MIRAŠ MARTINOVIĆ, crnogorski pisac, prepoznatljiv na širim regionalnim prostorima, po antičkim temama i zaboravljenim pejzažima Crne Gore, kojima su posvećeni njegovi romani: *Putevi Prevalise* (objavljen u Crnoj Gori, CID, a zatim u Italiji s naslovom *Pitere di Montenegro,* u prevodu Silvia Ferarria. Neka poglavlja iz te knjige prevdena su na hebrejski i objavljena u poznatim književnim časopisima u Izraelu, u prijevodu Dine Katan*), Otvaranje Agruviuma*, i roman *Teuta,* koji je doživio više izdanja, kod beogradske *Geopoetike,* po kome je napravljena i istoimena internacionalna pozorišna predstava, u režiji Slobodana Milatovića. Izdavačka kuća KOHA iz Prištine objavila je *Teutu* na albanskom jeziku u prijevodu Zenuna Rexpepia.
Snovi u Doklei su četvrta, a *Antički gradovi/Snovi sudbine* (Zagreb, 2012.) peta knjiga njegovog antičkog ciklusa. Prije ovih Martinović je objavio romane: *Jeretik, Vavilonski mudraci* i *Poslednji Eshilov dan*, koji će biti objavljen u Tirani, kod poznate izdavačke kuće *Onufri.* U literaturu ulazi knjigom poezije *Mit o Trešnji*, za koju je dobio književnu nagradu *Lazar Vučković***.** Drugo dopunjeno izdanje objavljeno je u Beogradu 2009.
Roman *Harfistkinja iz Ura* (2013.), objavio je Dom kulture Čačak, kao prvu knjigu u novopokrenutoj ediciji *Sizifova deca*.
Nevidljivi ljetopis (2010.), prva je od pet knjige ciklusa naslova *NEOTKRIVENA ZEMLJA*, a čine ga: *Govor kraljeva (*2011.*), Govor zemlje* (2013.), *Sašaptavanje s memorijom (2014.) i knjiga Luk i lira* (2015.). *Glasovi iz kamena* (Javna ustanova kulture Herceg – fest Herceg Novi, 2015.). knjiga je poetsko – dokumentarnih zapisa, prepisana sa kamenja Crne Gore.

Martinović je član Crnogorskog PEN-a i Matice crnogorske.

Dobitnik je *Okotobarske nagrade Herceg Novog*, grada u kome živi.

ISBN 978-953-7080-40-2

Cijena: 180 kn

MIRAŠ MARTINOVIĆ

Povratak u Aleksandriju

MIRAŠ MARTINOVIĆ

Povratak u Aleksandriju

Pisac: veliki putnik kroz povijest. Kojemu je ilirska, grčka i rimska antika vlastita kuća, egipatska i babilonska, prvo susjedstvo, a indijsku i kinesku gleda bez dalekozora.
Knjiga: kolajna s likovima mitskih i povijesnih junaka, pjesnika i filozofa: od Gilgameša, Homera, Odiseja, Joba, do Kavafisa, Borgesa, Jamesa Joucea.
Vijenac pjesama u prozi, povijesnih i pjesničkih eseja, sanjarija i maštarija. Putovanja perom rubom između mogućega i nemogućega, s dragocjenim iskliznućima u nemoguće.

Petar Gudelj

Pred nama je niz likova, istorijskih i mitskih, datih u kratkim literarnim formama. Autor nas uvodi u njihove sudbine i njihova djela naznačujući kontekst vremena u kojem su živjeli, odnosno stvarali.Zanimljivost sižea i preciznost izraza oslobađa simbolička značenja imanentna datom narativu.Bez obzira na različitost sižea pojedinih priča u knjizi "Probuđeni heretici" je ostvaren kontinuitet po onoj dubinskoj metafizičkoj niti koja odražava temeljna pitanja ljudskoga bića izražena kroz njegovu egzistenciju - o Bogu,o životu,vjeri, sudbini,ljubavi, istini,žrtvovanju....smrti.

Dimitrije Popović

Priče iz ove knjige objavljene su u uglednim književnim časopisima i novinama: Vijesti, Večernje novosti, Koraci, Polja, Osvit,Oslobođenje, Nacional, Književni magazin, Beton intrenasional...

MIRAŠ MARTINOVIĆ

POVRATAK U ALEKSANDRIJU

Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske
Skaner studio d.o.o.
Zagreb 2015.

ODISEJ

Jer velika je tajna skrivena u krevetu
Što sagradih ga sam, sam bez ičije pomoći!

Homer: ODISEJA (Pjevanje XXIII.)

Prepoznala me zemlja. Ona ne zaboravlja. Pejzaž u kome sam rođen promijenilo je dugo odsustvo. Ili sam se ja promijenio? Ne mogu da utvrdim. Granice su se pomjerile, u njemu i meni. Granice se ne vide, ali se osjećaju.

Vratiti se Itaci, bio je cilj, jedini san. Toliko puta raspršen. Trebalo je savladati zamke, koje su se javljala na putu, nakon što spalismo najljepši grad na svijetu. Čemu sam i sam doprinio. Moj izum drveni konj, on je sve riješio.

Iskušenja na povratku, slali su bogovi. Kazna za sve. Priviđenja, mrtvi, ne ostavljaju. Savjest ne zna za podvalu.
Sve je suvišno, Troja je pala. Naknadna kajanja, najgora su. Toliko puta potvrđena istina, ponovila se i ovaj put.
Završeni ratovi – otvaraju se dileme. Da li je trebalo? Jesmo li pravilno postupali? Gdje smo griješili?
Zašto smo se borili, ako smo uništili cilj? U ovom slučaju Troju. Pitanja koja se sama postavljaju. Teško je dati odgovore. Ne mogu ljudi koji su preživjeli.
Mrtvima je svjedeno. Preživjelima nije. Progone ih oni i sopstvena

savjest. Treba voditi nove bitke, u novim okolnostima, sa novim vremenom.
Svi ratovi su uzaludni. Nema dobitnika. Gubitnici su svi, na kraju. A, ne može se bez njih. Mudrac iz Efesa je govorio: rat je otac ljudima. Složio bih se.

Zaludno je misliti o onome što se ne da popraviti.
Važno je da sam se vratio. Konačno sam na dvoru, prerušen u prosjaka. Pomogla mi Artemida. Prosci se smjenjuju. Pije se i banči. Rugaju se.

Poznao me Argo, po njuhu koji je nepogriješiv. Star, umro je, nakon što me vidio. Vjerni pas. Zaplakao sam, skrivajući lice od Eumeja, nije me prepoznao. Nijesam htio da vidi suze. Da ne budu znak prepoznavanja. Nije vidio kako plačem. Otišao sam u najvećoj snazi, sa vjerom koju niko nije mogao dovesti u pitanje. Suze u ono vrijeme? Bilo je nezamislivo!

Eumej je u meni vidio prosjaka. Povjerio šta se dašva. Anarhija zavaladala. Itaki prijeti propast, ukoliko se nešto ne desi?
Sve ide stranputicom – kaže zabrinuti Eumej. Na ivici smo. Šta mogu da učine zli ljudi, pod izgovorom prosaca. Pretendenti na kraljevski prijesto. Penelopa je izgovor. S Telemahom bi lako, nakon što bi zauzeli mjesto. Imaju razrađenu taktiku.

Ne pretpostavlja da sam Niko.
Pojavljuje se Telemah. Nakon što je obišao gradove, tražeći me.

Istrajavala je, duge godine, premnogo da se u nečemu istraje, pogotovo u vjernosti, pokriću prijestola. I Itake, voljene domovine. Bila je gotova da popusti. Sve ima kraj. Čekanje i vjernost. Život je kratak. Zevs nas zove pozemljarima? Misleći na našu kratkovjekost.

Kalipsa je nudila besmrtnost, smijao sam se toj ponudi. Rekao sam, prije nego ću napustiti ostrvo, dok mi je pomagla u gradnji broda i nagovarala da ostanem: ’ne prihvatam!’ Bile su lijepe godine sa njom. ’Moram, pravdao sam – Itaka zove. Nemoguće je ododljeti.’ Upotrijebljavala je poslednji adut, kaže: ’podariću ti besmrtnost,

ostani!' Nasmijao sam se, odgovoram: 'samo smrtni to mogu biti.' Nije razumijela.
Upotrijebila je ne baš uvjerljiv adut. Besmrtnost, u koju nije vjerovala. Lakovjerna, kao sve žene.

Možda su plod moje mašte, Kalipsa i sve dogodovštine na putu, koje sam izmišljao, kako bih lakše podnio povratak. Ponekad mi se učinilo; pod Trojom je bilo lakše. Odasvud smrt. Besmrtnost je jedini izlaz.
Ne mogu da razlučim šta je stvarnost, a šta plod mojih izmišljanja. Zar je to sada važno?
Važno je da sam stigao.
Okupajte prosjaka, obucite nove haljine, govori Eurikleji, pripremajući se za svadbu. Odlučila je. Pitam se sam: 'da li me prepoznala?' Bojim se biću otkriven. Povlačim se u polumrak, skivam znak, koji dadilja može prepoznati.
Nije uspjelo, prala mi je noge, kada se približila koljenu, kriknula je. Ožiljak ostao, nakon borbe sa divljim veprom, kada su me uvodili u *koursa*. Prelazak iz dječaka u odraslog čovjeka.
Tajnu saznaje Telemah.
Otkrili su je i njoj.
Jeste – nije?! – ponavlja više puta, nepovjerljiva je
Ubjeđuju je da jesam.
Sumnja!
Osmjehujem se. Čeka pouzdaniji znak. Osmijeh je kao vjetar. Svaka greška kobna.
Prepoznavanje nije sigurno.
Mi, imamo drugi znak raspoznavanja. Koji nije moguće isrkivotvoriti. Provjerićemo. Da bi oboje bili sigurni.
Vrijeme je izmijenilo lica.
Ne i ljubav? – kaže Eurikleja.
Ona ništa ne govori. Strah od izgovorenog. Riječi imaju značenje.
Tišina je. Od bogova se ne može sakriti.
Krili smo ovaj znak, za svaki slučaj. Život nosi iznenađenja. Svako ima tajni znak – misli mudra Eurikleja, iščekujući šta će se desiti. Život je – dešavanje. Niko ne zna šta nosi slijedeći trenutak?

U kraljevstvu je sve ispomjerano, ne i znak raspoznavanja.

Padalo je veče. Ona traži od sluškinja, da iznesu krevet iz bračne odaje, na šta sam se usporotivio.
Krevet se neće pomjerati! – bio sam odlučan.
Znala je, u ovoj zapovijesti, ne može ništa izmijeniti. Moj glas nije davao mogućnosti.

Krevet nije moguće pomjeriti – kažem.
Zašto? – pita.
Ovaj krevet sam ja pravio. Jedna od nogu je maslinovo drvo, čiji je korijen duboko u zemlji Itake. Zato ga niko ne može pomjeriti. Osim ja, ukoliko se na tako što odlučim.

Ti si Odisej! – kriknula je.
Znak je očigledan. Prepoznali su se, oni, i dva vremena, između kojih je vladao zaborav. Vrijeme se vratilo, naleglo tamo gdje je bilo istrgnuto. Uvezan je kontinuitet. Spojena pukotina. Kraljevstvo ponovo uspostavljeno.

Dobro je što nijesam nasjeo pričama o besmrtnosti, priviđenjima koja su čekala na putu – šaputao je Penelopi, u krevetu koji ih je ponovo spojio. Nova bračna noć, trajala je dugo. Sunce je kasnilo sa izlaskom.
Zaborav je poništen, obostranim sjećanjem – ponovo je teklo njihovo vrijeme. Osjećao se mlad, i ona. Obostrana mladost – podmladila je Itaku. Sreća je treperila njenim licem, masline se osmjehivale nenadanim cvijetom. Pozdravljale ih. Masline koje je nekada zasadio, bijahu izrasle u lijepa stabla, koja su ukrašavala tlo – Itake.
Poznato je kako su prosci završili.

Ponovo je uspostavljen red.

Nakon što, okupljenima nazdravi vinom, posebno starom kralju, ocu Laertu, reče: ’idem da potražim pjesnika i ispričam šta sam preživio... Ako ga nađem, nakon svih stradanja, biću, uistinu, srećan čovjek.’

Ne mnogo iza toga, na Itaku je došao Homer.
One godine, kada su dva puta cvjetale masline.

PEPEO I SJEĆANJE

Ne bijaše to više grad saglasja i tolerancije. Dvadeset hiljada vjernika stiglo je iz pustinje, kako bi proslavili ustoličenje patrijarha Kirila, koji to zvanje bijaše naslijedo, nakon smrti strica Teofila.
Jevreji su bježali. Grci uspaničeni. Ubistva na svakom koraku. Uništiti neistomišljenike – parola koja je uzimala vlast nad Aleksnadrijom.
Oni koji su pokušavali da sačuvaju mir, bijahu sve bespomoćniji. Među njima se isticaše Orest, prefekt grada i njegova ljubimica Hipatija. Dvadeset godina ju je volio, nije uzvratila. Opasnosti su ih zbližile. Teonova kćerka, amblem Aleksandrije. Ljepota i učenost, u njoj su dostigli najljepši spoj. Bila je na čelu mnogopoštovane škole, voljeli su je mladi svih vjera i opredjeljenja, bez razlike.
Onda su došle promjene. Alksandrije je počela da se dijeli.
U gradu sreće i harmonije, cvjeta užas. Pustinjaci su htjeli primat u vjeri i vlast nad gradom.

Tek pristigli iz pustinje, poremetili su su sve. Sa njima je ušlao plamen koji više nije bilo moguće gasiti.
U jednom času, u noći koja je prekrila Aleksandriju, neko zapali biblioteku. Plamen je praćen odobravanjem onih koji su u rukama nosili baklje, a u očima mržnju.
Jevreji! – pronese se glas. Širili su ga fanatici iz pustinje, kako bi otvorili prostor za odlazak Jevreja.
Stalno žale za Jerusalimom, evo im prilika da više ne žale, da odu, napokon! Vikali su nosači baklji, potpaljivali gdje su stigli. Gorelo je na sve strane. U ljudima i u gradu.

Biblioteka je izgorjela. Četiristo hiljada knjiga, u ime jedne – svete knjige. Druge ne priznaju – šaputala je Hipatija. Orest je pokušavao da je utješi: razgovaraću sa Kirilom. Bio sam na ustoličenju, ukazali su počasti, koje idu uz prefekta.
Sve je kasno! Upamti! Uzimaju Aleksandriju. A to što su te ljubazno primili, samo je formalnost, koja im treba dok sve uzmu u ruke. To znaš, oni bolje.
Izgradićemo novu biblioteku. Aleksandrija je bogata.
Nikada, Oreste! Pamćenje čovječanstva je izgrojelo. Crnu rupu, niko ne može popuniti.
Dok su vodili razgovor u prefekturi, gradom su odjekivali krici.
Samo da napuste grad, sve će biti mirnije. Kirlio je obećao, na sastanku gdje smo bili: on i ja i rabin, zastupnik Jevreja. Zaključili smo mir. Stavili potpise, potvrdili pečatima.
Ništa od toga, Oreste. Pečat Aleksandrije je razlomljen. U meni je nemir. Zaklana je prijateljica, Sara. Znak da Jevreji treba da odu. A bez Jevreja nema Aleksandrije. Dok njome vladaju raziličtosti, ona je grad svih. Bez toga, ona je prazna posuda, koju niko neće sastaviti. Grke ne diraju, ali i oni će morati da idu. Grad umire, smrt niko ne može ustaviti. Pustinožitelji se neće vratiti tamo, gdje su se molili svome, ne priznajući druge bogove. Ni druge knjige. Dugo su se pripremali, a kada su ušli, neće izaći. Aleksandrija je pokopana. Oni su njeni grobari.
Za noć su nestali plodovi, stvarni stoljećima. Bojim se onih, koji se ne boje umrijeti, za ono što propovijedaju. Oni su opasni. A ovi su takvi. Ukidaju razlike, ubijaju one koji misle drugačije. U ime svoje, pale druge knjige. Sve bi zvijezde pogasili, samo da njihova sija.
Hajdemo do mjesta gdje je bila biblioteka. Ne okupljaju se tamo, hoće da pokažu kako paljenje nije njihovo djelo.
Hajdemo – složi se Orest. Išli su, u pratnji njegove formalne pratnje, već priklonjene onima čije vrijeme dolazi. Tako biva, većina prilazi strani koja će biti pobjednička. I sada je tako. I u samoj prefekturi, mnogi se bijahu priklonili Kirilu. Niko ništa nije radio. Stala administracija, umrla vlast. Zakoni mrtvo slovo.

Kad dođe smjena vremena, nova brišu sve što im je prethodilo, od njih sve počinje.

Eshilove tragedije, izgorjele, ostao po neki stih...

Ali nada raspline se,
Gorčinom se radost svrši...

Evo još jednog, izborio se s plamenom:

Pravada sija
I u kolibama...

Homer preživio. Evo *Ilijade*, *Odiseja* je tu. Plamen ih nije htio. Uništene himne orfičara, toliko voljene, Oreste.
Ne ne budi tužna. Obnovićemo biblioteku. Opet će biti ponovo napisano, ono što je uništeno. Istine ne umiru!
Ali, Eshil! Sapfini stihovi, ovaj pobijedio vatru:

Ovdje je Timadin prah. Izdahnu prije vječanja.

Ko je bila Timada?
Sve je izgorjelo za noć. Osjećam u usatima gorkost pepela. Kad knjige gore, kao da ljudi gore.
Dolazi vladavina jedne knjige, dragi moj! Opasno je vrijeme, gdje jedno ima primat. Jedna knjiga, i jedna ideja, isto je. Pogubno, bez obzira ko je na vlasti!

Pustinjaci idu ka centru. Kirilo obeća, da će za tri dana napustiti grad, vratiti se u pustinju, gdje će se moliti, u miru, kao do sada. Prošla su četiri dana. Oni su tu, u većem broju, stalno dolaze.

Pridružuje im se građani! – kaže Hipatija. Ovaj požar se neće ugasiti, ne, dok se u pepeo ne pretvori ono zbog čega je upaljen.

Ne vjerujem, u moju, ni tvoju moć, ni u Alekasandriju. Ona je već u njihovoj vlasti.
Kirilo je obećao!
Tebi da odlaze, a njima da dolaze. Dok ne uspostavi vladavinu.

Pripremali su se u pustinji, čekali zgodan čas. A kad je došao, iskoristili su ga.
Grad će biti njihov, vladaće jedna knjiga. Zato su sagorjeli ostale.
Držala je ostatke spaljenih papirusa, plakala. Suze su kapale po pepelu.
Izgovarala je Kalimahove stihova, koji su pobijedili vatru.
Ovaj epigrama se oteo plamenu, ili ga nije htio. Slušaj:

Tebe, Heraklite, neko pomenu, i na oko meni
Skoči suze kap, – sjetih se, kolikoput
Sunca nas zateče zalaz u slatkom zboru. Oj diko
Halikaranasa svog, davno si, davno već prah.
A pjesme tvoje još žive, i ruke ti na njih
Silni kradljivac Had nikada neće dić!

Ostaću, s Kalimahovim, ti idi.

Otišao je.
Njeno prisustvo na zgarištu biblioteke, privuče fanatike. Bili su na bliskom odstojanju, s kamenjem i noževima u rukama, željom da ubijaju.

Ustremili su se.
Demon! – vikali su, tvrdeći da je paljenje biblioteke djelo Jevreja. Oni su zlo po grad. Njegovi grobari. Prokleti Jevreji!
Prednjačio je Petar čitač. Dolazilo je njegovo vrijeme. Treba ubiti bezboškinju! – vikao je. Masa ga je podržavala.
S urođenim hrabrošću, gledajući izoblično lice rulje, što je išla ka njoj, govorila je: u haos ste pretvorili Aleksandriju, u bezumlje bacate um. Zagovarate vladavinu jedne knjige. Hoćete da uzmete zemaljsku vlast, propovijedajući nebesku, kao pokriće. Nebeska vlast je podvala, učinjena čovjeku, u ime Boga. Ona je vaše djelo! – sipala im je u lice. Nazivahu je svakakvim imenima. Spremni da je rastrgnu.

Bacite se kamenom, ako je grijeha. Primiću udarac!
Oreste! – zapomagala je. Nije ga bilo. Gubila je svijest.
Neka se moj pepeo smiješa sa pepelom biblioteke, šaputala je, izidšući!

I kada sve pretvorite u pepeo, izniknuće cvijet. Sa njime će se probuditi um. Proći će vrijeme bezumlja. I ono ima rok – upamtite! Proći će vaše carstvo... Nijedno nije dovijeka. Uskrsnuće Alkesandrija. Duh nećete spaliti. Zalud baklje i vatre. Duh ne gori!
Tako biva kada pustinja napadne grad! – probudi se glas iz pepela. Čuli su ga njeni učenici, što su se borili za Aleksandriju. Odjekivao je iz – spaljenog sjećanja.

Hipatija, neoplatoničarka, kćerka Teonova, u Aleksandriji poznata po ljepoti, i mudrosti, koju je fanatizovana rulja Kirilovih pristalica, isjekla na komade.

DUGA

Jedan san je sve riješio i Savle je postao Pavle. Zbilo se to u Damasku, gdje bijaše učenik Ananija, kome se u snu prikaza Gospod i reče: „Ananija!“ On mu se odazava: „Evo me, Gospode!“ Na šta Gospod reče: „Ustani, pođi u ulicu zvanu Ravna i u kući Judinoj potraži Tarašanina imenom Savla. Eno, moli se; i vidje čovjeka imenom Ananija, gdje ulazi i polaže ruku, kako bi on progledao.“ Ananija poćuta pa reče: „Gospode, od mnogih sam čuo o tom čovjeku koliko je zla tvojima učinio u Jerusalimu. On od velikih svećenika ima punomoć, okovati sve koji prizivlju ime tvoje.“ Gospod reče: „Pođi jer on mi je oruđe izabrano da ponese ime moje pred narode i kraljeve i sinove Izrailjeve. Ja ću mu pokazati koliko mu je za ime moje trpjeti.“
Ananija uđe u kuću, položi na nj’ ruku i reče: „Savle, brate! Gospod Isus koji ti se ukaza na putu, posla me da progledaš i napuniš se Duha Svetoga.“ Odmah mu s očiju spade nešto kao ljuske, te on progleda i usta, krsti se, uze hrane, okrijepi se.

U rodnom gradu Tarsu je radio kao tkač. Grad bijaše na glasu, po tkanini od kozje dlake. Otac mu je dao ime Savle, prenoseći na njega dva gorda obilježja: vodeći farisej i uzorni rimski građanin.
Prisustvovao je kamenovanju Stefana, prvomučenika, koji bijaše izveden pred sanhedrin i optužen da „ružno govori o Mojsiju i Bogu“. Branio se sa puno vjere, razdraži svešetnike, koji ga kamenovaše.
Pavle je imao da pazi na odjeću, koju su dželati skinuli sa sebe, kako bi lakše obavili posao. Uživao je u prizoru svirepe smrti đakona anđeoskog lica.

Postade progonitelja hrišćana.

Nakon što je podržao Veliko vijeće i Stefanovu osudu, krenu iz Rima (gdje bijaše došao da uči jevrejsku nauku), za Damask, s namjerom da iskorijeni tamošnju hrišćansku zajednicu.
U to vrijeme progonjahu apostola Petra.

Slijede preobržaji.
Na putu za Damask, usred dana, dok je jahao na čelu povorke, pao je s konja. Udar je došao uslijed vreline i blještavosti pustinjskog sunca. Čas prije toga, ukaza se svjetlost, iz koje Hrist reče: Savle, zašto me goniš?
Ko si ti?
Ja sam Isus koga ti goniš. (Djela apostolska 9,5).

Ne shvati. Uveli su ga u grad, tri dana osta bez vida; „nije ni jeo ni pio“. Onda mu priđe novovjerac, koji je ponovio riječi Ananija, položi ruku na njega i reče: „Savle, brate! Gospod Isus, koji ti se javi na putu kojim si išao, posla me da progledaš i da se napuniš Duha svetoga“. I odmah otpade od očiju njegovijeh kao krljušt, i odmah progleda, i ustavši krsti se... i bi Savle nekoliko dana s učenicima koji bijahu u Damasku, i odmah po zbornicima propovijedaše Isusa. (Djela, 0:17 -20).

Čim se izliječio, preobrati se u tabor progonjenih.
Bi utamničen u Damsku, ali uspijeva da pobjegne, spustivši se u korpi niz tamnički zid.
Prvo čudo iscjeljenja izvodi u Listri, gdje propovijeda zajedno sa Varnavom. Počinje da vjeruje da je bog Hermes. U taj čas stižu Jevreji i kamenuju ga, ostavivši ga tek pošto su mislili da je mrtav.

Izbavlja se i iz ove nevolje.

U Filipima je ponovo hapšen, šiban kandžijama, okovan u lance, bačen u tamnicu. Tada se dogodi zemljotres koji je izvalio vrata ćelije iz koje je izašao.

Zaputio se u Atinu, gdje pričom o vaskresenju izazva graju svjetine. Napušta grad, ne uspijevajući da izgovori Hristovo ime.

Kakava biografija! Gospode, mora da si je ti sastavljao za one koji počinju da vjeruju.

Uprkos opasnostima, koje su vrebale, podiže nove i obnavlja stare crkve. Niže zadivljujuće uspjehe.
Prilikom prolaska kroz Jerusalim, gdje ga opet tamniče, ukazuje mu se Isus, traži da krene u Rim, i širi nauku.
Pozivajući se na položaj rimskog građanina, Bogu izgovara ozakonjeni izraz: „Cezaru se žalim“. U Rimu je u kućnom zatvoru. Traži da mu sude pred carskim sudom.
Jednog dana, zajedno sa zatvornicima osuđenim da se bore u areni, ukrcava se na trgovački brod.
Strašna oluja, četrnaest dana i toliko noći, baca brodić, čiju posadu zahvata panika. Jedini je spokojan, anđeo mu dojavljuje da će im Isus spasiti živote. Stalo mu je da stigne u Rim.
Brod se nasukao o ostrvo Mlata. Stanovnici hitaju da spase dvjesta sedamdeset i šest brodolomnika.

Ludo putešestvije se nastavlja još luđe.

U Rim stiže 61., propovijeda, ne obzirući se na mjere.
Može da se šeta po kući koju je iznajmio, da u nju prima koga hoće, ali ne i da izlazi u grad, pred vratima je rimski stražar.
Pošto ge ja oslobodio carski sud, putuje i propovijeda. Ne za dugo: Neron se vraća iz Grčke, gdje je učestvovao na Olimpijskim igrama (bio je izdejstvovao da se igre odlože za dvije godine, kako bi mogao da učestvuje u njima – pjevao je, recitovao, pesničio se, nadmetao se u trci dvokolicama – uprkos kratkovidosti i gojaznosti. Avgustovsko čelo bi ovjenčano vijencima.
Ulice kojima su imale proći njegove kočije, posute su cvijećem, treba dočekati – pobjednika.
Uprkos trijumfalnom dočeku, izliva bijes protiv hrišćana, traži da uhapse Pavla.

Osuđen je na smrt, glava je odrubljena na Ostijskom putu.

Po Euzebiju i njegovoj *Istoriji crkve*, Pavle je, po imperatorovom naređenju, okončao život užasnom smrću: „Utvrđeno je da mu je glava odrubljena za vrijeme njegove vladavine“. Sahranjen je u katakombama, što nije potvrđeno?!

Ono što je Pavle pisao povodom jednog od svojih teških stradanja (mislim pritom na ono što ga je zadesilo u Listr, kada su ga ostavili polumrtvog... a on ustao i nastavio put!), govori o predosjećaju skore smrti:
“Znam učenika Hristova koji prije četrnaest godina – da li zajedno sa tijelom ili izvan tijala, ne znam, to Bog zna — bio uznesen do trećeg neba. I znam da je taj čovjek – da li zajedno sa tijelom ili izvan tijela, ne znam, to Bog zna – bio vaznesen u Raj i da je čuo neiskazive riječi koje čovjeku nije dopušteno da izgovori“ (Korinćanima, 12 2-4).

O Pavlu iz Tarsa postoje mnoge biografije. Odlični primjeri kako treba pisati životopise svetaca.

Pavle je propovijedao da je „*Ljubav strpljiva, dobrostiva je, ljubav ne zavidi, ljubav se ne uznosi niti se gordi, ne čini nevaljalstva, nije koristoljubiva, ne zna za gnjev niti misli o zlu, ne likuje ako neko griješi nego se raduje ako zbori istinu, sve podnosi, svemu vjeruje, svemu se nada, sve trpi. Ljubav nikad ne prestaje“ (Korinćanima 13, 4-8).*

Tako je govorio Pavle koji bijaše Savle.
Po jednom predanju, razapet je u Rimu.
Iste godine, bijaše 64., kad i apostol Petar.
Potvrda kojom bi se označilo novo vrijeme.
Riječ čula dalje, a sjenka krsta se, poput crne duge, izvila se nad Carstvom.
Nije je bilo moguće odagnati. Bivala je vidljivija.
Sve dok postade uzrokom smrti, Carstva koje ih je progonilo.

***

Iz razgovora dvojice gnostika, nađenom na pergamentu u blizini Antiohije,
Sačuvano je nekoliko redaka:

BAZILID: Kažu da je hodio dugom i tako stigao do boga.
VALENTIN: A da li je stigao?
BAZIILD: Nije potvrđeno.
Smijeh....
Pavle!.... Savle! – dozivali su ga.
Nema ga, rekoše. Opet smijeh.
Dalje se nije moglo čitati. Pergament je oštećen.
Ko se to rugao? Bezbožnici!...

JOV

Nema čovjeka na zemlji koji bar na trenutak nije bio Jov... Pjevao Njegovu jadikovku i obukao njegovu kostrijet...

Kažu da se ostvario u obličjima čovječijim u vrijeme prvih patrijarha. Drugi tvrde da nije postojao. Da je izmišljen kao simbol nevino optuženog i tražitelja pravde.

Po *Knjizi* koja govori o njegovoj sudbini, imao je sedam sinova i tri kćeri, sedam hiljada ovaca, tri hiljade kamila, hiljadu volova i pet stotina magarica, uživao u bogatstvu.

Tako govori knjiga.

Satana tvrđaše da je Jov savršen, samo zato što ga Bog podržava.
Uskrati mu podršku – reče Satana Bogu i – prestani da ga obasipaš blagoslovima, vidjećeš kako će te odbaciti.

Ove riječi, baciše Boga u sumnju, reče da se stavi na kušnju i provjeri koliko je privržen.
Bi, što Bog reče. Oluja sruši Jovu kuću, u ruševinama poginu sedam njegovih sinova, tri kćeri, sav imetak bi uništen.
Jov razdrije odjeću, reče mirno: Bog dade, Bog uze, neka je blagoslovleno ime Božje.

Obuzet srdžbom što je izgubio opkladu, Satana zatraži od Boga da Jova udari po kostima, da tešku bolest na njega pošalje.

Dajem ti ga u ruke – reče Bog – samo mu život poštedi.
Satana udari na Jova zlim prištom, koji izazva strašni svrab. Jov trpi i podnosi, uzima crijep i struže tijelo, koje se pretvara u živu ranu i – ne prestaje da slavi Boga.

Jovova žena koja do tada nije riječ prozborila (a izgubila je desetoro djece) nagovara ga da se odrekne Boga.
Brbljaš luda ženo! – odgovori Jov. – Primili smo dobro od Boga, a zar da zlo ne primimo? – reče sa ležaja od kostrijeti, suprugi Sitis. Govori se, kako si prelijepu kosu, prodala Satani za nešto novca i hrane. Zar je moguće Sitis?
Zaboga, mužu! Zar vjeruješ?
U sve sam posumnjao, Sitis. Samo ne u Boga!
A to je prvo u šta treba! Vidiš li na kakve te muke metnuo?
Nije odgovorio, okrenuo se na drugu stranu.

Saznavši kakve su nesreće zadesile Jova, posjećuju ga tri prijatelja: Elifas, Vildad i Sofar, kasnije će im se pridružiti i Eliluj. Sijedaju na zemlju (Jov leži pod vedrim nebom!), cijepaju haljine i gorko jadikuju. Slušaju njegovu jeku sedam dana i sedam noći. Niko se ne usuđuje riječ da prozbori, bespomoćni su, prestravilo ih je stanje u kome se našao prijatelj.

Jov žali njihovu nemoć, a kroz njih, nemoć čovječiju. Obrati im se, izgovori tužaljku, koju oni jedva slušahu:

Ne bilo dana u koji se rodih, i noći u kojoj rekoše: Rodiće se muško! (...) Pretvorio se taj dan u tamu, ne mario za njega ni Bog sa neba, niti ga ikad svjetlost obasjala! Njime ovladao mrak i sjenka smrti, oblaci ga zastrli! (...) Prije jela moga dolazi uzdah moj i kao voda razliva se jauk moj. Jer čega se bojah, dođe na mene i čega se straših, zadesi me (...) Niti imam mira niti počinka, strah nadamnom vlada!

Bog ćuti i sluša, ne odgovara na jadanje.

Napokon, vidje da je Jov nepravedno stradao; ne huli na njega, ne kida zavjet sa njim i ne gubi vjeru. Vidje on, koji ne vidi uvijek sve što se

na zemlji dešava i od čega ljudi stradaju. Prozre Sataninu lukavost da kroz ovakve i slične slučajeve, želi da odagna što više ljudi od njega, kako bi izgubili vjeru. A da ostvari prikrivenu želju i preuzme vlast.

Zna, Satana je vječiti protivnik, pa se okrenu Jovu, blagoslovi ga. Otjera tešku bolest, podiže kuću. Jov je sada imao četrnaest hiljada ovaca, šest hiljada kamila, dvije hiljade volova i isto toliko magarica. Dobi Jov sedam sinova i tri kćeri. Prvoj dade ime Jemina (Grlica), drugoj Kasija (Cvjetak cimeta), a trećoj Keren – Apuha, što zunači sjenka kapka. Ne bješe ljepših djevojaka od kćeri njegovih. Otac im odredi nasleđe među. Jov poživje sto četrdeset godina, viđe unuke do četvrtoga koljena.

Bi opet srećan. Bog uvidje da je pogriješio.

Učini pravicu nad Jovom, Satana nastavi da tjera po svome. Bog je jedva stizao da ispravi ono što bi Satana uspio da pokavri u svijetu. Bitka i danas traje. Možda bi propao, ako bi pretegla jedna strana, pa makar to bila i Božja...

Iam onih koji tvrde da Jov nije postojao. Priča o njegovij sudbini je vapaj, izašao na usta bezimenog pjesnika.

ČEMPRESI

Moja je duša već odavno mrtva, služi mrtvima.

Mit se gasio, oslobađajući utvare, koje neće prestati da lutaju Tebom, čak ni kada ona opusti i ostane bez ijednog stanovnika.
U svakom gradu spava Teba, koja se u nekom vremenu probudi, i u njoj dvojica braće, Eteokle i Polinik. Dvije sudbine. Dvije zaraćene strane, protivne struje koje kidišu jedna na drugu. Do smrti i potpunog istrebljenja.
Uvijek s istim argumentima: čine dobro gradu, donose slobodu. Brinu o građanima. Brige su iste: Grad i Sloboda. Uvijek s velikim slovom, najvećim kada je nema.

Jedan mora pasti, prije ili kasnije, za utvaru. Sloboda je utvara, uvijek bila.

Tu je uzurptaror, koji drži vlast. Bez tog aktera, drama bi bila nepotpuna. Režiser Bog, koji Kreontu daje sve za pravo. Bogovi su nepravedni, prikrivaju se pravdom, maskom koju zdere najmanji povjetarac.

Oni koji su se borili na pravednoj strani (Teba je u ratu s Argom, koja je strana pravedna, niko ne zna, ni bogovi?!), biće sahranjen uz počasti. Onima, koje Kreont naziva izdajnicima, neće biti dozvoljene. Za njih nema počasti. Ni milosti.

Hrana lešinara! – viče Kreont, sa dvokolici, kružeći gradom, okićenim pobjedničkim znamenjima. Na zemlji ležale gomile leševa, Polinikov

izdvojen, posebno se isticao. Ili ga je Kreont tako vidio?

Kruži, pjevajući pobjedničke pjesme, sa zastavu za koju je vejrovao da je pobjednička.
Ko je ovdje pobjednik? – šapućeTiresija.
Odjednom, po nalogu bogova, čiji bi drugi nalog mogao izrežirati ono što će se dogoditi (mogu ljudi!), stvari kreću drugim tokom.

Neko je bacio šaku zemlje na Polinikov leš! – saopštava glasnik.
Nemoguće! – uzvikuje Kreont. – Ko se drznuo da krši uredbe grada?
Moje uredbe!
Antigona! – kaže glasnik.
Hoću da je dovedu neizostavno.
Počinje dijalog, pred građanima, nedaleko od Polinikovog leša:
Drznice! – viče razajreni Keront.
Uzurpatore! – uzvrća Antiogona.
Kršiš uredbe?
Činila sam djelo koje odobravaju bogovi.
Bogovi meni daju za pravo.
Svako ima pravo da bude predat zemlji! – viče kao ulicama. To govore nepisani zakoni.
Oni koje je on predvodio nemaju pravo! – viče Kreont, crven u licu, nabreklih žila i suluda pogleda, prijeti smrću. Svakom ko se drzne!
Završićeš, kao tvoj brat! Kao svi koji su držali njegovu stranu.
Stiže čas, kada slijepi Tiresija nalazi za potrebu da se umiješa. Opominje: skupo ćeš platiti takvo ponašanje.
Šta ti znaš, slijepi proroče? – viče kralj tebanski. – Gdje vidiš to što govoriš?
Govore mi ptice, u njihovom letu naslućujem zlo, u sili u čijem smo se kovitlacu našli. Tebi zahvaljujući!
Ti si slijep i lud! –viče Kreont. Traži da ga otjeraju. Gubi se u sprodenu ulicu, odakle nadire masa, ka centru gdje se sve odigrava.
Drama traži centar.
— Poludjeli Tiresija! — viče, ne može da ustavi bijes.

Sve se dalje odigravalo po nekom nevidljivom scenariju. Tragedija je morala do kraja.
U kovitlacu, koji je zhavatio Tebu, svi žitelji, Tebanci i stranici, bili su pioni. Njima upravljahu više sile.
Prije nego će otići, svaka svojim putem, dvije sestre, Edipove kćeri, Antigona i Ismena, sjetile su se igre iz djetinjstva, u kojoj su se igrale mrtvih vojnika. Dvije zaraćene strane koje su predvodila dva brata. Vojnici od drveta. Ko je metnuo opasne igračke u njihove nevine ruke?... Nijesu se mogle sjetiti sada, kada su bile odrasle djevojke.
Igrale smo se sa mrtvima! – reče Ismena, prekorijevajući sestru koja joj je igru nametnula.
Nije odgovrila – nije se mogla sjetiti ko im je dao igračke.
I sada se igramo – dodade zabrinuta.
Igra se ponavlja. U svakom ratu, svakom gradu! – šapuće Antigona. – Nijesam je izmislila ja. Djelo bogova, sestro. Vidiš, ove čemprese, čuješ li kako trepere. Čudan je njihov šum. Jednom će se zvati, *Antigonini čempresi*... reče i ode putem, koji je bio određen prije Kreontove naredbe.

Teba je ostala u haosu.

SAPFO

Eolska zemljo, ti pokrivaš Sapfu, među besmrtnim muzama slavljenu kao besmrtnu muzu, koju su zajedno podigli ciparska božica i Eros, s kojom je vjera isplela besmrtni vijenac pjesme, radost Helade i tvoju slavu. Vi, suđenice, koje sučete trostruku nit na svom vretenu, zašto ne ispletoste beskonačni život za pjesnikinju koja je skovala besmrtne darove helikonskih muza.

ANTIPATER IZ SIDONA

Sve što se o meni govorilo, djelo je Pitakove propagande.
Rodno mjesto mi bijaše Mitilena, na ostrvu Lezbu.
Pripadah klasi aristokrata, kao i Alkej, koji me volio više nego što sam zasluživala.
Sa njim provodih izgnaničke dane na Siciliji, gdje se ljubav rasplamsala, gdje Pitak naloži da nas prognaju.

Neka tamo pjevaju! — rekao je svojim propagandistima. Rekao je još da šire o meni najgnusnije laži. Kako bi što više uprljao moju ljepotu i – obezvrijedio moju poeziju – od koje je zazirao.

Sve te priče koje i danas o meni kruže kroz pamćenje čovječanstva – djelo su istih propagandista. Da sam bludnica. Da dajem prendost ljubavi sa ženama. Istina je, voljela sam tjelesna uživanja – a ljubav ne zna za granice i polove, ako je istinska. Govorila sam javno, na festivalima recitovala poeziju. Festivali su bili prilika da bez ustezanja kažemo šta mislimo.

Laži koje su o meni širili, nijesu bile dovoljne. Uništavali su moje pjesme. One su, uprkos tome, prepisivane, umnožavane i pjevane od Sirakuze do Efesa, od Lezba do Egipta i od Delfa do Epidaura. Pitak je bio u sve upućen, dojavljivali su mu njegovi ljudi. Uništiti ih, bilo je nemoguće. Iako je to znao, nije posustajao u namjeri.
Sve ih treba uništiti! – ponavljao je. I Alkejeve su uništavali. Moje više. Tada smo bili na Siciliji, ali do nas su dopirali glasovi.

Tiranin se borio s pjesnicima.

Uništivači su bili nemilosrdni. Zalazili su svuda, tražeći pjesme. Neki su platili glavom. Osim prijepisa, koje su skrivali u tajnim odajama i drugim skrivenim mjestima, pjesme bijahu naučili napamet. U takvim slučajevima, padale su glave. Kotrljale se niz pločnike, ulicama i skrovištima, gdje življahu oni što su ih sakrivali.

Vrijeme koje se neće ponoviti! U kojemu se životima plaćala poezija.

Širili su vijest kako sam izvršila samoubistvo, skočivši u ponor zbog nevjernog Faona, nekakvog momka lađara.
Od mnoštva pjesama, koje napisah za života, preživio je mali broj. Od nekih po koja riječ... *miru*... od jedne, od druge pjesme...*neočekivano*... Ili, uzdah, nagoviješten vječnom tišinom... *znam da ću zagrljajem dotaći nebo...*

Uništene stihove, pokušavala sam da nadoknadim, pišući ih ponovo. Borba je trajala dok tiranin bijaše na vlasti. Uspijevala sam da napišem ponovo sve što bi njegovi plaćenici uništili.

Umro je, nije uspio da uništi pjesme. Iako se bijaše zarekao pred pristalicama i bogovima, za koje vjerovaše da su mu naklonjeni.

Neke su preživjele. Pred njima je nemoćna moć tiranina i ruke koje su ih htjele izbrisati.

Borba između pjesnika i tirana – vječita je borba. U njoj, Poezija ima prednost. Moj slučaj je najbolji je dokaz za to.

***

Londosnki *Dejli telegraf* objavio je početkom ove godine vijest da su u egipatskom gradu Oksirnihi pronađene dvije pjesme antičke pjesnikinje Sapfo. Područje se odlikuje suvom klimom, što je stvorilo povoljne uslove da pjesme prežive. Pjesme su ispisane na papirusu koji je oksfordsom filologu Dirku Obinku pokazao nalazač radi konsultacija. Novootkriveni rukopis je najstarije djelo pjesnikinje sa Lezbosa
U prvoj pjesmi riječ je o Larihosu i Harkskosu, muškarcima koje ona naziva braćom. Prije ovog otkrića nije bila poznata nijedna pjesma u kojoj su se braća pjesnikinje sa Lezbosa pojavljivala. Pjesma u dijaloškoj formi pjeva o uspješnosti jednog prekomorskog pohoda Haraksosa.
Druga pjesma je od prve odvojena horizontalnim crtama i sastoji se iz neujednačenih stihova iz kojih se jasno može vidjeti obraćanje boginji Afroditi. Obje pjesme su napisane u strofama karakterističnim za Sapfino pjesništvo – anitički logaedskim metrom koji je prva upotrijebila pjesnikinja sa Lezbosa.
Pronađene pjesme pripadaju prvom od devet tomova Sapfine lirike, koji je bio posvećen porodično – biografskim temama kao i ljubavi i kultu bogova.

Evo stihova, od prije dvadeset sedam stoljeća, zvuče kao da su napisani danas:

Stalno i neprekidno govoriš,
Kažeš da dolazi Haraksos,
Evo, stigao je lađom i to ne praznom.
Mislim da je ovo Zevsu poznato,
Kao i svim bogovima.
A ti nemaš koristi od razmišljanja.
Nego me pošalji i od mene traži
Da se mnogim molitvama obratim
Gospodarici Heri,
Da Haraksos dođe ovdje
Dovozeći i lađu bezbjedno,

A on nas zatekne zdravim.
Ostalo, sve prepustimo bogovima.
Jer zatišje brzo smjenjuje strašni kovitlac,
A mi, uzmognemo li Larihos da podigne glavu
I jednom postane muškarac,
Brzo ćemo se osloboditi melanholije
Što potresa.

*

Preživjele su, uprkos Pitaku!
To potvrđuje epigram *Natpis sa Sapfinom grobu*:

Tuđinče, uz humak eolski prolazniče,
Nemoj reći, da je mrtva kći grada Mitilene, ona pjesnikinja slavna.
Taj spomenik podigoše ljudske ruke,
Al' uskoro će to djelo pokrit zaborava prah,
Kao da nam pjesnikinja kaže:
– Za ono što darom Muza stvorih,
Mene, prolazniče, nije starh od tvoga mišljenja.
Devet je knjiga poezije meni na dar i čast.
Priznaćeš i sam, da će njihova ljepota
Pobijediti mrak smrti.
Svi će Sapfu u svako spominjati vrijeme,
Tamo gdje dopiru zraci sunca.

Ovaj epigram je spjevao Tulije Laueras oko 60. godine prije nove ere, Ciceronovov oslobođenik i prijatelj. Od njega su sačuvana tri epigrama. Oko sto godina kasnije, 60. nove ere, Pint iz Bitinije je spjevao epigram od svega tri stiha Sapfin grob:
U tom grobu je prah pjesnikinje Sapfe.
Na kemanu je izblijedilo njeno ime,
Ali ne i njena besmrtna poezija.

Mora da je Pint izmslio taj grob.

ISPRED KAPIJA SUSE

Nikada u jedan dan samo, toliko mnoštvo ljudi
Ne izginu još...

ESHIL: PERSIJANCI

U rite obučen, sa malom pratnjom, vratih se u Suzu. A toliko vojske izginu. Armije čitave.
Sretoše ga starci sijedi, udovice, siročad mnoga. Slušali su u pogrebnoj tišini, govorio je skrušeno, kao da govori na pogrebu carstva persijskog: Ovako će se vratiti svaki onaj koji bude postupio kao ja. Koji bude htio ono čemu se bogovi protive. Koji bude htio zauzdati morsku pučinu, porobiti slobodni narod.
Grčka je naša grobnica!
Kada čuše ove riječi, starci sijedi stadoše da nariču: jao, jao, strašni pute zemlje persijske.
Tužna bijaše Susa u tome času. Najtužniji grad na svijetu.
Na hiljade udovica pitaše: gdje su naši muževi? I toliko majki, postavljahu pitanje: gdje su naši sinovi?... Djeca dozivahu očeve.
Svi glasovi se stapahu u jedan, glas zemlje persijske, koja pitaše: gdje su naši junaci? Gdje je moja odbrana?
Tu Kserks zastade i duže poćuta, dok se glasovi stišaše, a onda progovori :
O, majke ucvijeljene! O, starci sjedokosi! Vi udovice, u crno zavijene! Zemljo persijska!
Rušili smo gradove, palili hramove. Ubijali nevine! Naljutili bogove.

Propali smo jer smo činili nepravdu!
Ovo je odgovor na sve što smo radili. Toliko mrtvih vojnika. O, moji vojnici!
Samo nas nakolicina ostasmo od vojske onolike.
Od svega – ništa! Na kraju ostade. Sve smo izgubili. Jonski narod je nepobjediv. I svaki onaj koji se brani. A oni su se branili.
Bogovi ne vole ono što smo činili. A protiv njih se teško boriti!...

LET

Ne leti visoko, drži se srednje visine!... Suncu se ne približuj. Upamti, Suncu! Tako mi govorio otac, dok je pravio krila od voska i perja mrtvih ptica.
Nijesam se mogao uzdržati. Sunce je mamilo, svjetlost zaslijepljivala moje oči, mutila razum.
Vosak će se istopiti. Izgorjećeš! – odjekivale su očeve riječi, dok sam letio iznad Knososa, srećan što sam izašao iz Lavirinta, koji bijaše djelo moga oca. Srećan što sam slobodan.
Ko leti visoko, nisko pada! Bile su očeve riječi, izgovorene davno, u nekoj zgodi. U kojoj, i kada, nijesam mogao da se sjetim. Privlačilo me je nebo i ja sam na sve zemaljsko zaboravljao.
Uprkos očevim riječima, nijesam se mogao zaustaviti. Htio sam u nebo, Suncu na poklonjenje. Duša moja je htjela. Morao sam je slijediti. Nijesam mogao zamisliti da neko ne slijedi dušu.
Nestati u nebo, ili pasti na zemlju – govorio sam, mašući krilima, koja su se topila od vreline.
Moja dalja sudbina, poznata je. Ne bih dijelio savjete mogućim sledbenicima, onima koji odluče da krenu mojim putem.
Neka sami razmisle i neka svoju odluku slijede…Pao sam ne zato što sam letio visoko, već što sam zaboravio da sam čovjek!
Bio je to samo lijep san. Buđenje je stvorilo udes, koji se kasnije ostvarivao kroz bezbroj Ikara. Priča ostaje otvorena. Ž. Lakrijar će ovako vidjeti taj let:
Neuk dok sam letio, neuk kad sam padao. Ali kako sam, u tim tamnim

limbovima, mogao da naučim propise neba i azbuku vjetrova, da otkrijem jednu tajnu koju mora znati svako ko želi pobjeći iz lavirinta; peti se, stalno se peti, ali padati samo uz sunčevu pomoć?

TAJNA

Rim me za dobrog Augusta znade,
Kad bogova je lažnih bilo vrijeme,
Bio sam pjesnik...

ENEIDA će ostati nedovršena. A koje djelo je dovršeno? Nijesam trebao kretati na ovaj put. Pjesnik ne može da pobijedi zlo. Njega čuju samo kad veliča.
A ja sam pozvan na ovaj put, upravo zbog toga, da veličam Rim, Avgusta i njegova djela. Nije trebalo da pristanem. Pokazao sam slabost. Čovjek sam, iako mi pripisuju božanska svojstva. Bogovi ne postoje. Davno sam posumnjao.
Trebalo je da ostanem u Atini. Pristao sam na Avgustova uvjeravanja da ću na ovom puti završiti ENEIDU. Dati joj konačna obličja.
Ja sin italske zemlje, kojoj ću se vratiti – kao i svi na njoj rođeni, u njena njedra.
A djelo, za koje vjerovah da je božansko, ostaće nedovršeno. Uprkos tome što smo ga vajali ja i vrijeme.
O, zablude! O, užasa! Moje djelo!
Ko je dovršio sve na zemlji? Sve je nedovršeno, neobuhvatno. Kao nebo!

Osluškujem šum mora, koje osvaja moćna flota. Sedam veličanstvenih brodova... Gledam u zvijezde.

Najradije bih da uništim *Eneidu. Č*emu sve? Život i slava!

Avgust je naredio da se budno čuva, kao da je prozrio moju namjeru. Ključ od kovčežića u kojem je zaključana, drži on!

Ja Publije Vergilije Maro, sin lončara, rođen u Andesu. Što ne krenuh očevim stopama, što i ja ne spravljah sudove od gline, milujući prstima duh zemlje mantovske – oblikujući posude od nje.

Kome će trebati Eneida? ... Iako vjerovahda je savršna posuda, u kojoj će pulsirati Duh zemlje! Živjeti duhovi predaka.

O, zablude moje!

Najradije bih da se u selo vratim, da nastavim očev zanat, okrećem grnčarski točak, pravim posude, kako je činio on. Bojim se da je kasno, Sinoć sam sanjao neobičan san; vratio se, nema oca, točak stao. Posude razbijene. Mislim na značenje sna.
Živio sam, s nadom – da steknem slavu. Sad se pita: šta je slava? Otac mi je govorio kako je to varljiva roba, opsjena... samo su posude stvarne. Za njih se može dobiti novac. A novac je mjera svega... Čujem iz daljine očev glas. Iako sam se protivio ovakvim njegovim razmišljanjima, sada se slažem sa njim.

***

Rim je od osnivača Romula, pored zavaničnog i javnog, imao tajno ime. Za njega su jedino znali carevi, koji su ime prenosili jedan drugom, vjerujući da je u toj tajni – vječnost grada. Sa njenim otkrivanjem, propali bi Rim i Carstvo. Tajna je čuvana do Avgusta, koji je osjetio potrebu da je povjeri tvorcu *Eneide.* Vjerujući da, ako propadne Cratsvo, a to će vrijeme doći – živjeće u *Eneidi.* Vergilije je bio ponosan na povjerenje – koje mu je Impreator ukazao.
Jedni tvrde da se tajno ime Rima krije u nekom od stihova spjeva. Drugi – da ga je Vergilije odnio u grob. Što je moguće. Nakon njegove smrti, počelo je propadanje. Imperator nikom nije smio da otkrije tajnu, čak ni Vergiliju – u čijem je djelu duh Rima.

LI PO

U noći rođenja, njegova majka iz porodice Li, usni čudan san – veliku bijelu zvijezdu. Zato je dobio ime Li, što znači šljiva i nadimak Po, čije značenje je Bijela zvijezda.

Sa deset godina je pročitao Konfučija, pisao poeziju.
Vježbajući mačevanje, pokazao je i ostale sposobnosti: Iako sam niži od jedne stope, dovoljno sam jak da se sudarim sa deset hiljada vojnika.

Oženio se mlad, imao tako malo novca, da ga je žena napustila i odvela djecu. Car mu je u toj, za njega teškoj situaciji, pomogao, darujući mu dragocjene poklone, što je ispjevao pjesme za carsku princezu Jang Jej Fej.

U jednom trenutku, zastavši pred ljepotom i skladom njegovih stihova, osjetivši nesavršenstvo pred savršenstvom poezije, pomisli da joj se ruga, što je rekla caru, koji je podlegao njenom ubjeđenju. Otpustio ga je sa dvora, ali mu je pri rastanku dao kesu novca.

Od tada su ga vidjeli, kako luta od grada do grada, kao beskućnik, s komadom hljeba, malo pirinča i priborom za pisanje. Baš onako kako ga je opisao Cuj Cung Či:

Sa rancem na leđima punim knjiga prelaziš hiljadu milja, pa i više, kao hodočasnik. Pod tvojim skutom nalazi se mač, a u džepu zbirka pjesama.

U dugim lutanjima – prijateljstvo s prirodom pruži mu utjehu i radost,

u tom duhu je pjevao:

Zašto živim među zelenim planinama?
Smijem se i ne dajem odgovor; duša mi je mirna;
Ona obitava na drugom nebu i zemlji koja ne pripada čovjeku.
Breskve su u cvatu i vode teku dalje.

Kada mu je kosa posijedila, srce se napunilo čežnjom, sjećao se mladosti, oplakujući, sada iz dalekih gradova, čari i jednostavnost roditeljskog doma i dalekog zavičaja:

U zemlji Vu lišće dudova se zeleni.
I već triput su sviloprelje išle na počinak.
U istočnom Luu, gdje mi je porodica,
Pitam se ko obrađuje naša polja.
Ne mogu tamo da stignem za proljećne radove;
Ne mogu ništa pomoći, spuštajući se na rijeku.

.....

Kad pomislim na te stvari čula moja svenu,
A oštar bol mi srce cijepa svaki dan.
Sada kidam parče svile bijele da ovo pismo sročim.
I šaljem ti ga s ljubavlju svojom daleko uz rijeku.

Njegove poslednje godine bile su gorke. Nikom se nije htio prikloniti, niti prositi novac, iako se bijaše oslonio na prosjački štap. Nije bilo kralja, koji bi prepoznao vrijednosti njegove poezije, i spasio gladi, sa kojom se svakodnevno suočavao.

Imao je u sebi još poezije, koju je htio ostavi budućima, što je Glad mogla da osujeti. Zato prihvati ponudu Li Linga, princa od provincije Jung. Na njegovu nesreću, bio je to loš izbor. Kad nesreća krene, ne ostavlja, što se osvjedoči i ovaj put. Li Ling je podigao bunu protiv nasljednika Ming Huanga, koja je brzo ugušena.

Li Po se našao u tamnici kao izdajnik.

Tada se dešava obrt, vosjkovođa Kuo Ci, koji je bespoštedno i u krvi ugušio bunu, u zamjenu za Poov život, ponudi titulu i vojnički čin. Ono što ga je izdvajalo iznad svih, u čemu je bila njegova moć.

Car je smrtnu kaznu zamijenio progonstvom. Ne mnogo, iza ovog događaja, proglašena je amenstija, pjesnik se našao na slobodi. Slabašnim korakom se vratio trošnoj krovinjari, napravljenoj od trske i lišća, koja je jedva odolijevala kiši i vjetru.

Nakon tri godine, Li Po se razbolio i umro. Ne prihvatajući da ovozemaljski život završi običnom smrću, njegovi sledbenici su ispleli legendu od najljepših riječi.
Po njoj, pjesnik se utopio u rijeku, dok je opijen ljepotom, pokušavao da zagrli odsjaj Mjeseca u vodi.
Igra sa ljepotom u kojoj je pjesnik izgubio! – rekao je neko od sljedbenika. Ova rečenica, i legenda, nastavile su putovanje, kroz pamćenje.
Trideset svezaka blagotvorne lirike, garantuju mu slavu najvećeg pjesnika Kine. On je veličanstven vrh Taj, klikće jedan današnji kineski pjesnik, poslije mnogo hiljada godina, koje ga dijele od njegovog sabrata, slavuja koji je pjevao u teškim vremenima, kad je to bilo opasno. – On nadvisuje planine i brijegove; on je sunce u čijem prisustvu milioni zvijezda na nebu gube treperavi sjaj.

Car Huang i gospa Jang su odavno mrtvi, Li Po pjeva:

Brod je moj od lovora sazdan i ima krmu od muslina;
Svirači sjede na oba kraja, sa sviralama od bambusa i zlata.
Kako je lijepo, s buretom slatkog vina
I s raspjevanim djevojkama pokraj mene,
Ploviti vodom i ljuljati se na talasima!
Srećniji sam od vile što leti,
Od vile koja jaše žutog ždrala,
I slobodan kao triton, koji je pratio galebove,
Sada potezom nadahnutog pera ljuljam Pet planina.

Gotova je moja pjesma. Smijem se i radost mi je od mora veća.
O, besmrtna poezijo! Pjesme Ču Pinga dične su kao sunce i mjesec,
Dok su palate i kule careva dinastije Ču iščezle s brijegova.

***

Ovo nije bajka, već stvarna priča, koja potvrđuje moć Poezije, Pjesnika koji je živio prije mnogo stoljeća, čiji glas je svjež danas, jednako kao i u vrijeme, dok je putovao drumovima Kine

GRADITELJI

Da li je bio uzaludni rad? – pitanje je koje se postavlja i danas. Ono će se oteti na usta svakom, kada sazna slijedeće činjenice: Herdodot u svojoj *Istoriji* priča kako je faraon Hufu, ili Keops, svjedno, sagradio najstariju među piramidama, koje krase pustinju u blizini Gize.

Koliko se zna, ovo je do sada najveća građevina, koju je čovjek ikada podigao. Misli se na građevine drevnih vremena. Ako se ne računa Vavilonska kula, o čijoj se visini još uvijek nagađa.

Piramida se prostire na trinaest jutara, visoka je 137 metara.

Ne odiše ljepotom. Zadivljuje simetrijama i savršeno isklesanim kamenjem.

Graditeljsko čudo svoga doba. Dva miliona i trista hiljada kamenova, svaki u prosjeku težak dvije i po tone – dopremanih miljama preko istočne pustinje, zatim preko Nila.

Granitni blokovi, iz Asuana, prebacivani pesto pedeset i pet milja na sjever: dizani na više nivoe piramide, tako što su vučeni na valjcima i saonicama, uz nasip od zemlje i cigle.

Prema Herodotu, trebalo je dvije godine, da se sagradi put. Piramida je podrazumijevala naporan rad. Gradanja je trajala dvadeset godina, uz sto hiljada ljudi.

Zamislimo kolonu, razvučenu pustinjom, kako tegli materjal, mravinjak na gradilištu, danonoćno u pokretu.
Mnogi nijesu dočekali kraj života, umrli su žedni, tegleći blokove,

usred pustinje, gdje ih je zavijao pijesak.
Nije stavljeno obilježje.

Ostalo je svjedočanstvo o faraonima koji su htjeli da sačuvaju svoje tijelo najfinijim balsamovanjem. Uvjereni da ga može zaštiti ovako napravljena grobnica.

Piramide su bile grobnice za njihova tijela. Da li i duše? Otišle u nebo prije nego su ih zarobili u kameni lavirint.

Na kamenu je ostalo zapisano koliko su rotkvica, crnog i bijelog luka, potrošili radnici, učesnici gradnje, koja ih je pojela.

Ona je građena za faraona. Znali oni, želeći da njihove duše ostanu izvan, kako bi mogle lebdjeti na vjetru, orošene kapljicama pustinjske rose. Ugrijane suncem, kome je svejedno da li je neko rob ili faraon.

Sunce ni danas ne pravi razlike.

SUNCE

Divno je tvoje svitanje na horizontu neba.
O, živi Atone, začetniku života.
Kad se ti dižeš na istočnom vidokrugu,
Svu zemlju ispunjavaš svojom ljepotom.

Ti si lijep, velik, blistav, visoko nad svakim krajem,
Tvoji zraci opasuju zemlju i sve što si stvorio.
Oni su Ra, a ti ih zavodiš očarane;
Vežeš ih za sebe ljubavlju svojom.
Iako si daleko, zraci su tvoji na zemlji;
Iako si visoko, trag tvojih stopala čini dan.

Ovako počinje, najljepša himna ispjevana suncu, čije se autorstvo pripisuje Amenhotepu IV., koji nije ispunjavao kraljevske dužnosti, na način kako se to podrazumijeva, bio je pjesnik. Brinuo je o umjetnosti više nego o ratu. Napisao je najpoznatiju pjesmu u egipatskoj književnosti, zanosno volio suprugu Nefretiti. Dozvoljavao umjetnicima da ga prikažu kako se vozi u kočijama sa kraljicom, uživajući sa njom i djecom.
U svečanim prilikama, Nefretiti je sjedjela pokraj njega i dražala ga za ruku, dok su se njihove kćerke igrale u oko prijestola. Rodila mu je sedam kćerki, ne i sina, nasljednika. Zbog ljubav koju prema njoj osjećaše, nikada se nije oženio drugom ženom, iako su ga nagovarali.

Govorio je o njoj kao o gospodarici svoje sreće, za zakletvu je koristio izraz: *kao što mi je srce srećno u kraljici i njenoj djeci.*

Kažu da je poslije kraljice najviše volio sunce, zato je ispjevao himnu koju niko nije prevazišao.

Ljubav se pretvorila u suprotnost. Sunce, koje je volio, pomračilo je njegov um. Nauk: ne treba previše voljeti svjetlost! Posebno, ne sunce. Ono sprži svakoga ko ga voli sa žarom i ljubavlju, kako je to činio Ehnaton.
Usudio se da se takmiči sa njim, što je Sunce zapamtilo.

Jednom je u hramu Amonovog sveštenika vidio kako čovjek prinosi ovna za žrtvu bogu. Egiptom vladaše mnoštvo bogova, čiji su kipovi izrađivani od raznih materjala, kojima se trgovalo, pa tako sticao imetak.

Trguju bogovima, mislio je.

To mu je zasmetalo, u njemu se probudila ona pjesnička drskost, odlučio je da se svi kipovi, i božanstva koja su predstavljali, unište. Bio je pjesnik, ne faraon. Naredio je da se se imena svih bogova, osim boga Atona, izbrišu, sa javnih mjesta, širom carstva. Da više niko ne smije oblikovati kipove, ni pominjati stara božanstva.

Mnogi su u toj čistki stradali, izgubivši živote, nijesu htjeli da se odreknu bogova. Uporni su umoreni. Mnogi se prilagodili, počeli da obožavaju Atona, uznoseći ga, uz himne, koje su mu pjevali.
I ovoga puta, okoristiše se himničari.

Poče da tinja pobuna,
Ehnaton okrenu protiv sebe službenu hijerarhiju, kojoj ove mjere, nijesu odgovarale. Naprotiv, ugožavale su, ponajviše materjlano. Trgovina kipovima u Egiptu, bijaše unosan posao.

Okrenuli su se protiv i njegovi ministri. Pobuna je u generalima. Njegov prezir prema ratu i miroljubiva politika koju je vodio oslabila je vojsku, čije su vojskovođe jedva čekale da ga vide mrtvog. Usporeno je napredovanje, a sa njim dobit. A sve je u dobiti. Zar su svi moji podanici? – pitao se, dajući sam odgovor: ko je dobit ponio?

Vazalne države su odbile da plaćaju danak. Svrgavajući egipatske namjesnike, sticale su slobodu.
Egipat se raspadao. Ehnatona su svi napustili; na kraju je imao, pored žene i djece, nekoliko rijetkih koji su ostali do kraja vjerni njemu i suncu.

Umro je, oplakujući vladarski nesupjeh, živio je samo trideset godina. Da li zato što je bio pjesnik? A pjesnici umiru mladi. Tako hoće bogovi. Onda, i sada, jednako. Sudbina je ista!

Da je bio faraon, ne bi se tako svršilo, ili ne tako brzo, na tako banalan način. Znao bi se odbraniti, pokrenuo bi mehanizme, koji idu uz titulu i vlast.

Bio je pjesnik!

Samo dvije godine poslije njegove smrti, zet Tutenkamon, uz pomoć sveštenstva, čiji bijaše miljenik, uzdiže se na prijesto. Prvo što je uradio, promijeni ime u Tutenhaton, koje mu bijaše dao tast, izmiri se sa svešteničkom kastom, najavljujući narodu, povratak starih bogova.

Riječ Aton i Ehnaton izbisane su sa svih spomenika, sveštenici su zabranili da se ime jeretičkog faraona pominje. Čak ni u snu. Zločinac!... Uzivikivali su podanici u ime naroda.

Brisali su sve što je napisala ruka bivšeg faraona. Uništene su njegove pjesme. Čudom je preživjela ona ispjevana u čast sunca. Na hiljade prepisa koji su putovali carstvom, pronađeni su okom povjerljivih ljudi novog faraon, i izbrisani sa javnih mjesta.

Jedna kopija je preživijela. Novi faraon nije htio da sa zadrži ni jedan znak koji bi podsjećao na prethodnog.

Sunce je htjelo, da himna preživi. Ili slučaj? Druga mogućnost je izvjesnija!

Imena koje je Ehnaton dao da se izbiršu, ponovo su napisana, a bogovi vraćeni na postolja i hramove.

Obnovljene su stare svetkovine. Sve je bilo kao prije.

Možda se zamjerio suncu kada je rekao: *Ne postoji niko ko te zna/ Osim tvoga sina Ehnatona/.*

Sunce ne voli one koji ga mnogo uznose i sa njim upoređuju: Takve najprije sprži. Što svjedoči sudbina Ehnatona. Mrakom ga je prekrilo božanstvo koje je obožavao.

Idoli ubijaju idolopoklonike.

Neko mu je ove riječi šapnuo u predsmrtnom času. Isti glas mu je dojavio: Ovako će proći svako, ko ulogu faraona zamijeni ulogom pjesnika!

Kada bi bilo moguće da još jednom krenem istim putem, krenuo bih ovim, koji se ne završava. Sa mnom umire faraon, on ide grobnicu, ali ostaje pjesnik... koji će opet pjevati suncu!...

Uprkos zabranama novog faraona.

Preživjela je pjesma i vijenac od cvijeća. Pronalazač groba faraona Tutankamona, u svojim sjećanjima piše: Šta je uslijed tako zaslijepljujućeg bogatstva ostavilo utisak? To je vjenčić poljskih cvjetova koji dira pravo u srce, koji je na kovčeg stavila mlada udovica. Čitav kraljsvki spoljni sjaj, čitavo kraljevsko bogatstvo bilo je blijedo u odnosu na skromni, osušeni buket cvijeća, sa rječitošću, kako su hiljade godina samo prolazni trenutak.

Pjesma i Cvijet uvijek žive!

VAPAJI

Na vodama vavilonskim sjeđasmo i plakasmo opominjući se Siona.
O vrbama sred njega vješasmo harfe svoje.
Ondje iskahu koji nas zarobiše da pjevamo...
Govoreći: „Pjevajte nam pjesmu Sionsku“.
Kako ćemo pjevati pjesmu Gospodnju u zemlji tuđoj?
Ako zaboravim tebe, Jerusalime, neka se zaboravi desnica moja,
Neka prione jezik moj za usta moja, ako tebe ne upamtim,
Ako ne uzdržim Jerusalima svrh veselja svojega. (Psalm 137)

Nije poznata divota jezika i slika kao u *Psalmima.*

Nebesa kazuju slavu Božju... Suncu je postavio stan na njima.
I ono izlazi kao ženik iz ložnice svoje, kao junak veselo teče putem.
Izlazak mu je nakraj neba, i hod mu do kraja njegova,
I niko nije sakriven od toplote njegove. (Psalm 19)

Ko je ispjevao ove stihove? Taj srećan bijaše za Izrailj i napredak njegov. Učini Jerusalim prijestonicom. Vladao je trideset i šest godina i ostavio blagostanje da su Jevreji, u svojim kasnijim nesrećama, žudjeli za Mesijom – miropomazanim Davidovim potomkom, koji će povratiti sjaj i sreću njegove vladavine.

Učinio je i djela koja ne govore dobro.

Jednoga dana, hodeći sa pratnjom, vidje u prolazu ženu očaravajuće ljepote. Oni koji su bili sa njim, pridržali su ga da ne padne.

– Čija je? – pitao je.

– Urijina! – rekoše pratioci.
– Odmah je dovedite! – naredi im. Oni učiniše. Uriju posla na front da pogine. Vitsaveju je zadržao. Oni, što su Uriji nosili naredbu, nosili su i smrtnu presudu.

Ne dugo, nakon Urijine pogibije, sazvao je dvorske pisare, dade im u zadatak da sakupe i prepišu psalme napisane do njegovog vremena. Ne bijaše lak posao. Trebalo je sve pronaći, a onda sve prepisati. Pod prijetnjom smrtne kazne onima koji su tražili da, ukoliko se desi, da se naknadno neki psalam nađe, platiće životom.
Radili su revnosno i uradili posao. Nakon deset godina, sve ono što su spjevali pjesnici i psalmisiti tokom prethodnih vjekova, bilo je na jednom mjestu, u Davidovom dvoru.

Ne zna se da li je to njegova zamisao, ili je ideja potekla od udvorica kojima bijaše okružen – tek, psalme su potpisane njegovim imenom. Ono što su stvarali mnogi, postalo je djelo jednog čovjeka – cara Davida. Proglašen je za najvećeg psalmopjevca. Umjesto da se suprostavi onima koji su mu se dodvoravali – on povjerava u ono što su govorili, prihvati što su mu pripisali, kao svoje djelo.

Častan čovjek, ne bi pristao! – čuo bi se rijetki, šaputavi glas.

Ni mrtvi nemamo mira! Al' kako da dokažemo? Kako da ispravimo nepravdu? Svi naši prijepisi su uništeni, imena izbrisana.
Ako je koji psalm preživio i – mrtvi, bićemo srećni.
Nepravda koju ne može ispraviti.
Psalmisti i danas viču, niko ih ne čuje!
Kao da je Davidovo vrijeme, u kome su ućutkani zauvijek.

Ko je napisao psalme? Sedamdesetak, predanje pripsuje Davidu, a naučnici samo nekoliko; većina njih su djelo nepoznatih psalmista nastajalo tokom sedam vjekova od Davida do Danila proroka (900 – 167. prije Hista). Mnogi psalmi su pjevani u Hramu; u njima se prepznaje onaj antistrofni ritam stare istočnjačke poezije, s veličanstvenim horovima, kao odgovorom. Zvuci harfi i danas se čuju iz razvalina davno porušenih hramova i palata.

PLAČ

Niko nije volio svoj narod kao Jeremija, sin Helikije, sveštenika iz Anatota, u zemlji Benjaminovoj.
Bog ga je izabrao za proroka, dok bijaše u majčinoj utrobi. Kada mu reče glasom koji će on kasnije (kada bude savladao pisarsko umijeće zapisati u knjizi koja sadrži 54 poglavlja): prije nego što te obilkovah u utrobi, ja te znadoh: prije nego što iz krila majčina izađe, ja te posvetih, za proroka narodima...

Počeo je trinaeste godine vladavine judejskog kralja Jošije. Živio za vladavine sedam kraljeva, prorokujući četrdeset godina.
Pororok neženja.

Boga je doživljvavao, kao bliskog prijatelja, kome sve može reći. Živio je u vremenu, kada njegov narod, bijaše zapao u mnoge grijehe. Upućujući prijekore, što su pošli za tuđim bogovima.

Dva zla narod moj učini: ostavi mene, Izvor vode žive, a iskopa sebi kladence ispucane, što vodu držati ne mogu.

U ono vrijeme, u Jerusalimu, bijaše mnoštvo žrtvenika bogovima paganskim. Idoli na svakom koraku. Oblikovani rukama, a ne duhom, kako je bio oblikovan njegov Bog.

Gledajući mrsku sliku, vidio je propast svoga naroda. Bez boga nema naroda, govorio je, idući ulicama. Nije mogao obuzdati glas, ni ustaviti riječi na usnama.

Patio je više od svih proroka na zemlji. Njegovi sunarodnici nijesu poštovali ni njega, ni Boga što ga je propovijedao. Ni ono na šta opominjaše: ali me oni nijesu slušali, uho svoje nijesu prignuli, nego otvrdnuše, gori od otaca svojih. Možeš im sve reći, ali te neće poslušati: zovi ih, neće se odazvati.

Mnogi su ga mnogi prezirali i glave okretali. Neki ga pljunuše u lice, prijećahu. Narod ne voli paćenike. Sažaljenje se pretvara u prezir. Tako bi i u ovom slučaju. Svako bježi od patnje. Bogati i moćni se strahopoštuju. Uvijek bilo. Judejci nijesu imali straha od njegovih viđenja i riječi.

Dva puta je osuđivan na smrt. Spasiše se ga milosrdni ljudi.

Rastrzan između ljudskih slabosti i težine proročkog poziva – padao je u iskušenja, koja su nosila neizvjesnost. A iskušenja melju teže od svakojega žrvnja.Tako je bivalo sa moćnima i sa prorocima. Onima koji vide danas – ono što će biti sjutra.

Narodu je prijetilo istrebljenje. Trebalo je ustaviti ono što je predosjećao.

Judejci su plaćali danak Asircima, poštovali njihove bogove, uvjereni da će ih spasiti.

Tada vladaše judejski kralj, koji je radio na jedinstvu narodnome, tražeći izlaz i spas. Vavilonci i Medijici poraziše Aisriju, što iskoristiše Egipćani, vrebajući čas u kom će prisvojiti Judeju, za koju nastupi nesrećno vrijeme. Jošija kralj, poginu u borbama. Nasljednik Joahaz, preuze vladavinu, ali na malo, svega tri mjeseca. Egipat ga je odveo u ropstvo, gdje je ubijen.

Jeremija ga pominje često. Narod treba držati na okupu.
Klanjali ste tuđim bogovima, zato nam se ovo dogodilo! – viče prorok. Glas se izdvaja iz sveopšte vreve. Odbija se od onih, ga nijesu slušali.

Za novog kralja, dolazi Joakima, produžena ruka Egipćana, uz obavezu da im daje veliki danak. Taj zapostavi vjeru, a narod upreže u gradnju palate.

Jeremija stupa u sukob sa njim. Javno osuđuje savezništvo sa Egiptom, upozorava da će udariti Vavilonci, sa sjevera.

Govori ludosti, uklonite ga sa javnih mjesta, da ne buni narod! – naređuje kralj. – Brblja koještarije, ni djetetu ne bi pale na pamet.
On je u vizijama, vidio cara vavilonskoga, naslućivao šta će biti. Osjećao topot budućih događaja. Nemir na ulicama jerusalimskim.
Doći će car! Pokoriće Judeju ! – vikao je.
Joakim, reče da mu se zabrani pristup hramu. Ne smije prorokovati, niti govoriti glasno.

Ućutkan, napisa kralju pismo. Dade Baruhu, svome pomoćniku, reče: odnesi pismo kralju.
U pismu je isticao pogubnost njegove politike.

Ne dugo iza pisma, dali su ga batinati. Po drugi put je osuđen na smrt. Bog koji voli svoje izabranike, posla čovjeka uticajnog na dvoru, i ovaj put bi spešen smrti.

Joakim ubrzo umrije, prijesto naslijedi sin Jojakin. Godine, nakon što uze prijesto (598. prije Hista), udariše Vavilonci sa sjevera. Zbog savezništva s Egiptom.

Jerusalim je osvojen, kralj se predao. Judejci mišljahu da je grad neosvojiv. Razoren je Hram, opljačkane dragocjenosti. Uglednici, zatočeni u gradu.

Postavljen je novi kralji Sidikija.

Razapet, kao i prethodnici, između pokornosti Vavilonu i strane koja je podržavala Egipćane. Birajući između dva zla, odabra priklanjanje Vavilonu.

Izlazio je na ulice razorenog grada, sa jarmom oko vrata. Svi će biti odvedeni – u ropstvo vavilonsko, ako se budu bunili – govorio je.

U to vrijeme, u Jerusalimu i zemlji judejskoj, pojaviše se lažni proroci. Nasta njihovo vrijeme.

Jedan od njih bijaše Hananija. On skide jaram s Jeremijinog vrata, nadvoje ga raspolovi. Ode bez riječi, šutjeli su i oni koji gledali. I Bog, koji ga posla da to učini, i da se vrati. Čuvši glas Božji, uze jaram gvozdeni, stavi ga oko svoga vrata.

Lažni proroci, kojih bijaše u sve većem broju, ubjeđivahu narod, kako će se brzo vratiti iz progonstva. Jeremija govoraše da će trajati sedamdeset godina.
Ovoga puta ga je spasio dvoranin. Nije ostalo njegovo ime, kao ni ime prvog spasitelja.

Vavilonci po drugi put razaraju Jerusalim, nako osamanest mjeseci opsade. Ubijeni su kraljevi sinovi, a kralj oslijepljen i odveden u Vaivlon, gdje je čekala smrt.

I ovoga puta u ropstvo su odvedeni ugledni ljudi, kojih bijaše u Jerusalimu, Ostade sirotinja u ruševinama.

Jeremija je izveden pred Navukodonosora II., koji je znao ko je i šta propovijeda. Cijeneći što je zagovarao da Izralj stane uz Vavilon, dade da bira:

–Ili ćeš u najljepši grad na svijetu, i bogatstvo i slavu, ili sa sirotinjom, u ruševine jerusalimske?
–Sa sirotinjom u ruševine! – reč prorok. I vrati se onima koji bijahu ostali u Jerusalimu, tješeći ih: Bog će kazniti neprijatelje naše. Jer su prestupili. Rađajte se i množite, pravite kuće. Vjerovao je kako će doći kraj zlu i kako će se njegov narod spasiti ropstva, a njegova zemlja progledati iz tame koja je na nju pala.

Tada bi ubijen namjesnik vavilonski u Judeji. Vjerujući da su Jeremijine propovijedi imale udjela u pogubljenju, na silu je odveden u Egipat, sa onima što strahovahu od vavilonske osvete.

Tamo nastavi da propovijeda, neko vrijeme, nakon čega ga kamenovaše sunarodnici, koji bijahu sa njim. Završio je pod gomilom kamenja, onaj što se najviše borio za Izrailj, od ruku onih za koje se borio.

Kamenje, nije ućutkalo njegov glas. I danas se čuje u Jerusalemu. Glas potreban! U zemlji judejskoj i drugim zemljama. Gdje vrebaju oni, čija je namjera pokoravanje.

Jeremiju je nemoguće ućutkati. Pa ma koliko kamenja bacali.

On će se čuti!

SAN OMARA HAJAMA

Bijaše proljećno predvečerje. Ono rijetko što odiše puninom života. Taman se bijah vratio iz Merva u Nišapur, gdje se vođahu nepoštedne borbe protiv slobodoumnih ljudi. I oko mene bijahu počeli da šire klevete moji protivnici. Na udaru zavidljivaca, izložen svakakvim napadima, bez pouzdanih zaštinika, vezira Nizamulmuluka i sultana Melihšaha. Prvi bi ubijen u međusobnim razračunavanjima, drugi okonča život prirordnom smrću.

Bijah na vrhuncu slave, mišljah, sa njom ide moć. Tako mi se bar činilo. Bijah završio reformu kalendara, koji je otvorio novu eru, nazvanu *Dželalovom*, po nadimku sultana Melihšaka, mog glavnog mecene. Napisao *Algebru* i druga djela iz matematike, astronomije i medicine.

Iza mene je bila služba upravnika opservatorije u Isfahanu. Što biješe velika čast. Na što posebno bijahu zavidljivi moji protivnici, koji nijesu birali načina da me ocrne. Pleli su paklene mreže oko mene. Tako uvijek biva kad zavist nadvlada razum. Tada slijedi vrijeme bezumlja.

Osjećao sam kako dolazi to vrijeme. Nakon svih razračunavanja i borbi čiji bijah svjedok. Gore vrijeme, za svjedoka, nijesam mogao izabrati.

Mnogo krvi je poteklo Persijom.

Mene su svuda poštivali. Od Samarkanda do Širaza i Isfahana. I u

drevnom Reju, imahu za mene fale. Svuda gdje bih stigao, čuo sam lijepe riječe: *od njega biljke ne kriju ništa, pred njim zvijezde nemaju tajni*. Nazivahu me zvijezdom Horosana, genijem Persije i oba Iraka, princom mudraca. A onda se sve preokrenulo. Počelo da se roti protiv mene. Predosjetih da mi se crno piše. Zvjezdani rukopis, kojim bijaše ispisan moj život, poče da tamni. Nijesu više ukazivali na moju mudrost, već na moje porijeklo, govoreći: Eno Omara, sina Ibrahima Hajama iz Nišapura, koji se proslavio u gradnji šatora. Riječi fale se pretvarahu u riječi pogrde.

Proljećno predvečerje, na čas, odagna ružne misli. S lahorom koji se javi, pa minu, učini mi se, minuše i one. Bijah lak kao ptica, dobih krila. Takva predvečerja odnose tegobe. Ali ne biva uvijek tako. I u lijepom predvečerju može početi zlo vrijeme. Nema zakona, prema kome bi se čovjek sigunro upravljao.

Zastadoh ispred grnčarske radnje, u čijem izlogu bijaše mnogo glinenog posuđa.

Gledah i divih se onome što ih je izradio i naslikao lijepe ornamenete. Nedoljivo me vuklo, uđoh, razgledah detaljnije; oči se ne davahu odvojiti od lijepo oblikovanih posuda. Posebnim mi se učini jedan vrč. Ne davaše da odem, da ga ostavim. Kao da je bio dio mene. Spravljeni od iste smjese.

Bez cjenjaka, kupih ga. Grnčaru, uputih čestitke, za tako djelo.
Nijesam ga ja pravio, reče. – Ovdje sam u ulozi prodavca.

Zadovoljan, uputih se kući, u kojoj sam našao privremeno nastanjenje.

Umoran od dana, koji bijaše otišao svojim putem, legoh u postelju. S mišlju da svaki dan ima svoje lice, koje sa njim nestaje. Brzo zaspah i usnih čudan san. Grnčarska radanja, ali ne ona u kojoj sam kupio vrč, iz kojeg sam prije spavanja popio nekoliko gutljaja nišapurskog vina. Da isprobam vrč i vino.

Vidjeh radnja glinenih posuda, lijepo išaranih, raznih veličina. Veća od Nišapura. Bio sam zadivljen veličinom, izgledom i onim što se

nudilo, na spoljnjem izlogu, i unutrašnjim prostorijama. Nijesam se mogao nadiviti posudama i rukama koje su ih oblikovale.
–Gdje nalaze ovako kvalitenu zemlju ? – upitah.
–Nije u pitanju zemlja! – ču se glas. Već ruke koje prave posude.
–Važna je zemlja! – oglasi se drugi. – U zemlji sve spava, od nje je sve napravljeno.
–Prah naših predaka predstavlja dobar materjal za pravljenje posuda! – kao da je govorio prodavc posuda. Bićemo zemlja od koje će neki drugi grnčar praviti slične posude. Ne treba čekati, treba uživati u vinu. Opijati se, živjeti punim dahom.

Čuli su se glasovi predaka.
Okolo grnčarske radnje široka poljana, rascvjetale se crvene lale. Krv nekadašnjih ratnika. Ta ljubičica, koju još zovu dan – i noć, oči su ljepotice, čija su stopala dodrivala pločnike grada, kojim ti sada hodiš. Čuo sam glasove protivnika, koji se bijahu ustremili na moju nauku. Rugali su mojim pjesmama, koje su u tajnosti prepisivali i divili im se, ne prezajući da kažu da su njihovo djelo, koje sam prisvojio.
Na šta je sve spreman čovjek! Vikao sam u snu.
Pogledom obuhvatih polje, puno raznobojnog cvijeća; pomislih, niklo iz zemlje, u kojoj spavaju oni što su živjeli prije nas. Zaslijepi me čarolija boja kojom je isijavalo cvijeće, i rastuži. Dohvatih krčag (ne baš siguran da je to onaj koji sam ga kupio na bazaru Nišipura!), nalih ga vinom iz Širaza. Prinesoh usanama, progovori: *prije dugo vremena, jasam bio ti...*
Ispustih krčag, razbi se. Vino poteče pločnikom. Vratiše se zemlji, glina i vino. Mišljah: krv što se Persijom prosipa, zbog ludosti njenih sinova.
Iz parčića razbijenog krčaga, govorio je glas persijske zemlje, moj glas.
U taj čas se probudih. Kračg, kojeg sam prošlog dana kupio, bio je čitav. Ali prazan. Napunio sam ga do vrha, ispio na dušak. Onda sam uzeo pribor za pisanje, onu svesku koju mi je poklonio sudija Abu Taher, zapisao:

Sinoć prođoh radnji jednoga lončara,
Sto lonaca ćuti, a sto progovara,
Dok najednom jedan lonac glas ne diže:
Ko nas traži, ko prodaje, a ko šara?
.....
To ne vidi svako oko al' ja vidim
Prah predaka u rukama svih grnčara!

Onda je sreo Džahan, pjesnikinju iz Buhare. Mogla je to biti godina 1072.

Tada je izrekao čuvenu rečenicu: *Život je kao požar*. *Plamenove prolaznik zaboravlja, pepeo raznosi vjetar*... Ona i danas živi. I Džahan. Al' to je druga priča… Kao i sveska koju mu je dao samarkandski kadija, koji ga je spasio od nasilništva Studenta brazgotine i njegove bande, što je harala Samarkandom, sijući strah. Taj strah će se širiti Perijsom. Poput požara u čijem su plamenu nestajali njeni stanovnici. Brat Taherov bijaše pjesnik, a imao je godina koliko Hajam, kad je raščerečen u gradu Balhu, zbog pjesme koja se nije svidjela vladaru, bijedne pjesme jedva duže od neke *rubaije.*

Sad vidi, Hajame, vrijedi li pisati poeziju. Ali neka ti se ova sveska nađe pri ruci. Ako osjetiš potrebu, probudi je na njenim stranicama. Pjesnikov treptaj najduže traje. Misli na Abu Tahera, dok budeš pisao. I njegovog brata koji životom plati onih nekoliko stihova. To je, izgleda, neizbježno!

Sveska je napravljena u radionicama Samarkanda. Po drevnom upustvu, od drveta bijelog duda. Iako se poezija može uklesati u kamen, pisati na pijesku... Ona ne bira na čemu će biti pisana. A ti to najbolje znaš, Hajame. I nenapisana, ona živi. Pa, ipak... neka ti se nađe.

U svesci je napisao *Rubije*.

NA PATMOSU

Prema *Pismu*, bio sin Zavdejev, ribar na Jezeru galilejskom, kao i Jakov brat njegov. Isus ih uze za apostole i nazva sinovima groma.

Od učenika je izdavajao trojicu: Jakova, Petra i Jovana.

Bio je sa njim u vrijeme kada je činio najveća čuda: kad je vaskresao Jairovu kćerku. Na Gori Tavor, gdje se desilo njegovo preobraženje. Majka mu se zvala Salomija.

Na Tajnoj večeri je sjedio uz učitelja, otkrio Judino izdajstvo.

A kada su Učitelja uhvatili i poveli na suđenje, nije odstupao od njega, ni kada su ga svi ostavili.

U vrijeme stradanja, na krstu, dijelio je sa njim bol. Koliko su povjerenje i ljubav Učitelja bili veliki, svjedoče riječi što ih je rekao sa krsta: Čuvaj mi majku, Jovane! Prihvatio je zavjet.

Još mu je rekao u mukama: Javiću ti se! Do moga javljanja propovijedaj. Važno je da nauka preživi! – poslednje su riječi sa Krsta.

Dok je majka bila živa, propovijedao je Palestinom. A kad je otišla sinu, zaputio se u Efes, pa u Rim.

U Rimu su u njemu vidjeli opasnost. Plašilo je Rim i Domicijana, koji naredi da ga uhvate i muče. Što carevi ljudi učiniše. Nemilosrdni prema novoj nauci, us trahu da može poljuljati Carstvo.

Izdržao je muke u Rimu, nije se odrekao Učitelja. Dat mu je najači otrov, ko od šale ga je popio. Nastavljajući da govori riječ Gospodnje, kao da ništa nije bilo.

Domicijan je smjerao da ga pogubi mačem. Nečiji glas ga odvrati. Onima koji bijahu naoštrili mač, reče da ga otjeraju u izgnanstvo.

–Gdje? – pitali su pretorijanci.
–Na Patmos. Tamo nema života. Daleko od onih koji slijede njegovu nauku. Daleko od njihovog boga.
Otpremiše ga, ne znajući da će se na ogoljenom i kamenitom ostrvu, izlovan od ljudi, primiti riječ, koja najbolje klija u tišini.

Živio je na Patmosu, u pećini, sa pratiocem, imenom Prohor. Najprije je mislio da je rimski čovjek, poslat da ga nadzire, što on bijaše. Ali se preobrati, prihvati nauku.
Slušali su gromove i munje za olujnih dana, a za vedrih noći nebo, čekajući da se javi.
Prohor je bio sumnjičav.
Ne sumnjaj! Rekao je da će se javiti. U pitanju je čas, a on bira. Treba biti strpljiv. Ako bi vjerovali kao ti, vjera bi se raspršila. Ako vjere imaš, koliko zrno gorušičino, rodiće plodom.
Podne, dan prozračan. Tišina na Patmosu. Ni ptice, ni daška vjetra. Nikakvog glasa. Zrikavci zamukli. Zagledan u nebu, ču glas. Prohor pade na zemlju, on ostade na nogama, reče:
Donesi pribor za pisanje!
Ovaj potrča ka pećini, donese. Pisao je tog i narednih dana, ono što je Učitelj govorio.

Kako to da se ne čuje? – pita Prohor. – Zamukli su vjetrovi, cvrčci i ptice. Čitava priroda.
Riječ se prima u tišini, Prohore! – reče Jovan.
Prohor se divio rukopisu. Sedam svitaka potroši dok ispisa ono što je dolazilo sa neba.

Riječ ne može biti zatomljena! Ako mi se što desi, čuvaj ovu knjigu, dok

dođe vrijemei. Do objave koja će se desiti, zvaću je *OTKROVENJE*. U njoj je tajna koja će se otkriti. Sad nije vrijeme. Treba da sazrene. Ako se tajne otkriju prerano, gube moć. Otkrovenje dolazi.

Prohor je slušao.
Šest godina proživješe na ostrvu.
Pošto je Domicijan ubijen, Carstvo preuze Nerva, koji se pokaza blažim prema hrišćanima. Jovan se iz progonstva zaputi u Efes, gdje su ga sledbenici i arhijereji molili da zapiše nauku koju je primio. Kako se ne bi zaboravila.

Riječ putuje, niko je neće ustaviti – reče im. Ona se ispisuje u srcima ljudi, ne na glini i papirusu. Zato će preživjeti. Ipak, napisao Jevanđelje, nazvano kasnije njegovim imenom.

Kad ga je starost stigla, i apostoli stare, ne i nauk koji propovijedaju, učenici ga ponesoše u efešku crkvu, gdje im po ko zna koji put reče:
Ljubite jedan drugoga!
Zašto to uvijek ponavljate? – pitali su.
To je prva Učiteljeva zapovijest. Ako ljubavi nema, nema ni nas, ni nauke. Sve je ništavno.

Kada mu je bilo sto godina, uze sedam učenika, izađe iz Efesa, dođe do mjesta koje im pokaza, reče da mu tu iskopaju grob.
Potom siđe u grob, bi sahranjen.

Kada su kasnije otvorili grob, ne nađoše ga.
Umjesto njegovog tijela, u grobu bijaše knjiga. Svih sedam svitaka.

– Riječ ne može biti zatomljena! – reče jedan od učenika.
Ostali su ćutali i gledali KNJIGU.

***

Po nekima, ovaj Jovan nije apostol. Postojala su tri Jovana, preteča, apostol i ovaj, koji je nazvan bogoslov, što je na Patmosu primio Otkrovenje riječi božje, koje su sa neba sišle, a on ih unio u knjigu. Tako su preživjele. Riječ živi i kad nije zapisana.

Predanje govori: četvrte godine po Hirstovoj smrti (...) Jovan dovede Mariju u Efes. Kuća u kojoj je živjela nalazila se na tri milje udaljena od grada (...) na brijegu, koji se blagim obroncima spuštao prema varoši. Kuća četvrtasta, okrugli dio kasnije je dozidan. Prozori visoki, krov ravan. Podijeljena na dvije prostorije, ognjište između njih. Lijevo i desno od njega, mala vrata su vodila u zadnji, mračniji od prednjeg dijela... Ovaj opis kuće Svete Djeve – vizija je Ane Katarine Emerik, njemačke mističarke i kaluđerice avgustinskog reda. Vizija je mogla biti stvarnost, koja joj se poslije toliko vjekova prikazala. U drugoj viziji, prikaza joj se Jovan, na ostrvu koje je plutalo u okeanu snova. Nije bila sigurana da je Patmos!

SMRT

Trideset dana, nakon što je Vijeće sudija izreklo presudu, čekalo se na izvršenje. Razlog je bilo povratak zavjetnog poslanstva, koje dan prije izricanja presude, bijaše lađom otišlo u Del. Kao znak sjećanja na Tezeja i njegov povratak.

Sve dok se ne vrati lađa s poslanstvom, grad je morao biti čist. To je podrazumijevalo neizvršavanje bilo kakave kazne, u konkretnom slučaju, Sokratove.

Vijest o približavanju lađe prvi je saopštio Kriton. Došao mu je u posjetu rano, potplativši čuvara Jedanaestorice.
Dugo je sjedio kraj njega, diveći se kako spava, a zna šta ga čeka.

To može samo on, mislio je.

Zašto si došao rano, dobri moj Kritone? – upita ga kad se probudi.
Ovdje sam, da bih ti saopštio bolnu vijest, o Sokrate – odgovori Kriton tužnim glasom. Saznao sam od prijatelja da je lađa sa Dela prošla rt Sunion. Danas ili najdalje sjutra treba da stigne u Atinu.
Šta je čudno u tome? Prije ili poslije mora da stigne.
Dopusti da ti spasimo život. Već sam se dogovorio s čuvarima zatvora; ne traže veliku sumu. Pomoć su ponudili Simija, Kebet i drugi. Nemoj da dozvoliš da sjutra neko kaže: Kriton nije pomogao Sokratu da pobjegne, da se ne bi izložio trošku.
Spreman sam da pobjegnem, ali prvo bih htio da zajedno odlučimo da li je pravo da bježim protiv volje Atinjana. Ako je pravo, pristaću, a

ako ne, odustaću.
Dobro kažeš, Sokrate.
Svi su bili na okupu od ranog jutra. Kriton prvi. Kasnije su došli ostali. Osim Platona , bio je u groznici.
Nije pitao. Ni pokazivao da mu nedostaje. Zbog izostanka, kasnije se odužio, posvetivši mu kompletno djelo.

Do smiraja sunačnoga, trebalo je izvršiti kaznu.

Vodili su raspravu o Duši i šta je čeka nakon što napusti tijelo.
U jednom trenutku, obraćajući se Kebetu i Simiji, reče:
Ako mene hoćete da slušate, malo se starajte za Sokrata, a mnogo više za istinu.
Na Ksantipine riječi, koja sa malim sinčićem bijaše došla da se oprosti sa njim (govoraše kroz plač: ah, Sokrate, došli su ti prijatelji da poslednji put govore s tobom!) nije odgovorio. Tražio je među prisutnima nekog ko bi je poveo do kuće. To u jednom trenutku, neupadljivim znakom, povjeri Kritonu.
Umireš nevin! – vikala je, dok su je izvodili iz ćelije.
A ti bi željela da umrem kao krivac?! – odgovori uz onaj njemu svojstveni smijeh.
Čuvar mu skinu lanac sa noge, koju protrlja, ne skrivajući zadovoljstvo zbog te sitnice, bez strepnje pred onim što slijedi. Važan bijaše osjećaj lagodnosti zbog bola u nozi.

Prisutni su: vjerni Apolodr, Kriton sa sinom Kritobulom, mladi Fedon, kinik Atisten, Hermogen siromašni, Epigen, Meneksen, Ktesip i Eshin, sin mesara. Neki su došli izdaleka, poput Simije iz Tebe, Kebeta i Euklida iz Megare. Pored Platona, poslednjem okupljanju sa njim živim, nedostajali su Kleombrot i Aristip.
Duša je poput čovjeka koji je u svom životu istrošio mnogo ogrtača. Svi ogrtači, traju kraće od njihovog vlasnika, osim poslednje koja će ga nadživjeti.

Suprotnog je mišljenja, smatra da je duša besmrtna.

Diskusija je živnula, Kriton je primoran da ga opomene:
Čuvar zatvora, o Sokrate, savjetuje da što manje govoriš. Ako se suviše uzbudiš, otrov neće djelovati, pa ćeš morati da piješ još dva – tri puta. A ti mu kaži da pripremi dvije – tri bočice, no sada neka nas pusti da diskutujemo – reče i okrenu se ka sljedbenicima, nastavljajući razgovor o duši.
Dan se bližio kraju.

Ulazi rob, nosi vrč s otrovom.
Dobri čovječe – obraća se – ti koji si iskusan u ovim poslovima, šta treba da radim?
Ništa, osim da ispiješ i šetaš po sobi – odgovori rob. – A kad osjetiš da ti klecaju koljena, ispruži se na krevet, otrov će učiniti svoje.
U taj čas, glasnik Jedanaestorice, podsjeti da osuđenik ima pravo da vidi sunce na zalasku.
Reče da ne želi.
Misliš li da se ovim napitkom može nazdaraviti nekom bogu? – upita roba.
To ne znamo: ovdje smo da pripremimo što nam kažu.
Na ove riječi, Sokrat prihvati čašu, koju mi rob pruži, ispi je na dušak.
Ala je slatka! – reče i nasmija se.
Gest potrese prisutne, izazva suze kod onih koji su uspijevali da ih do tada zadrže.
Apolodor pade u očaj, poče da jeca. Fedon je plakao, skrivajući lice.
Bio je još na nogama, išao od jednog do drugog, tješio ih. Pritrčava Kritonu, vraća ga u ćeliju. Apolodora miluje po kosi, grli Fedona, Eshinu briše suze.
Poslije nekoliko minuta, noge postaju teže, spušta se na krevet, da u sačeka kraj.
Ne zaboravi, o Kritone, da dugujemo Asklepiju jednog pijevca – prošaputa.
Biće učinjeno – reče Kriton. – Imaš li još koju želju?
Ne progovori.
Sunce je napuštalo Atinu. Ne vidje poslednje zrake. Sa svakim budućim izlaskom, ono će se stidjeti što je bilo svjedokom, onoga što

se desila u gradu, koji je slovio kao slobodan. Osuđen je najpravedniji među Helenima. Zalud su Atinjani pokušali da se opravdaju, osudivši Meleta sina Meletova i druge.
Nije oprostilo. Stalo je na nebu, slušalo njegove riječi: vrijeme je da odlazim – ja u smrt, a vi u život. Ko od nas ide ka spasenju, niko ne zna, osim bogova.

ZVIJEZDA

Udes je otvorilo nebo.
Evo, kako se sve zbilo.
Prvi put ju je vidio u palati njenog oca, u vrijeme majskih svečanosti. U knjizi VITA NOUVA, drugo poglavlje počeće riječima: Devet puta već od mog rođenja, nebo svjetlosti se vratilo na istu tačku sopstvenog kružnog kretanja, kad se prvi put pred mojim očima pojavi u slavlju gospa mog uma koju su zvali Beatričom. Na ovom svijetu bila je već toliko, da se tokom njenog života zvjezdano nebo pokrenulo ka istoku za dvanaest stupanja tako da se početkom svoje devete godine prikaza meni, i ja je vidjeh krajem svoje devete godine. Pojavila se obučena u veoma krotku i čednu rumenu boju, opasana i ukrašena kako njenom mladom dobu dolikuje. U taj čas, govorim istinu, sam duh života koji se nalazi u najtajnijoj komori srca, poče da drhti tako jako da se to osjetilo i u najsitnijoj žilici, i drhteći reče mi ove riječi: Ecce deus fortior me, qui veniens dominabitur mihi – evo Boga jačeg od mene, koji dolazi da zagospodari sa mnom.

Kćerka Folka Portinaria, uglednog građanina Firence.

Zadrhtao je prilikom prvog susreta.
Poslije devet godina, vidi je odjevenu u bijelu haljinu. Obraća se pozdravom u kome je osjetio sve stupnjeve blaženstva.

Trenutak koji je zauvijek potresao dušu. Džojs to naziva epifanijom.

Dva viđenja će ga odvesti poemi , u kojoj će probuditi deset stoljeća.

Od tog trena, Amor je zavladao mojom dušom, koja mu se odmah predade, i uze nadamnom toliku sigurnost koju mi je davala snaga mašte, da sam morao izvršavati sve njegove prohtjeve. Naređivao mi je mnogo puta da nastojim da vidim mladog anđela, stoga sam u djetinjstvu išao mnogo puta da je tražim i vidio je tako plemenitog i hvale dostojnog držanja. Za nju su se mogle reći Homerove riječi: *Nije bila ćerka smrtnoga čovjeka.*
Moja zvijezda je tada bila, na najvisočijoj tački neba, u najljepšem sjaju.
Stvari su se okrenule. Počela je da gasne.
Sedam godina poslije prvog susreta, ona se udaje za Simonea de Bardija, trgovca iz Firence. Iste godine umire otac. Sahranjen uz počasti. Firenci je podario bolnicu.
Zvijezda sve više tamni. Osjećam njen pepeo po licu i na usnama.

Podjele na *gvelfe* i *gibeline*. Partija kojoj je pripadao, gvelfi, dijeli se na *bijle* i *crne*. Borbe su bespoštedne. Firencom teče krv.

Godine 1301. odlazi u Rim, jedan od pet predstavnika grada, kako bi obavijestio Bonificija VIII. o događajima. Taj će označiti njegovu propast, zato ga smješta u Pakao (XIX. pjevanje), pripisujući mu teške grijehe, kao što je trgovina duhovnim dobrima u zamjenu za novac, što je beznačajno u odnosu na one druga.
Zadražn je u pritvoru, čime se otvoraju vrata francuskom princu da zagospodari njegovim gradom. Princ ulazi s vojskom, okupira Firencu, predaje *crnim* gvelfima, pjesnikovim protivnicima. Predvođeni rođakom njegove supruge – oni traže Danteovu glavu. Kako bi mu se osvetili za mlakost *bijelog gvelfa*, sklonog političkoj koncepciji *gibelina.*

Godina je 1302., januar 27., dan kada je optužen za novac pronevjeren u gradskoj blagajni, dok je bio na čelu Firence, kao član Uprave.
Desetog marta, osuđen je na lomaču sa još četrdeset uglednih ljudi, koji ga podržavaju. U jednom dokumntu, čuva u Arhivi Firence, piše: Daneta spaliti živog, ma gdje da se nađe.

Presuda je neumoljiva.

Godine 1301., 8. jula, na dan Batričine smrti, stavlja svoj potpis na akt u kome se pominje njegovo ime, a nakon susreta i razgovora s vođom gibelinske partije, za zajedničko oslobođenje Firence. Zavođenje reda u gradu, kažnjavanje krivaca.
Da se kojim slučajm uputio sa istomišljenicima Lastri i bojnom polju na kome se odigrala velika bitka, ne bi bila napisana DIVINA COMMEDIA. Crni gvelfi su ih potukli do nogu, skoro niko nije preživio.
Njega je čuvala zvijezda.
8. juni 1303., može se uzeti kao datum progonstva. Početak nikad ostvarene želje, za povratkom u rodni grad. Ne mali broj puta, tokom godina izgnanstva, sanjao je Firencu ukrašenu, sa podijumom i vijencem od lovora, koji mu upravitelj grada stavljaju na glavu.

Iz izgnanstva, rodni grad izgledaše ljepšim. Radio je za dobro Firence, a kako mu se vratilo? Najbolje namjere često vode u Pakao. Što se njemu desilo. Put do zvijezda – prolazi kroz Inferno, koji je prošao.

Bilo je pokušaja da se vrati. Nagovarali su ga nazovi prijatelji, koji su činili gradsku vlast, s uslovima nedostojni čovjeka. Tražili su da padne na koljena, provede trideset dana u nekoj vrsti zatvora, plati globu, u korist grada, na šta nije pristao.

Izgnanički dani, dostojniiji su bili, od ponižavajućeg povratka.

Na podle nagovore, uzvraća pismom: To nije put kojim se vraća u domovinu, ali ako vi i vaši prijatelji vidite neki drugi put koji ne dovodi u pitanje moj ugled i čast, prihvatiću brzim korakom. A ako nema drugog puta da se uđe u Firencu, ja se neću vratiti. Zar ne mogu, ma gdje bio, posmatrati ogledala sunca i mjeseca? Zar bih mogao da se divim najljepšim istinama ispod neba, ako odustanem od svoje slave i prihvatim poniženje pred Firencom? Hljeba mi nikad neće nedostajati!, završava pismo.

Nekoliko mjeseci kasnije, u trinaestoj godini progonstva, 6. novembra 1315., sa dva sina, Pietrom i Jakovom, osuđen je na smrt. Vrijeme

kada je završavao Čistilište i počinjao *Raj*. No, pred njim, bijaše put *Inferna*.
U Firencu, ni mrtav! – rekao je. Riječi i sada lebde nad gradom.
Da se vratio 1313., bio bi stavljen u bure, iznutra iskićeno gvozdenim čavlima, i gurnut niz nizbrdicu. Iako je izbjegao kaznu, dalji put je bio nalik pripremljenom buretu.

Srećom, nije se vratio.
Divina commedia, čuva puteve i mjesta kojima se kretao, potucajući se Italijom.
Njegova zvijezdu, bijaše zgasnula.
Po njenom pepelu, pisao je krvlju, stihove *Divine.* Ostavljajući trag zemljom koju je volio.

Beatriče se smiješi sa neba.
Umjesto lovorovog, nosi trnov vijenac.
Vijenci, najčešće bivaju trnje.
Tako je i u ovom slučaju.

Građani Ravene, u kojoj je proveo poslednje godine, govorili su, kada bi ga sreli: Eccovi l'uom ch'e stato all' Inferno.* Niko na tom licu nije vidio osmijeh.

Sakupljao je pepeo, dok je postao pepeo.

I sada tvrde, gradom se kreće se čovjek – sjen, koji vodi borbu, bez predaje. Ravenjani i danas govore: zvijezde su mu ukrale osmijeh, otuda na njegovom licu mrak. A one sijaju.
Iz njegove patnje i njihovog sjaja, rodila se *Divina Commedia.*

U Firencu se nije vratio.

---

*Pogledajte čovjeka koji je bio u paklu

MUDRAC IZ EFESA

Najljepši poredak svijeta je hrpa
Nabacanih stvari....

HERAKLIT

Sin Blisonov iz Efesa. Potomak starog plemstva, nasleđeno pravo žrtvenog kralja ustupa bratu. Odbio je poziov Efežana da im da zakone, bijahu duboko zagazili u bezakonje. Nema zakona koji vas mogu preobratiti, rekao je javno.
Iako su odavno mrtvi, on i grad u kome je živio, svjetlost otuda dolazi. Javljala se i kad je srušen gard. I kad je bludom obuzet, opominjala je.

Svijetlila je, kad bi sve prekrila tama. Iskricama mudrosti iz Božjeg uma. Spoznavši prolaznost čovjekovu na zemlji, gnomama je pravdao život, davao mu smisao.

Dva su nadimka idu uz njega: Mračni i Plačni. Zašto Mračni i Plačni? Pitanje na koje se daju različiti odgovori, svaki put drugačiji, od drugih tumača u drugim stoljećima. Zbog čega Plačni? Zbog Efešana, ogrezlih u bezakonja, odstupili od logosa koji vlada svime

Prema Plutarhu, mučile su ga ozbiljne boljke. A sve što je od njega ostalo jesu 130 fragmenata.
U njima su Božanski zakoni.
Svijetle, svaki posebnom svjetlošću: *Duše imaju čulo mirisa u Hadu.* Drugi govori o relativnosti presuđivanja: *Magarci pretpostavljaju slamu zlatu,* i onaj*: Svinje se peru u blatu, ptice u prašini i pepelu.*

Had i Dionis.
Prekoračenje zakona – stvaralo je anarhiju u gradu. Otuda suze, koje prosipaše ulicama, na što su se Efešani smijali, pokazujući na njega – kao na kugu, koja će kuži grad.
Obasipali ga uvredama i kamenjem. Nije odgovarala Istina. Najradije bi ga istjerali iz grada.
Dvoumio se da li napusti Efes. Vjerovao u moć riječi, govoreći kako svi treba da se drže načela vaseljena, i Efesa u njoj.

Većina nije slijedila Zakone. Čine to kao magarci koji prežvakavaju slamu.
Ne razlikujete se od njih – govorio im je – iako mudra životinja.

Kada više nije mogao da gledam donosi odluku da napusti gard. Odlazi u planine, hranio se travama. Govori drveću i kamenju, zvijerima, koje su ga slušale pažljivije od sugrađana.
Efešani, otvrdli na istinu, život su zasnivali na laži, na njoj se održavali.
Znao je da će nestati takav Efes. Vatio. Bijaše ga napala vodena bolest.
Dvije priče svjedoče o njegovom kraju. Po jednoj, tražio je goveđi izmet kako bi se namazao, istisnuo vodu iz tijela. Po drugoj, izgorio je na jonskom suncu.
Obje su izmislili protivnici.

Njegov prah je ostao u gradu. Po prahu su ispisani fragmenti.
Ispisao ih je učenik Kefal, kaže se u apokrifu, koji svjedoči da je Knjiga njegovih zakona bila obimnija. Isti apokrif svjedoči da je knjiga u ruševinama Efesa. U njima se čuje glas slavuja – bilježe radoznali putopisci.
Taj slavuj je on – tvrde neki, u knjizi utisaka koja vrvi od izmišljotina. Druga priča govori, kako su papirusi ispisani njegovom izloženi u Artemidinom hramu izgorjeli kada ga je zapalio Erostrat. Preživjele fragmente vatra nije htjela. Naišao je vjetar koji ju je okrenuo drugim pravcem.
Ima onih koji uporno vjeruju kako će iz tog pepela oživjeti njegovo djelo. Ako pepeo može da oživi? No, ako se to i ne desi, sto trideset fragmenata je dovoljno da drže Vaseljnu i ljudski um.

Pred kraj života ostavlja poruku:
Efešani bi dobro učinili kad bi se svi odreda, koliko god ih je odraslih, objesili, i grad prepustili *nedoraslima*. Oni koji su Hermodora, najvaljanijeg čovjeka, iz grada izbacili riječima: „Među nama neka niko ne bude *najavaljaniji*, a ako ko jeste – neka bude drugdje, među drugima!“

O njemu i dana, kruži mnoge legende i epigrami, kao što je ovaj: „Ja sam Heraklit. Zašto me, neobrazovani gore – dolje povlačite? Nijesam se za vas trudio, nego za one koji me razumiju. Jedan je čovjek za mene koliko trideset hiljada, a nebrojeni kao nijedan. To govorim i kod Perzefone.“ Dugi o njemu ovako pjeva: „Ne savijaj brzo oko valjka knjigu Heraklita Efeškog! Neprohodan je to put. Crni je mrak i tama, ali ako te u nju m i s t uvede, jasnija je od sjajnoga sunca“.

Bilo je pet Heraklita, prvi je upravo citirani, drugi lirski pjesnik, autor pohvalne pjesme o dvanaestorici bogova, treći Halikaršanin, pjesnik elegija, kojemu je Kalimah spjevao epigram, četvrti Lezbljanin, tvorac makedonske povijesti, peti je pisac šaljivih priča, koji je od kitarnja s pjevanjem prešao na književni oblik.

Po jednima je sin Blozonov ili Bautorov, po drugima Herakinov, filozof prirodnjak, Efešanin. Taj nije bio učitelj ni jednog filozofa, obrazovao se urođenom sposobnošću. Zapavši u vodenu bolest, nije se prepustio liječnicima da ga izliječe na način koji su oni željeli, već se namazao životinjskim izmetom, takav se sušio na suncu. Dođoše psi, napadoše ga i razderaše. Neki kažu, umro je u pijesku. Što je u sakladu sa njegovim učenjem, te da ima Hreklita koliko i zrna pijeska. U svakom zrnu živi po jedan.

Neki poriču sve ovo, tvrdeći da je slušao predavanja Ksenofana i Hipaza pitagoprejca. Živio u za 69. olimpijade, u vrijeme Dareja, Histaspova sina, i da je napisao mnoga pjesnička djela.

PJESNIK

Bijaše moćan vladar: jedna trećina bog i dvije trećine čovjek. Da bi pokazao neprolaznost, diže zidove oko Uruka, najvećeg među gradovima u Carstvu Sumera. Oni će svjedočiti o mojoj neprolaznosti – govorio je vjerujući.

Ali pade u sumnju, nakon što mu u san dođe utvara i reče: sa sjevera će doći moćan narod i silan car udariće na grad. Snaga njegovog oružja je velika. Nećeš mu se oduprijeti.

Može to biti, pomisli Gilgameš. S padom bedema i grada, srušiće se moja moć. Proći će kao što prođe šaš kad ga zahvati vjetar. I prašina kada je digne oluja.

A kad padne grad, pao je vladar.

Okružen dvorjnaima, ministrima, savjetnicima, astrolozima i pororcima, slušaše šta govore, a oni govorahu: vječan si! Na čas bi vjerovao.
No, sumnja.

Podići ću hram, najljepši na svijetu. Šamaš će se zadiviti njegovom ljepotom – reče, prisutni ododriše.

Naredi da sruše građevine u centru, da bi podigao hram. Srušiše ih oni koji su rušili i gradili, zavisno od njegove volje i raspoloženja. Mogao je sve. Ponašao se kao Bog, a bio čovjek, koga je vrijeme opominjalo tragovima na licu.

Jednoga jutra, stavši pred ogledalom, vidje znak, koji se ne može sakriti. Posumnja u božansku prirodu i spozna smrtnost svoju.
Utvara se nije dala otjerati.

Digao je Hram, sa kipom Šamaša. Stanovnici zadivljeni ljepotom. Pobijediću, mislio je.

U Uruku velika svetkovina. Građani su se veselili, u slavu Hrama. Upućivali molitve, da im bogovi budu od pomoći. Šamaš može da osvijetli Had.

Stišalo se slavlje, zamukla svetkovina. Suoči s većim brigama.
Prolazili su dani. Nije mogao da ih zaustavi, ni uspori. Vijeme bijaše moćniji vladar. Sve je pred njim bilo ništavno, i on što je vjerovao da je božanske prirode.
Oni,što su u to naizgled vjerovali, sumnjali su, ali nijesu smjeli reći.

Osjeti nevidljivu silu, koja troše hramovei gradove, pokoljenja.
Zagledan u kip Šamašev, ču šum neumitne rijeke.

Zastaće pred ljepotom, pomisli, usporiće.

Nije, odnosaše sve, bez razlike. Nemoćni bedemi Uruka, i hram podignut najvećem bogu.

Astrolozi vjerovaše, do nekog vremena, u njegovu besmrtnost. Onda posumnjaše.

Vrači, što mogahu pogledom da ustave pticu u letu, bijahu nemoćni pred sveprožditućim. Zalud izgovarahu riječii. Osjeti svuda strah. Kakav je to sijač nemilosrdni? – pitaše kralj. Sije i žanje ono što posije. Smjenju se sjetva i žetva redom koji on utvrđuje.
Biću i ja njen dio.

Reče da polome glinene tablice, unište kalendar, ustave vrijeme.
Povjerova da je našao rješenje. Brzo uvidje da je to sam privid. Razbijanjem pločica, pješčanih satova i kaledara – neumitna sila neće biti umilostivljena. Ništa pred njom ne može preteći. Ni zrno.

Tješio se: ako proguta zrno, zametne cvijet, cvijet se oblikuje u plod. A čovjek? Jednom i nikada više! Priče o duši, slaba je utjeha.
Kralju su bijeljele kose, nije mogao sakriti.
Nadao se da će naći eliksir.
Odluči da pošalje po travu besmrtnosti. U planini kedrova.
Dugo su se zadržali, tražeći travu. Bijaše gotov da padne u bijes, kada dođoše, bez trave.
Našli smo je, ali je izgubismo. Ukrade je zmija, kada zaspasmo na putu. Bi gotov da ih pogubi, sveštenici ga ustaviše. Izvršioci spustiše mačeve, a gavranovi koji su nadlijetali nad gradom, odletješe. Bio je to loš znak.

Proći će Ur i Uruk, vaše veličanstvo neće – tješili su.
Kakva je to utjeha? – odgvarao. Ako Uruk prođe, čemu život? S Urukom mogu postojati.
Prođe godina, točak se okretao.
Ukinite svetkovine! – reče. Građani zabrinuti. U vlast su ga uzeli demoni Kako ga izbaviti? – došaptavali su se.

Jednoga dana reče:
Pozivite Sin Lek Unija, koji je pjeva himne bogovima.
On dođe i stade pred njega.
Hoću pjesmu, o Sin Lek Uni! Koja će nadživjeti Uruk, Nipur, Lagaš, velike gradove. Da u njoj živim, da me ne možedotaći vrijeme.
Išti što želiš, dobićeš. Sjedjećeš do mene, na prijestolu. Dijelićemo časti.
Neću časti – reče Sin Lek Uni.
Gilgameš mu dade rok za pjesmu, godinu.
Možeš li, o Sin Lek Uni?
Bogovi daju i uzimaju, pa i pjesmu. Vjerujem da će pokazati milost za ono što kralj traži. Pjesma se ne pjeva za nagradu.
Neka te nebo blagoslovi i bogovi daruju.
Hoću hljeba i vode. To mi je nagrada, reče, reče pjesnik.

Povuče se na kraj grada, gdje žive siromašni. Pjesma se može roditi u

kolibi i palati. Ona ne bira mjesto, ni vrijeme.
Mnoge tablice je ispisao.

Kralj ga je posjetio više puta, pokazujući nestrpljenje.
Nije lako stvoriti pjesmu.
Kralj ga imenova ga starješinom nad pisarima, što bijaše velika čast.
On se odreče zvanja, što kralja naljuti. Onaj koji je bio na tom položaju, pokaza zavist, poče ga ogovarati. Gilgamešu ne ču riječi, kojima je sumnjičen pjesnik. Trebala mu je pjesma!

Kad se navrši godina, Sin Lek Uni dođe sa dvanaest ploča.
Gozba bi u čast onoga što je uradio.
Gilgameš zatraži da čita, on reče da to učine čitači.

Čitaše jednom, pa drugi put. Svima stade dah, pokazaše divljenje.
Nakon javnog čitanja, djelo mu se učini ljepšom – vidje sebe na bezbjednom mjestu, u posudi koja će odoljeti. Koju se neće razbiti.

Dugo je trajalo slavlje. Kralj osjeti dvije trećine božanskog u sebi.

Usred najvećg slavlja, reče iznenada: pogubite Sin Lek Unija.
Mnogi se zaprepastiše, a zavidljivci obradovaše. Posebno onaj na čiji položaj bijaše imenovan, a taj se zvaše Ur Luma.
Kraljevska se nije poricala. Niko ne pita zašto. Osjećajući pitanje koje nijesu smijeli izgovirti, reče: gava koja je spjevala ovo, može druge učiniti besmrtnim.

Dade znak, glava Sin Lek Unija se okotrlja.

I tu se ne zaustavi. Reče da se djelo Sin Lek Unija umnoži, a sve što je do tada napisano, uništi. Da se oba posla odvijaju istovremeno. Jedni su pisali i širili ep Sin Lek Unija, a drugi uništavla sve ipisano na glinenim pločicama; himne, obične pjesme, svaki spis i zapis, bez razlike. Tako su uništena djela najvećih sumerskih pjesnika, a preživio *Ep o Gilgamešu.* Od brojnih primjeraka, nađen je jedan u Asrubanipalovoj biblioteci. Taj je bio dovoljan da zadivi svijet ljepotom.

Zahvaljujući pjesniku Sin Lek Uniju, preživio grad, kralj i narod kojim je upravljao, njegovi bogovi i običaji. Bez njega, zjapila bi crna rupa, iz dubina Istorije i pamćenja.

Djelo je platio glavom – koja je negdje u ruševinama. Nije ga ućutkao mač tiranina, ni stoljeća koja su prošla poslije ovog događaja.

Glas koji se čuje iz ruševinama Uruka – glas je pjesnika Sin Lek Unija.

KAMENJE

Rodio se 43. godine u Sulmnonu, stotinak kilometara istočno od Rima, u porodici rimskih vitezova. Kao dječak se intresuje za pjesništvo. Uči kod retora Aurelija Fuska. Odriče se državne službe u korist muza. U mladosti prijeteljuje sa Propercijem i Basom. Tibul ga upoznaje s Markom Valerijem Meselom, koji bijaše pokrovitelj pjesnika. Privilegovan posebnom milošću, sreće se Vergilijem. U dvadesetoj izlazi knjiga *Amores* (*Ljubavne pjesme*). Slijede *Herioides* (*Heroine*), poslanice drevnih žena, koje pišu muževima u tuđini. Tu sudbinu doživjeće treća supruga Fabija, kojoj niko neće napisati poslanicu.

Populatnost zadodija, nakon objavljivanja *Ars amatoria* (*Ljubavna vještina*), po kojoj postaje poznat u Rimu i gradovima Carstva. Zbog nje, u krugovima oko Avgusta, budi podozrenje. Sa optužbama da vrijeđa javni moral.

Metamorfoze dolaze u zrelim godinama. Važi za majstora stiha. Vergilije je, bez premca. Ne podržava politiku Rima, kao Horacije.

Želi da bude slobodan. Svjetina mu kliče. Traži slobodu, kad se niko ne usuđuje. Poučan je i zabavan, u otkrivanju tajni. Skida sa svega velove. Obožavaju ga. Obožavanje smeta imperatoru!
Ko može biti odbožavan više? Pita se.
Ženi se Fabijom, ima pristup dvoru, nije dvorski pjesnik. Gnuša se i pomisli.

Avgustovu naklonost. Da li zbog pjesništva, ili zbog Fabije? Nije siguran!

Točak sudbine uzima suprotan smjer.

U jeku slave, stiže nemilost. Godine je 8. prognan u Tome, gradić na obali Crnog mora. Neka pjeva među varvarima, rekao je imperator. Možda su ove rijječi izmišljene. Ko zna? Izvjestan je odlazak, status prognanika.
U pjesmi *Poslednja noć u Rimu*, pisanu u gradiću naroda Geta, sjetiće se vijesti o progonstvu, časa kada je stigla, o čemu govore dva stiha iz te pjesme:

Ni novac za put ni izgnaničko ruho.
Bijah pogođen kao Jupiterovim gromom.

Razlog progonstva nije utvrđen, ni nakon dvadeset stoljeća. On ga je tražio sve godine izgnaničkog života, pitajući more i nebo, i bogove u koje nije vjerovao, i one što su dolazili iz Rima. Odgovora nije bilo.

Preispitvao se.

Možda sam rekao nešto što nije trebalo. Što je najedilo Avgusta – promijenilo odnos, izbrisalo milost. Pjesnik ne zna ćud imperatora. Ili sam prećutao nešto što je trebalo javno reći? Preljuba imperatorove unuke Julije sa Decimom Silanom koju sam tajio?... Možda je razlog izgnanstva?!

... Imperator nije obrazložio javno. A niko se nije usudio da pita.

Ko bi tako što pitao?
Odlazi na obalu, svaki dan; gledam more, galebove. Divi se. Slobodni su. A on? Okovan ledom Toma, s kratkotrajnim proljećima, koja raskošno krenu, ali se brzo ugase.

Brojim talase, radujem se, donose Fabijin glas.

Što više tražim razloge, sve više uviđam njihovu dubinu. Pjesnik i imperator – ne ide zajedno.

Rim tijesan za obojicu.

Došao sam među Gete. Imaju lijepe žene. Dakija, koja mi pomaže u domaćinstvu. Najljepši izdanak naroda, čiji jezik učim, ona jezik moga naroda. Već se sporazumijevamo. Tu je pas Avgust. Ako se čuje u Rimu, biće skandala. Rim živi od skandala. I kad ih nema.

Sanjam, u Rimu sam: gone me pretorijanci. Preskačem zidove, uzmičem. Ne mogu iz grada. Osjećam njegovu blizinu. Zatvorena glavna kapija, sporedne zatvorene.
Pišem pjesme, s naslovom – TRISTIA. Tako će se zvati izgnanička knjiga. Šaljem ih prijateljima u Rim. Pišem Avgustu molbu, da odobri povratak. Sve je nijemo pred zahtjevima. I oni koji se izdavahu za prijatelje. Nema prijatelja!
Nema odgovora.

Ode Avgust, osta Tiberije. Ni da čuje, da pročita šta pišem.
Plaše se pjesnika? Pjesničkova je jača od imperatorske. Možda zbog toga? Znaju bogovi, ako ima bogova.
Na zemlji nije nađena njihova stopa. Ni znak, iako ih ljudi vide. Šta bi bez tog priviđenja? Govorio sam javno, kada bih se opio. Stiglo je do Avgusta.

Imperator se boje sumnje u bogove.

S Avgustovom smrću je otišla tajna mog izgnastva. Tiberije je gori. Naređuje, neka se sve moje knjige izbace iz biblioteka. Javno su sapljivane na trgovima. Niko da pomene moje ime. Zabrana koja je dugo bila na snazi.

Imperatori ćute, a moj grob traži, da me vrate u domovinu.

Talenat mi osta kao drug i zabava
Nad kojim Cezar ne može da vlada.

.....

Da li je ovo samo utjeha?
I danas, za vjetrovitih noći, kad se uzburka Crno more i počne udarati o dokove, čuje se glas, pomiješan s kricima galebova.

Glas neposlušnog pjesnika – kažu stanovnici željeznog grada. O njemu ovdje živi predanje. Da li je slučajno izabaran željezni grad, kao mjesto izgnanstva? Pitanje je koje traži odgovor.
Željezni gradovi ne mogu zatomiti pjesnikov glas. Pa ni Tomi! On se budi sa svakim proljećem. Čuje se usred surovih zima, kada vukovi oštre zube, zavijajući pustim ulicama.

Stalno se čuje! – kaže starica, dok čeka na doku da ribari udijele komad ribe, govori da ga je poznavala.
Vidjela sam ga jutros, otišao je u brda – kaže i pruža ruku da prihvati ribu iz ruke velikodušnog ribara. Ovo nije milost već dar, dodaje, uz osmijeh koji se bori da izađe kroz krezuba usta.
I ja sam čuo za tu priču – uzvrati ribar Daoi. Ona živi kroz generacije mojih predaka – ratnika.
Ti pripadaš vučjem narodu. To je značenje tvog imena na jeziku Geta, reče pomagač koji je izvlačio ribe iz mreže, pogledujući prema brdima, kuda je otišao Nazon.

***

Kada su radoznali istraživači drevnog grada Trahile, koji se nalaze u brdima iznad Toma, naišli na šumu uspravljenih kamenova, zaraslih u mahovinu i puzavice, zastali su pred zagonetkom. S mišlju da je u pitanju neko staro groblje. Počeli su da skidaju izrasline sa jednog, koji se visinom isticaše od ostalih. Pod njihovim prstima počeše da se ukazuju slova. S nestrpljenjem su nastavili čišćenje, sve dok se ukaza pjesma, napisana na nepoznatom jeziku. Ubrzo su doveli stručnjake za jezik drvnih Geta, koji je uklesan na kamenu nadživio stoljeća, pružajući mogućnost da pjesmu prevedu, što i učiniše:

JA SAM DOVRŠIO DJELO
KOJEM NE MOŽE NAUDITI VATRA
ŽELJEZO

NI GNJEV BOŽJI NI
VRIJEME ŠTO SVE UNIŠATAVA

KAD GOD HOĆE
MOŽE SMRT
KOJA SAMO MOJIM TIJELOM
VLADA
OKONČATI ŽIVOT MOJ

NO TIM DJELOM
JA ĆU SE ODRŽATI I
VINUTI SE VISOKO IZNAD ZVIJEZDA
I MOJE ĆE IME
BITI NEUNIŠTIVO

Skidali su mahovine i sa ostalih kamenova, sa kojih su se ukazivale davno uklesane riječi, na latinskom, i jeziku Geta.
Zagonetka je riješena.
Živo kamenje – reče jedan. – Progovorilo nakon toliko vremena.
Ostali se složiše, prinoseći lice kamnovima. Nijema slova, sada su blistala i govorila.
Probudili smo ih – nasmija se radnik, držeći u ruci nož, kojim je skidao mahovinu.

U nedostatku hartije, izgnani pjesik je stihove uklesivao u kamenje. Ta neobična kamena knjiga, stoji i danas u brdima iznad Toma. Izložena suncu i kišama, nebrizi ljudskoj, puzavicama koje je razjedaju.
Ali se još može čitati iz nje. Ko pretkne vrijeme, pročitaće pjesme, izganika
Publija Ovidija Nazona.

ŠIFRA

Borhes je šifra, a njegovo djelo plod *Sekte slijepih,* čiji je sjedište u Buenos Airesu, a raširana je širom svijeta. Revnosni čalnovi, stvorili njegovo djelo. Njegovo ime su uzeli kao znak prepoznavanja.

Ono što pokrivaju njegovim imenom, jeste Fikcija, koja otvara prostor za stvaranje. Kao, uostalom, svaka fikcija.

Od nje je stvoreno carstvo, čije granice su van zemaljskih. Vrijeme koje mjere nevidljivi časovnici, čije otkucaje čuju izabrani.

Poput paukove mreže, fikcija se širi planetom, u obliku krugova.

Sekta je htjela da uzme pod svoje i Sabata. Vrebali su ga na sve načine, kako bi prisvojili njegovo djelo. Odolijevao je lukavstvima od kojih nijesu zazirali.
Dijelom su ušli u njegov svijet, podmećući mu protokol o slijepima, koji je on ugradio u roman O JUNACIMA I GROBOVIMA.
Više od toga nije im pošlo za rukom. Ostali su izvan njegovog svijeta.
Za razliku od Borhesa, znao je da se bori s utvarama.
Pristao je da ugradi *Protokol* ugradi, pa su ga ostavili.

Njima zahvaljujući, stvorena su mnoga djela, pripisana autoru – zvanom Borhes, koji ima planetarni značaj.

Ko bi vjerovao da sekta, pa još slijepih, može imati toliki uticaj i moć. Pod jednim imenom, uspjelo im je da sakupe sva znanja: filozofiju, metafiziku, teologiju, poeziju...

U Borhesu spava beskonačnost.
Izvjesno je da je postojao, živio u Beunos Ajresu. Bio direktor Nacionalne biblioteke. U vrijeme Perona imao status sanitarnog inspektora. Taj Borhes nije napisao nijedno djelo. Oslijepio je prije šesdesete. Činjenica je vješto iskorištena. Ušao je u sektu slijepih, premda je to krio.

U njegov život, ulazi Marija Kodama, koja će imati probleme sa nasljedstvom. Prvobitnim testamentom, nasljedstvo je definisao na način: da ga na jednake djelove dijele Kodama i sluškinja Fani.
U vrijeme pisanja testamenta, rekao je u šali; šta ćemo sa mojom Imaginacijom? Kome će ona pripasti? Nikom, osim vama, rekla je Kodama. Za nemate nasljednika. Fani ne može pretendovati. A ni ja! U Marijinim riječima, bilo zluradosti. Na svoj i sluškinjin račun.

Nakon njegove smrti (ako je uopšte umro?) počinje povlačenje po sudovima, uz advokate, pišu novine. Spor traje dugo.

Mijenjao je testament. Tačnije reći, krivotvorio. Kao što je činio sa svim u život. Ni testament nije bio nešto sveto.

Fani je prošla neslavno. Bolje nijesu prošli ni sestrići Luis i Migel de Tora.
Šta se, zapravo, desilo? Zaostavština je na svoj način intresantna. Možda su je takvom učinili oni iz sekrte slijepih.
Testament, koji je napisao 1979., po kojem je sva pokretna i nepokretna imovina, ostavljena Kodami i sluškinji Fani iz ulice Maipu, mijenjan je prije odlaska u Evropu. Godina koja stoji iza tih promjena je 1985., kada je sve je prepisao na Kodamu. Fani je zavještao iznos od 2000$.

Sektaši čine svoje.

Fani se ne miri, krajem 1986., uz pomoć advokata kojeg joj je preporučila Marija Ester Vaskes, pokušava da ospori nove odredbe, pravdajući to pritiskom koji je učinila Kodama.
Ona ga je nagovorila! – vikala je povrijeđena Fani, dok ju je advokat smirivao, uvjeravajući je da će postati nasljednica s pravom.
Kodama se suprostavljala. Fani je na kraju, po nekoj višoj pravdi, ili

nepravdi (da li je i mrtav Borhes u to bio umiješan?) izgubila spor i novčani iznos koji joj je zavještao. Ko je umiješao prste i dozvolio krivotvorenje testamenta? Sudije se time nijesu bavile. Možda sam Borhes. Krvivotvorenja su njegov stil. Uživao je. Volio je da pravi mimikarije. Pa i kada su u pitanju stvari, kao što je ova.
Gdje je ovdje pravda? Kakvi su ovo sudovi? – vikala je očajna. Vidjevši ishod spora, i oni koji su držali njenu stranu, iako na to nijesu imali nikakvog uticaja, okrenuli se se protiv nje. Uvijek je tako, niko ne voli gubitnike. Govorili su, kako Borhes nije imao naklonosti za nju, svih godina dok je brinula o njegovom domaćinstvu. Navodno, bila je slaba kuvarica, tu su nalazili razloge za ono što je učinio.
Razljućena, vikala je, ne skrivajući zluradost: neka mu tamo kuvaju bolje. Nije imao primjedbi. Bar ih nije iznosio glasno.

Da je kojim slučajem, prisustvovao sudskim ročištima, nevidljiv za prisutne, što nije isključeno, svemu bi se nasmijao. Sporite se oko ništa, rekao bi. Njegova filozofija prema materjalanim predmetima bi se na najbolji način pokazala u sudnici, među zaraćenim stranama. Nijesam ostavio najvažnije – Imaginaciju, a ona je vrijednija od svega. Srećom, sa njom ne možete raspolagati.
Eto je tebi! – sasula bi mu Fani u lice. – Imaginacija nikom ne treba!
Imaginacija je najveće bogatstvo, draga Fani! – uzvratio bi spokojno.

Sve bi mu bilo smiješno. Kao mašakaradi, gdje se svako pretvara.

Šetajući ulicama Buenos Ajresa, čuo je kako je sestrić Luis de Tora tražio 200$ Džemsu Vudalu, piscu njegove biografije, a da zauzvrat usmjeri biografa na činjenicu gdje se u Španiji nalazi kuća u kojoj je stanovala Borhesova porodica 20-tih godina.
Čuo je od slučajnog prolaznika, koji ga je učitvo pozdravio, saopštivši mu Luisovo ponašanje.
Tako biva na kraju, svako koristi. Ne zamjeram Luisu,
Sekta slijepih se nije miješala u materjalne stvari. Pustila je da spor ide svojim putem. Smijali su se, ljudski slabostima, kojih su bili lišeni, pretendujući na Borhesovu imaginaciju. Htjeli su da isključivo na nju

imaju pravo. Ostalo je bezvrijedno, mislili su, govoreći kako se za nju valja boriti svim vrstama oružja. I onim *tajnim* koje su nalazili kod Kortasara.
Nijesu stali u poslu; pisali su knjige i širili ih po svijetu, zloupotrebljavajući Borhesa, na sreću Litearure. Pisali su uporedi njegove biografije, stavarajući prostor za život sveprisutne utvare, što se umnožava poput staza u knjizi *Maštarije*. Iz kojih progleduje beskraj. Beskraj im je bio potreban. A njega su mogli obuhvatiti fikcijom zvanom – Borhes.

U Bunenos Ajresu nema ni jednog njegovog spomenika. Činjenica koja ne ostavlja ravnodušnim. Zašto u njegovom rodnom grada nije postavljen nikakav znak, kojim bi skrenuli pažnja onima koji budu dolazili, znatiželjnim strancima– da je tu živio Borhes.

Enigmatična je, ni do danas razjašnjena činjenica, gdje se nalaze i ko raspolaže pismima koja je pisao Abramoviču u Švajcarskoj. Sudbina pisama obavijena je misterijom. Novembra 1990. Vuld, jedan od četrnaest biografa koliko ih je tada u svijetu pisalo Borhesovu biografiju, i sam vjerovatno pripadnik sekte, nazvao je gospođu Abramovič, koja je po njegovim riječima, djelovala smeteno. Tada je promijenila priču, za razliku od one prve, kada je rekla da je Kodama uzela pisma, bez želje da govori o Borhesu i svom mužu, koji je bio odavno mrtav. Na pitanje: da li može da potvrdi raniju priču o okolnostima pod kojima je nestala dragocjena prepiska Borhes – Abramovič, rekla je nedoređeno: „Bilo je strašno. Sve je iščezlo kada je on umro.“

Šta je ovdje stvarnost, a šta fikcija? Niko ne može razlučiti. Jedino Borhes, ako se jednom pojavi, i događaje i ličnosti postavi na svoja mjesta. Što nije isključeno... Ova priča je pokušaj koji vodi u tom pravcu.

U svemu je izvjesno jedno, Borhes je metafora – koju je izmislio sam Borhes! Jedan od bibliotekara Vavilonske biblioteke.

KIPOVI

Pošto bogova više nije bilo, a Hrista još nije bilo, prostor
Između Cicerona i Marka Aurelija jedan je jedinstven trenutak
U kojem je čovjek postojao.

G. FLOBER: PISMA

Uistinu, to bijaše vrijeme bez bogova. Vrijeme u kome je živio car Hadrijan (76. – 138. godine). Sve je bilo dato čovjeku. Ogoljen do beskraja, pred nebom i sudbinom. Bez pokrića i zaštite. Bogovi su neka vrsta ropstva, koje zatvara čovjekove vidike. Čovjek je sada bio slobodan.

Započinjući pisanje ove priče, napisao sam veliko H, misleći na Helderlina i priču o njemu, ali je ruka napisala Hadrijan. Da li slučajno? Postoji nevidljiva veza između njih dvojice. Zato će se u ovoj knjizi, naći jedan do drugoga.

Čujem glas, preko devetanest stoljeća, pita: mogu li prazninu ispuniti kipovi? Antinoj je umro. Činjenica koju je iznjedrila neumitnost. Krivulja subine je sastavila početak i kraj.

Ko će nadoknaditi bol?

Pukotina počinje da se širi. Da me razdvaja na mnoge djelove. Da bi to spirječio i da bi lik voljenog Antinoja ostao netaknut, naložio sam da umjetnici širom Carstva umjetnici, izrađuju njegove kipove. Treba lik sačuvati od zaborava. Sada kada ga nema, kipovi su dokaz.

Kipovi, u raznim veličinama. Od kamena i meremera. Od drveta, ne! Drvo je podložno propadanju. Njegov lik to ne zaslužuje. Mora biti živ. Zaslužuje najplemenitiji mermer, najljepši kamen. Rekao sam da se vodi računa o materjalu, gdje će biti vađen, odakle dopremljen, koji umjetnici mogu raditi.
Povjerljivi ljudi krenuše carstvom, u potrazi za umjetnicima i materjalom. Uspostavio se lanac kipara.
Umnožen je uzorak neponovljivog lika, napravljena posmartna maska. Stručnjaci su obavili posao balasmovanja.
To tijelo ne smije da propadne. Taj uzorak neponovljive ljepote, treba da traje. Ljubav ne gleda polove. Ljubav je dovoljna ljubavi. Nemam predrasuda. Sve ih je raspršila ljepota, tješio je sebe.

Počeli su da pristižu kipovi, mnogi vjerno ocrtavahu Antinojev lik.
Padao sam u beznađe, svaki me sjećao na njega. Nijesam se mirio sa tom smrću. Svaki bi najprije pregledao ja, dao odobrenje da može biti postavljen.
Uprkos kipovima, kojima sam nadomještao njegovo odsustvo, pukotina u meni se razmicala, prerastala u ponor, koji sve manje mogao premostiti. Osim sjećanjem, a sjećanje troši.

Pukotina nije bila vidiljiva nikom. Vračima i astrolozima, ni onima koji su oblikovali kipove.

Širila se obostrano, u Carstvu i u meni. Nije se dala ustaviti. Neumitne sile su uzimale pod svoje, mene čovjeka i – cara najvećeg carstva na svijetu. Pred njima su nemoćni i car i carstvo. Zemaljsko im ne može im izmaći!

Car je poludio! – govorili su.

Homogen mi je prenosio priče, nemoguće ih je bilo zaustaviti. Pred pričom je sve nemoćno, i sila svemogućeg cara, za kojeg važim. Koliko sam svemoguć – pokazala je Antinojeva smrt. Ona je potvdila moju ništavnost, zaludnost svega što radim. A kada ljubavi nema – ničega nema!

Možda ti kipovi zaustave našu propast. Rimjanima je potreban novi bog. Nemoguće je bez bogova! Čovjek ništavan bez njih.

Carstvo se ne spasava kipovima! – ču glas. Antinojev, učini mu se. Baršunast, tužan, ali živ.

Mogu li tugu ustaviti kipovi, koji se umnožavaju? U provincijama, u većem broju, nego u centralnim djelovima Carstva. Provincije vole da se dokažu.

Periferija sanja centar.

Liče jedan drugom, postoju kanon. Kanon je poguban po ljepotu. Da sam to rekao umjetnicima dozvolio bih slobodu. Raspršio Antinojev lik. On treba da bude kanon.

Može li se ljepotom protiv smrti? – nametalo se pitanje. Nemam odgovora. Napuklina u glasu. Nijesam više siguran. Ni kada izdajem zapovijesti. Antinoj je moja Ahilova peta. Smrtna strast. Poslije takvog plamena, slijedi pepeo. A to sam ja, besumnje!

Htio sam da napišem pjesmu o njemu. Uspjela su dva stiha:

Sagori ono što obožavaš,
Obožavj ono što si sagorio.

Prebiram po sopstvenom pepelu. Crtam zvijezdu, koja se iznenada pojavila na nebu, što sam je gledao sa njim. Pokazali su mi je astrolozi. Noćima smo gledali. Ona ga je ubila. Učinila da se preda vodi. Nije mogao izdržati sjaj, a ćutao je, goreći smrtonosnim plamenom. Zvijezde ne vole one koji se izdvajaju. Kradu njihove duše.

Živimo u odsustvu bogova. Ne javljaju se. Ni ljudi ih ne pominju. Veliki je ponor između. Zvijezde vrebaju žrtve. On je žrtva one zvijezde. Nema je više na nebu. Priviđenje je ubilo mene i njega. Mogu li astrolozi da omanu? Može oko čovječije. Ali ne i instrumenti kojima se služe.

Zvijezda sa takvim sjajem se jednom pojavi. I on se pojavio jednom. Ona na nebu, on na zemlji. Možda neki car opet bude obuzet

zvijezdama. I neki Antinoj.

Kipove će vajati vrijeme. Vajar neumorni.

Gledam profil moje smrti. Odlivak će uskro biti razbijen. Isti neće biti moguće izliti. Kao ni Antinojev. Svi ti kipovi, koji se množe, samo su zavaravanja.

Niko ne može napraviti obličje u kojem je cvjetao. Slabašna je vajareva ruka, pred rukom vajara, koji sve troši.

Odgovoran sam za ljepotu svijeta. Kao vladar najmoćnijeg carstva, i čovjek, koji umije da se divi. Kipovi su proizvod odgovornosti.

Nešto grize u meni i Carstvu, kao crv u jabuci. Naljepša jabuka nestaje pred majušnim crvom. I veliko carstvom pred neumitnom prolaznošću. Cvjetanje je jednako venjenju. Razlike nema! Zašto je usred obilja života izabrao smrt? Možda je vjerovao da će spasiti svijet.

Zašto vodu, kao spas! A odrekao se sunca! Da je znao koliki će grob u meni iskopati, ne bi to učinio. Ili je htio, ovaj beskrajni grob. Poput sunca koje je zauvijek zašlo, sprživši sve – svojim zracima.
Da li je znao da ću postati pepeo? Dan prije, dugo je gledao sunce, na zalasku. Mislio sam da uživa. Nijesam posumnjao, sad znam, bio je to oproštaj.

Može li procvejtati pepeo? U snu sam vidio; prebiram po pepelu, crtajući neke znakove. U jednom trenu, na moje čuđenje, pojavi se cvijet. Rastao je brzinom, koju mom oku nije bilo moguće gledati.
Pobjegao sam od prizora. Bilo je to pred neku veliku bitku. Ne mogu da se sjetim koju. Znam da smo pobijedili. Pobjeda je učinila da zaboravim san. Sad ga se prisjećam, poslije toliko godina... Nijesam ga pričao snovotumačima. Ne može se ispričati. Oni ponekad znaju dati nesuvisla tumačenja. Ne vjerujem snovima. Utvare, koje budi umrono tijelo, pohode me. Antinoj, bez lica. Pijem eliksire, kao bih otjerao – zvanu stvarnost. Ne moguće je otjerati. Zaposjela je sveprisutna utvara. Teret kojeg se ne mogu osloboditi. I ne želim!

Treba mi svjetlost, usred ovog mraka. Ljepota usred nakaza koje me okružuju. Antinoj je bio kratkotrajan, prejak bljesak. Profil, mlad, ozbiljan, mio. Neka propadne Carstvo, neka ostane on, vječan i mlad. On je bio bog, poslednji bog, koji je umro! – govorio je car, čiji se glas probijao kroz ljušture praznih stoljeća, oživljavajući kipove, Carstvom, koga nema.

***

Drugi car je rakao da se poruše. Bez milosti, rušili su ih. Obični kamen i mermer, govorili su, pravdajući rušilačke postupke. Oni koji u njima nijesu vidjeli ništa, za razliku od njega koji je u njima vidio sve. U komentarima uz roman *Hadrijanovi memoari*, Margeirit Jursenar je zapisla neke intresantne činjenice: Antinojevi porterti: ima ih u izobilju. Svi oni, uprkos razlikama u zavisnosti od vajareve umjetnosti ili od uzrasta modela, razlikama između portereta kojima je lično pozirao i portreta rađenih u čast umrlog, zbunjuju nevjerovatnom realnošću lika, koji se uvijek i odmah prepoznaje, a, međutim, tako su različito tumačeni. Zbunjuje i taj za antičko doba jedinstven primjer nadživljavanja i umnožavanja u kamenu lica koje nije bilo lice ni državnika ni flozofa, već prosto lice voljenog. Dva najljepša lika najmanje su poznata, to su i jedini koji nam daju ime vajara. Jedan od njih je bareljef sa potpisom Antonijana iz Afrodizije, pronađen prije pedesetak godina na zemljištu agronomskog instituta *Fundi Rustici,* u čijoj se *s*ali upravnog odbora i danas nalazi. Pošto nijedan vodič za Rim, koji je pretrpan tolikim kipovima, ne upozorava na njega, turisti za njega i ne znaju. Antonijanov rad je u italijanskom mramoru. Izvjesno je bio rađen u Italiji, vjerovatno u Rimu, gdje je ovaj umjetnik živio, ili ga je Hadrijan doveo sa nekog od svojih putovanja. Djelo je izvanredno tanano. Grane vinove loze uokviruju najtananijim arabeskama lice mladog čovjeka, sjetnog i pognutog: čovjek neodoljivo pomišlja na berbu kratkog života, na mirisnu atmosferu jesenje večeri. Djelo nosi tragove godina provedenih u

podrumu za vrijeme drugog svjetskog rata: bijela boja mramora je privremeno iščezla pod mrljama od zemlje, tri prsta lijeve ruke su slomljena. I bogovi pate od ljudskih ludosti.

Drugo od ovih remek djela je čuveni sardoniks koji nosi ime *Gema Marlboro,* jer je pripadao ovoj sada rasturenoj zbirci: za ovu lijepu rezbariju se više od trideset godina mislilo da je izgubljena, kao u zemlju da je propala. Jedna javna licitacija janura 1952. u Londonu iznijela ju je na svijetlost dana. Prefinjeni ukus velikog kolekcionara Đorđa Sanđorđija vratio je dragulj u Rim. Zahvaljujući njegovoj ljubaznosti, vidjela sam i rukama dodirnula ovaj jedinstveni primjerak. Nepotpun potpis, koji se vjerovatno osnovano smatra za potpis Antonijana iz Afrodizije, nalazi se na njegovom rubu. Umjetnik je sigurnom rukom urezao savršeni profil u uzane okrive sardoniksa, tako da ovaj komadić kamena svjedoči kao i statua i bareljef o velikoj i izgubljenoj umjetnosti. Zbog srazmjera umjetničkog djela gubi se iz vida srazmjera samog predmeta. U vizantijsko doba ovo remek – djelo optočeno je zlatom. Idući od jednog do drugog nepoznatog kolekcionara, dospjelo je u Veneciju, gdje se pominje u jednoj velikoj zbirci iz XVII. vijeka. Gavin Hamilton, čuveni antikvar, kupio ga je i donio u Englesku, odakle se danas vratio na svoju polaznu tačku, Rim. Od svih predmeta koji postoje na zemaljskoj kugli jedino se za ovaj može pretpostaviti sa izvjesnom sigurnošću da ga je Hadrijan često držao u rukama.

***

Antinojeva ljepota... Nastavlja – da živi. Nije isključeno da će zemlja pokazati još neke kipove, i kolekcionari koji ih ljubomorno skrivaju.
Kada je umro, Hadrijan je bio u godinama u kojima sam ja sada.
Osim što je dao da se kipovi dižu Carstvom, naložio je da se Antinojev lik utisne na bezbroj primjeraka novca, i da se sagradi grad, nazvan njegovim imenom – Antinoja. Da li je sve ovo trebalo? – zapitao se u jednom trenutku. I odgovorio, a jedan od prisutnih zapisao – Ništa ga ne može vratiti u život. Ni bogovi! A i da mogu, neam ih odavno.

***

Pedesetak Antinojevih kipova nađeno je u Vili Hadriani. Pišući *Hadrijanove memaore*, a saznavši za ovaj podatak, Margerit Jursenar je napisala: *Obnoviti iznutra ono što su arholozi XIX. vijeka učinili spolja.*

SVJETLOST I SUDBINA

Volim tu Grčku posvuda. Ona ima boju moga srca. Gdje god pogledaš
Leži jedna radost sahranjena.
Pa ipak je oko tebe toliko toga milog i velikog.

Helederlin: HIPERION

Svjetlost je dolazila iz Grčke. Vidio ju je u času rođenja. I kasnije, sve dok ga nije pomračila.

Zasjala je prve godine studija u Tibingenu, gdje je srio Šelinga i Hegela, sa kojim ga je Šeling upoznaje. Sa njima će dijeliti sobu, raspravljati o teološkim spekulacijama.
Gete je govorio o demonskim snagama, koje se pojave i uzmu naše živote. One su upriličile susret između njega i Hegela.
Trojica velikih, nijesu mogli na jednom mjestu. U jednoj sobi. I ne baš velikom gradu, kakav je bio Tibingen.
Rastanak je bio neminovan. Helderlin je govorio kako je filozofija azil za bolesne pjesnke. Hegel na to odgovara: tako lijepa duša sagorijeva u sebi samoj i nestaje kao beozbličan dim u vazduhu. Hegel će propovijedati kraj istorije, a Helderlin pjevati o budućnosti, naslućujući povratak bogova.
Vjerovao je da žive u Grčkoj. Grčkoj se okrenuo.

Tibingen ih je sastavio, a onda su se rastali. Svakog je vukla strana kojoj je težio. Frankfurt će ih ponovo spojiti. Tamo Helderlin nalazi mjesto kućnog vaspitača. Godine 1796., odomaćen u frankfurstkom društvu, piše prijatelju: ako bi došao ovamo, nedaleko od tebe bi stanovao čovjek

koji ti je i pored prilično šarolikih promjena položaja i karaktera, mišlju i dušom ostao vjeran i kome ništa drugo ne nedostaje sem tebe.
Hegel prihavata, odgovara na pismo: Koliko je udjela u mojoj brzoj odluci imala čežnja za tobom – iz svakog retka tvog pisma govori nepromjenljivo prijateljstvo prema meni.

U Frankfurtu su opet zajedno. Pribrani Hegel je dobro došao Helderlinu. Iz tog perioda potiče pismo, kojim ga vraća u svijet ideja: Često uz sve snage mladosti jedva da ostaje dovoljno za nužne misli i strpljenje, tako ponekad život uznemiruje i slabi, i u svakom slučaju nijedno vrijeme nije gore nego prelaz iz mladosti u zrelost.
Ostaju u prepsici. Kako se Hegel odnosi prema starom dugu, svjedoči pjesma *Eleusina iz 1796. godine, posvećena* Helderlinu.

Veče je oko mene, u meni živi mir.
Tvoja slika, voljeni, stupa pred mene.
I radost minulih dana. Smijaše se skore
Slatke nade za ponovnim susretom.
Već sprema se dugo željena, vatrenog
Zagrljaja scena; onda pitanja, tajna
Scena obostranog vrebanja,
Šta se ovdje promijenilo u držanju, izrazu,
Načinu mišljenja kod druga; izvjesna slast,
Starog saveza povjerenje, još jače, zrelije
Da se nađe; savez kojeg su pečati zakletva:
Samo slobodna istina da se živi
Mirno sa zakonima;

.....

Dok su učiteljovali u Frankfurtu, prisjećali su se Tibingena. Školskih toga u koje su bili obučeni. Ozbiljnosti koju je nalagala ustanova u kojojoj su učili i pravila, kojih su se morali pridržavati.

Poslije, slijedi prekid. Nigdje u korespodenciji ne pominju jedan drugog.

Zaslijepljen božanskom svjelošću, Helderlin ide ka neizbježnom pomračenju, znajući da je samo pomračenima dato da dubinski vide svijet. Ivjetlost i pomračenje, prihvatio je kao sudbinu.

Nekoliko godina kasnije, Šeling piše Hegelu, da pomogne Helderlinu, prihvati ga u Jeni. Hegel lakonski odgovara: *Helderlin je imao puno povjrenja u mene, na tome sve ostaje.*
Ove riječi svjedoče o razlazu Pjesnika i Filozofa. Dvije koncepcije koje su na različite načine doživljavale svijet i čovjeka, univerzum i bogove, nijesu mogle zajedno.

Rastanak je neminovan.

U promračenju, koje će slijediti, bilo je meteroskih bljeskova, koji su osvijetlili pjesnikovu dušu, zemlju i kosmos. Tada nastaju: *Himne*, *Empedokle* i *Hiperion.*

Helderlin će se sjećati Sizete Gontar, žene uglednog bankara Gontara, čijoj kćerki je bio učitelj. Ta žena ga nikada noće ostaviti. Nosiće prosvjetljenje i pomračenje. Dvije krajnosti između kojih je bio razapet. Udaren sunčanicom, od koje nije bilo lijeka, na mostu, između dva ambisa, pjevao je poput crnog labuda, koji će, od tuge, postajati bijel. Klatio se između ponora, prosvijetljeno – pomračeni Helderlin.

Tama je budila žudnju za sunce, a ono je nemilosrdo peklo. Hranio peplom i nadom.

Bilo je časova ispunjenih srećom. Dani koje je proveo kod majke. Majčino prisustvo, stvaralo je sigurnost i spokojstvo. Sve drugo, bili su haosi i ponori. Crno sunce.
Stvaranja velikih himni i prevodi Sofoklovih stihova, slove kao poslednji blijeskovi.
Ovaj Apolon, kako su ga zvali u Tibingenu, liči na ostatke čovjeka, ugljenisanog lica. Sa pečtom smrti na čelu i ugašenom zvijezdom u oku. Više: moj bog je Hiperion. Treba mi sunca. Iz tog perioda žive fragmenti himni, koje nije mogao zaokružiti.

Nesiguran, u svakom pogledu, nebezbjedan, pribježište nalazi kod stolara Cimera, gdje ostaje trideset šest godina. Godine mučeništva. Juna 7., godine 1843., umre Helderlin.

Ogrijalo je sunce, koje neće zaći.

LICE VREMENA

Varvari su opsijedali Hipon, grad u kome je umirao Avgustin. Mjesec je bio avgust, godina 430. (Umro je pri kraju, tačnije dana 28-ga).

Na granicama Carstva nije bilo dovoljno legija, koje bi zadržale nadiruće varavare, koje same, i pod pritskom Istoka, privlači bogati jug. Kao svjetiljka leptire.

U predsmrtnoj agoniji, nekadašnji retor, sada preobraćenik, prekorijeva sebe, nije riješio problem vremena. A posvetio sam mu kompletnu jedanaestu knjigu ISPOVIJESTI. Toliko vremena, ne rasvijetlih tajnu. Govorio je nesigurnim glasom.
Ni problem Boga, posvetih mu i život i djelo. Ne spoznah mu lice, šaputao je umirući biskup.
Da li je posumnjao, u vjeri, istrajni Avgustin? Monika je čekala da se preobrati u hrišćanina, kako bi spokojna otišla na onaj svijeti, uvjerena da će sina tamo sresti.
Prisjećao se burnog života.
Dugo sam lutao, tražeći sebe i Boga, što je razdiralo moju dušu. Hoće li varvari ući u grad? – pita učenika, koji dvori biskupa, rastjerujući lepezom topli avgustovski vazduh.
Umire li sjećanje? Glasi slijedeće pitanje. Odgovora nema.

Opet pita: Hoće li će nas uništiti varvari?

Prebira po životu, ulazeći u najmanje sitnice. Okupljeni su u prilici da čuju, dileme koje su ga razdirale. Postojanje Boga, koje nije poricao.

Naprotiv!

Bog postoji!
Nije ga mimoišao savez sa manihejcima. I njega se sjeća. Dugo trajaše, govori, vapeći za vazduhom. Deset godina izučavao njihovu doktrinu. Nalazio sebe u njoj, ne do kraja.

Sjeća se školovanja u Kartagi, raspusnog života u tom gradu. Djetinjstva u kome je doživio tešku bolest, kada se javlja želja za preobraćenjem, ulaskom u hrišćansku Crkvu.

Godine 372. rodio se Adodat. Od Boga dat, znači njegovo ime. Godine kartaginskog života, bez odgovornosti i dubljeg promišljanja. Po nagovoru Monike, kida vezu sa ženom starijom od njega, koja mu je rodila sina. Majka zakazuje vječanje sa dvanestogodišnjom djevojčicom, da bi ga odvojila od žene iz Kartagine, za koju se govorilo da je sumnjivog morala. Nije se pojavio na vjenčanju, nije bio spreman za prekid. Ne bijaše vrijeme.

Počinje da vjeruje.

Adodat će umrijeti, kada bude navršio sedamanest godina. Zašto ga je Bog slao, ako ga je uzeo? – pita otac. Da sa njegovim odlaskom probudi u meni vjeru. Bog sve može, daje i uzima. Protiv se ne može, misio je – teško preživljavajući sinovljevu smrt.
Bol nije bilo moguće potrijeti. Nosiće ga godinama, ne pominjući sina. U *Ispovijestima* neće pomenuti ime žene koja ga je rodila. Sloviće kao: *o n a*...
A zvala se Florija Emilija. Srešće je u hladu jedne smokve.
Bog dao, bog uzeo. Nije slučajno dobio ime.

Dok je živio u Kartagi, prezirao je vjeru svoje majke. Tada je, po studijskom planu, čitao Cicerona, djelo HORTENZIJA, ne skrivajući divljenje, do obožavanja, za najvećeg retora, kojeg je svijet znao. Takav se neće roditi – znao je reći drugovima sa studija. Tada je osjetio potrebu da racionalno obrazloži poglede na svijet.

Gnoza mi se nudila kao spasenje – priča okupljenjima. Povjerovao sam u doktrinu: moć je u znanju. Vodili su diskusije po aulama Univerziteta.

Godine 374/75. otvora školu u Tagasti. Odnosi sa majkom potpuno poremećeni. Ne dugo nakon otvaranja škole, napušta Tagastu, ponovo je u Kartagi, gdje narednih osam godina obavlja posao predavača.

Pada u sumnju zbog manihejaca, bez mogućnosti da doktrinu uskladi s grčkom mudrošću i neoplatoničarima.

Sada, dok je čekao smrt u Hiponu, obavještavao se o stanju grada i njegovoj odbrani. Strahuje od varvara. Hoće li se sapsiti Hipon? Pitanje postavlja prisutnima. I kad ga ne izgovaro glasno, osjećalo se u vazduhu.
Moć njegovih riječi je velika, što se pokazalo na predavanjima i propovijedima.

Nije slučajno stekao oreol.

Iako ga je veza s manihejcima ispunila, pružajući duhovno zadovoljastvo, za kojima je težio svim bićem, problem Boga ostaje neriješen. Nije dobio odgovor na pitanja.

Iz redova manihejaca, teješe ga dolaskom biskupa.
Naš učitelj će uskoro doći, on će riješiti vaše dileme. Pitanje Boga, koje vas muči. Mi smo nedostojni tih pitanja. Nemamo odgovore.
Nestrpljivo sam iščekivao biskupa, stiže jednog dana. Tražio sam susret sa njim. Zapodjeli smo razgovor, postavih mu pitanja, koja su ga zbunila. Nije dao odgovore. Posumnjah u njihovo učenje. Pitao sam: šta je za vas Bog? Gledali su me zbunjeno.
Razočarao sam se u Fausta, tako zvahu biskupa, ne libeći se da ga nazovem neznalicom i neukim čovjekom, koji ne zaslužuje zvanje učitelja. Šarlatan! Vikao sam. Pobunu nijesam mogao ustavititi. To je bilo jače od mene.

Oni koji su bivšeg retora, manihejca i duhovnog lutalicu, sada blaženog Avgustina, dvoreli uz bolesničku postelju, tih sparnih avgustovskih dana u

gradu kojeg su opsijedali varvari – mogli su da čuju iz njegovih usta, kako je nakon susreta sa takozavnim učitelejm, Faustom iz Mileve, definitivno raskinuo s manihejstvom, otišao za Rim. Kad je pričao o tom odlasku, ne skrivajući ushićenje zbog života koji je preživio, pitaće one koji se toga časa bijahu kod njegove postelje: hoće li divlje horde ući u Rim? Niko od prisutnih se nije usudio da da odgovor. Propast rimskog carstva se osjećala u svemu, svi su zebli pred tom činjenicom. Opšta nesigurnost. Vrijeme kada su suvišni komentari. Neminovnost upravljaše svijetom.
On je to osjećao. Nije htio da unosi nemir u one što su iščekivali događaje, kojima neće biti svjedok.

Padao je u bunilo, dozivajući Boga i Smrt. Šaputao je: Ako budućnost i prošlost postoje, ja bih htio da znam gdje. Ako mi je to još sve nemoguće. Barem znam toliko da, ma gdje bili, nijesu oni ni budućnost, ni prošlost, već sadašnjost. Jer smatramo li tu budućnost pravom budućnošću, ona ne bi postojala još uvijek, kao što ni prošlost, kao takva, ne bi postojala ovdje više.

Odlomak iz *Ispovijesti,* reče Hortensije, gledajući biskupa koji je tonuo u bunilo, odakle se vraćao sa vapajima:

O Bože, hoću li ja i tamo biti što i ovdje? Hoću li sresti Adodata? Samo da njega vidim. Učini, Svemogući!

Vjerovao je.

Okupljeni su ga slušali. Uvećavao se broj onih koji su htjeli da čuju poruke umirućeg Avgustina. Da li govori isto sada, kada se sprema za odlazak, kao u cvatujućim godinama?

Slušali su ga, ne ulazeći u raspravu. Nedolično je diskutovati sa onim koji umire. Suvišna je svaka riječ, sve gubi moć. Ili se tako čini. Ne postoje riječi koje bi utješile. A pozivanja na Boga, u ovom času, suvišno je. Znao je to biskup, ioni što su upijali svaku njegovu riječ. Uvjereni da će živjeti u njima, i onima što će doći. Riječ neće umrijeti! – reče neko od prisutnih. Ostali su ćutali.

Što se ne javiš? – pita, ne precizirajući, ko treba da se javi, koga čeka. Nekoga svakako, čim je pitanje prešlo preko drhtavih usana.
Vjerovali su – misli na Boga. Drugi, na Adodata.

Ćutali su i gledali. Najpristojnije što može da se učini, uz skorog mrtvaca. Smrt hoće ćutanje: pred njom je suvišn svaki govor.

Htjeli su još da čuju od najmudrijeg čovjeka, kojeg doživljavahu svetim, iako ne bijaše zvanično ovjenčan svetačkim oreolom.

U Božjoj državi je napisao: O Gospode, smiluj se na mene: znam da sam čovjek i da se ne mogu nadati raju, ali znam takođe da nijesam toliko loš da zaslužujem pakao. Potrebno bi mi bilo neko mjesto između, mjesto *na kojem bih mogao da okajem grijehove koje sam počinio, kako bih – poslije bio primljen među blažene duše.*
Dok je bio retor u Milanu, slušao je svetog Ambrozija kako, slijedeći Origena, tumači Sveto Pismo. On mi je razriješio dileme, govorio je boreći se sa riječima: uveo me u nauku, koja mi priraste za srce. Taj veliki učitelj crkve, posredovao je u mom preobraćenju, napuštanju ranijeg života, zvanja koje bijah stekao. I znanja što ih bijah naučio.

Svemu je prethodio dan, izdvijen iz mojih dana koje proživjeh na zemlji. Bijah u vrtu, začuh glas djeteta, govorio mi je: Uzmi, čitaj!... U taj čas, nadomah mi bijahu poslanice Svetog Pavla, uzeh ih i čitah, kako naloži glas. Riječi stvoriše u meni mir i sigurnost. Učvrstiše u vjeri i onome što propovijeda Apostol, koji je mučenčki stradao za nauku koju propovijedaše po Atini, Rimu i drugim gradovima, ulažući najveću moguću cijenu – sopstvenu glavu, sjetih se.
Počeh da vjerujem.

Bijaše godina 386., kada sam napustio službu retora i otišao u Casiciacum, na imenja prijatelja, gdje sam obavljao pripreme za Kršetnje, koje obavi Ambrozije na veliku subotu 387. Krst sa mnom primi, toga dana, sin Adodat i prijatelj Alipije.
Nekoliko mjeseci, nakon ovog čina, umrije Monika, na putu za Ostiju.

Otišla je srećna, dočekavši moje preobraženje. Dočekala sam, mogu da odem – bile su njene poslednje riječi.

Došao je 28. avgust, dan kada će Avgustin napustiti svijet. Da li je baš taj dan bio određen?
Teško je izgovarao riječi, a htio je da kaže još toga.

A Bog? A *Civitate Di*? Vapio je umirući biskup. Da li sam sve rekao? Bog jedino zna? Posvetih čitavu XI. knjigu ISPOVIJESTI vremenu, ne riješih zagonetku. Nijesam siguran, ni u Boga, ni u vrijeme! Ni u ovaj svijet.

Život je kratak, Florija. Davno izgovorene riječi, koje je Floriji Emiliji rekao jednog jesenjeg dana, spuštajući joj ruku na rame, dok su prelazili na drugu obalu rijeke Arno. Zastali su na mostu, gledali sunce na zalasku. Ova slika će biti poslednja koja će zatreperiti u njegovom sjećanju.

Sa njom će zgasnuti svjetlost u njegovim očima.

Zagledali su se na pomen imena Florija. Pitajući, zašto pominje to ime u času, prije nego će otići. Odgovor je izostao. Ništa više nije rekao. Žalost se nije vidjela na njegovom licu.

Umro je 430., pred kapijama garad su bili varvari. Otići će, a neće znati šta je bilo. Da li su ušli? Ono što slijedi, i traje do danas – jeste drugi Avgustinov život.

Da li je sreo Adodata?

ŽIVI MRTVAC

Nebo i zemljo! Što moram da se sjećam?

.....

Ovo vrijeme je izašlo iz zgloba.

Šekspir: HAMLET

U Elsenoru spava velika tajna. Treba je otkriti.
Tajna, veliš kneže? –pita Horacio.
Tajna, Horacio. U grobu i u Elsenoru. Elsenor je grob svih nas, Horacio!...
Kakve riječi, kneže.
Došapnu mi ih onaj duh. Sa mrtvima sam u dosluhu. Oni mi kazuju ono čemu se ćuti. Oni zbore istinu. Ne boje se, za razliku od živih.

Mrtvi ne skrivaju, moj Horacio.

Tajnu Elsenora, koju samo nebo zna i duh što ne umije da ćuti. Što se oko dvorca i u dvorcu šeta. Niko ga ne vidi, osim mene. I ja ću ubrzo biti duh. Mrtvac sa kojim ćeš se susretati. Možda još bude mrtavaca.
Ne zbori tako, milostivi kneže.
Moram da očistim Dansku od pošasti. Od zla koje kreće sa dvora, svuda se širi. Da uspostavim zakone i red. Moram se supostaviti. Makar glavom platio.
Što zboriš, kneže?
Danska ne zna za cijenu. I tu se ne treba cjenjkati. Biti il ne biti? To je pitanje i odgovor.

Zakoni su povrijeđeni. Pravda izigrana. Nečiste sile zemljom vladaju. Treba ih zauzdati.
Veliki podvig, kneže. Razmisli vrijedi li se upustiti.
Nešto je trulo u državi, prijatelju. Nešto je razjeda. Dobro je rekao Marcelo. Neka je nebo vodi, samo je ono može spasiti. Druže iz mladosti. To bi trebalo da znaš, kao neko ko vidi dalje od drugih.

Horacio ćuti. Bez odgovora. Onda stišanim glasom, kaže: ne odluči se na nepromišljen korak. Od čega svi možemo imati poteškoća. Ne dozvoli da razum pomuti. Razmisli, kneže. Brza odluka, vuče mnoge nevolje. Vidi da li su ti snage dovoljne i ko te u svemu podržava. Imaš li podršku i od koga.
Od neba, Horacio! Ono me podržava.
Nije dovoljno, vrli moj kneže. Za svaki podvig trebaju ljudi. Ne osloni se samo na nebo.
Odlučio sam, Horacio. Pa makar niko uz mene ne stao. Ja slušam nebo. Ono traže od mene. I zemlja, upamti prijatelju. Odlukaje ispravna. Ona nije samo moja. Neko je šalje i ja sam je primio. Moram očistiiti Elsenor, leglo razvrata.
Ne upuštaj se, preveliki je zalogaj. U kom ćeš i sam biti progutan. Vrati se u Vitemberg, nastavi studije. Poslije vidi šta ćeš i kako, kad se vrijeme razbistri, sam kad se razbistriš.

U Vitemberg, kaže. Pusti Ofeliju i Elsenor. Ovdje je tijesno. Tvrđava guši tvoj život. Pusti krunu. Čuvaj život, prijatelju!
Ne marim za krunu, hoću pravdu, koja je dozvolila da krunu uzme Klaudije. Uzurpator je prigrabio vlast. On i njegove pristalice, koje će se sve raspršiti, kao pljeva sa gumna.
Vlast se ne pušta, upamti Hamlete. Namjerno izostavljam, ovo, kneže. Tebi nije potrebna. Ti si slobodan, da bi se bilo čime vezao. Krunom i zvanjem. Nekim činom.
Tako je, prijatelju. Ali zemlja trpi, moramo joj pomoći. Nasledno pravo mi nalaže. Ne mogu se odreći dužnosti. Važna mi je kruna, kao pokriće za njeno dobro zemlje. Za razliku od strica, koji je zloupotrebljava u svoju korist, korist najbližih, i majke Gertruda, koje bih se najradije odrekao.

Nije se ni ohladio onaj u grobu, a ona legla u vruću stričevu postelju. Eto, koliko ga je poštovala. Koliko zemlju, čija je druga kraljica,

Bježi odvade, što prije, vrati se u Vitemberg. Ovdje je sve bolesno. Moram slijediti zvijezde i duh ove zemlje, koja traži očišćenje. A očišćenje podrazumijeva žrtvu, žrtva – smrt! I moju, Horacio. Bez smrti nema očišćenja.
Znam, dobri Hamlete. Znam, vrli kneže.
Razmisli, može li se dluka preduprijediti. Zaustaviti sile koje su te uzele u naručje. Pa vitlaju, kuda im je volja, kao list kad ga vjetar obuhvati. Pa ga ne pušta. Tako i tebe, bojim se. Stani i razmisli. Ohladi glavu. Bojim se, ognjem opasnim. U kojem možeš sagorjeti. Ne samo ti!
Oni su grobari Danske.
Oganj je ptreban, da bi se očistio Elsenor. Moj dragi prijatelju, klice kuge se najbolje ognjem uništavaju. Ti to dobro znaš, ne treba ti objašnjavati. Ovo je gore od kuge.
Znam, visočanstvo!
Dužnost moram ispuniti. Slijedim zapisano – što će poslije biti čitano. Ti znaš kako se to zove.
Sudbina, dragi moj!
Sudbina, Horacio!
Zemlja se ne može oslobodti riječima. Potrebna su djela. Ovo je vrijeme nedjela, koje žrtvu traži. Odvažnost, prije svega. Odlažem u sebi, a nešto mi govori da idem naprijed, da ne uzmičem. Nema uzmicanja.
Nema čekanja. Neko motra!
Ili svi?
Ili svi, Horacio. Postoji vrijeme, koje tražei žrtve, u ime viših ciljeva. Ovo je takvo vrijeme. Duh zemlje mi govori? Ko taj duh ne bi slušao? Reci, ti što poznaješ božje i ljudske zakone? Baviš naukom koja se njima bavi. Sve ti je poznato. Nužnosti, koje stoje iza svih djela. Kojima se moramo pokoravati. E, ja sam u takvoj situaciji. Moram se pokoriti, i pokoriti zle sile koje ovu zemlju stežu. Klaudije ih predvodi. Nemam šta da tajim. Ti to dobro znaš. Zna Danaska, samo ćuti. Zašto ćuti sva zemlja? Od čega se uplašila? Od bolesnog stvora, nametnuo

je strah. Takvi sve pokriju strahom. A onda čine šta im je volja.
Postoje takvi, kojima su zle sile dale moć da siju strah. I on to čini.
Danaska je u strahu. Osjećaš li, prijatelju?
Osjećam, kneže. Nekad je bolje ćutati. Krv proliti, ne znači i krv zaustaviti. Zemlju može obliti krv. Imaj to na umu! Povuci odluku. Za neko vrijeme. Dok se razbistri.

Ovo se muti. Mala sam žrtva za veliku Dansku. Ti, i svi, Horacio!
Izvršiću to što sam naumio. Šta je moja glava, kada je čast zemlje u pitanju? Onaj duh mi ne bi oprostio. Mrtvi ne opraštaju, Horacio! Oni traže izvršenje. Duh mi je dao naredbu, moram je izvršiti. Mrtvi mi ne bi dali mira. Svi što u ovoj zemlji spavaju, okrenuli bi se protiv mene. Kako bih se protiv njih borio? Ta borba je nemoguća.
Ne vraćam se u Vidmberg. Nemoj da me nagovaraš. Ostaću gdje sam se rodio. Najljepše se spava u rođenoj zemlji, filozofe moj. Proučavao si helenske mudrace. Znaš dobro što su govorili. U utrobi rođene majke si najsigurniji i u zemlji. Dva jedino sigurna mjesta. Pošto se majci ne mogu vratiti, oskvrnila je čast očevu, vratiću se zemlji, Horacio! Šta mogu izgubiti? Taj povratak je dobit. Ne trpi zamjene.

Danska, zemljo! Zaklnjem ti se životom. Elsinor je pun smrti. Leglo zmijsko. Leglo svake nečitoće.

Dolaze prijatelji.

HAMLET

Moji odlični, dobri prijatelju! Kako si ti, Gildensterne? Ah, Rozenkranče? Dobri moji momci, kako ste vas dvojica?

ROZENKRANC

Kao obična djeca ove zemlje.

GILDESTERN

Srećni smo utoliko, ukoliko nas nesreća ne pritiskuje. Na Fortuninoj kapi mi nijesmo baš kićanke.

HAMLET

Ni đonovi na njemim cipelama.

ROZENKRANC

Ni to, kneže.

HAMLET

Onda vi živite negdje oko njenog struka, u sredini njenih milosti, kako bi se reklo.

GILDENSTERN

Zaista, kneže, mi smo joj vrlo prisni prijatelji.

HAMLET

Vi poznajete tajne udove srećine? Da, tako je; ona je bludnica. – Šta ima novo?

ROZENKRANC

Ništa gospodaru, osim to da je svijet postao pošten.

HAMLET

Onda je blizu Strašni sud. Ali, vaše novosti nijesu istinite. Dopustite mi da vas izbliže zapitam: šta ste vi to, dobri moji prijatlji, zgriješili sreći kad vas je poslala ovamo u tamnicu?

GILDENSTERN

U tamnicu, kneže?

HAMLET

Danska je tamnica.

ROZENKARNC

Onda je cio svijet tamnica.

.....

Al' Danaska mora biti čista. Upamtite!... Danskoj spremaju grobnicu. Idu njeni gobari, vidim ih, sa svih strana. Hoće da je ukopaju.

U LAVIRINTU

Svaki dan stigne svome kraju.

ULIKS

Rečenica, vezana za jedno pozorište, i ulazak na predstavu, karakteristična je, pa se kao takva izdvojila, lebdi i danas, sto četrnaest godina, nakon što je izgovorena.
Postaviti na scenu Irsku, njene konflikte i njene nade, povratiti njenu veličinu i njenu prošlost, to je činilo program *Književnog pozorišta*, koje su osnovali ledi Gregori, Jejts, Mur i Martin, dajući mu ime *Opatija.* Pozorište je u Dablinu izazvalo mnoge sporove, nametnulo se kao jedno od najboljih u Evropi.

Pred tim pozorištem jednoga dana, u godini 1900-toj, pojavljuje se jedna po svemu, odjeći i ponašnju, bizarna osoba, na način što ulazi bez karte, zbunjujući prisutne. Na pitanje biletara: Ko ste vi? Odgovora samouvjereno: *Ja sam Džojs*. Rečenica je svezala ruke biletaru, isključujući dalji dijalog.
Prošao je.

Možda bi sve ostalo na onih nekoliko riječi, možda ta rečenica ništa ne bi značila i ne bi bila sudbonosna, da se nijesu pojavile okolnosti, koje su joj omogućile više značenje. Niko je ne bi uzeo za ozbiljnu, iako izgovorena krajnje samouvjereno.

Grad se pojavio kao značjna okolnost, on će čovjeku koji nije imao da plati kartu za pozorište, dati ključ da ga otkriva. I napravi drugi grad, roman ULIKS.

No, pitanje da li bi i to bilo dovoljno, da li bi knjiga bila napisana, da se nije pojavila Nora Barnakal, sobarica iz Finovog hotela, u ulici Lenster, na broju 1 i 2.
Džjos se slučajno upoznaje sa njom i zakzuje sastanak za 14. jun. Ona ne dolazi. Sreli su se narednog dana, na veliki četvrtak 16. juna. Taj dan će Džojs izdvojiti iz vremena, uzimajući ga za radnju ULIKSA. Od osam sati ujutro do tri sata poponoći narednog 17. juna odvijaće se Odiseja u Džojsu i Dabilinu.
Toliko su bili zajendo, Džojs i Nora, tokom prvog poznastva. Tih deventanest sati bilo je dovoljno da obezbijede vječnost Džojsu, Nori i ULIKSU. Dablinu, svakako!

Taj dan će označiti i prvo pismo koje joj je napisao:

Možda sam slijep: Dugo sam posmatrao nečiju crvenkasto – smeđu kosu i zaključio sam da nije tvoja. Otišao sam kući sasvim utučen. Želio bih da ti zakažem sastanak, ali možda to tebi ne bi odgovaralo. Ne znam da li ćeš biti tako dobra da se sastaneš sa mnom – ako me nijesi zaboravila.
Pismo nosi datum 15. jun 1904. godina.

U potipsu Džejms A. Džojs.

Susret je bio neizbježan, ugovarile su ga sile, na koje nijesu imali uticaj ni Džojs ni Nora.

Taj dan će se duboko urezati u sjećanje Stivena Dedalusa. Kroz njega će kasnije prolazi svi dani Džojsovog ovozemaljskog žiovota. I svi životi grada Dablina. Na Blumova usta Džojs je izrekao:

Lutao bih zauvijek, samim sobom gonjen, do krajnjih granica svoje kometarne orbite, dalje od statičnih zvijezda i promjenljivih sunaca i teleskopskih planeta, kosmičke siročadi, sve do krajnjih granica prostora, krećući se od jedne do druge zemlje, među ljudima, kroz razne događaje.

Upustio se u težak poduhvat, novo stvaranje svijeta. Za njega će mu biti potrebno mnogo riječi, svog i drugih jezika. Pitanje je i da li bi

toliko riječi našao i od njih stvorio univerzum zvani Dablin, i onaj drugi koji se poklapa u sa ovim – ULIKS, da nije bilo nje. Sa njenom pomoću, stvorio je grad - metaforu u kojoj, iako bi zbog tektonskih i drugih poremećaja, nestao stvarni Dablin, ovaj imaginarni bi preživio. Nakon lutanja, koja će slijediti u njegovom životu (Duh Odiesejv mu nije dao mira!) u predgrađu Mabot, srio je Bluma. Onakvog kakvog će ga opisati u knjizi. Kasnije će shvatiti da je taj Blum niko drugi nego on, to bio susret sa samim sobom.

Onog 16. juna ne bi bilo, ili bi bio običan dan, da neko nije izdvajio. Prošao bi kao i svi drugi što su prošli Dablinom. Samo rijetki dani ostanu nakon što prođu. Svaki dan stigne svome kraju, zapisaće kasnije, znajući da taj 16. jun nema kraja. Dan koji traje vječno. Ne dotiče ga vrijeme.
Izdvojen je iz vremena.
Takvim ga je učinila sobarica iz Finovog hotela. Njoj je nebo dalo privilegiju, izdvojivši je iz mnoštva ljudi, kao onaj dan iz mnoštva dana.
Rođena je pod srećnom zvijezdom. Izbor je pao na nju. Knjiga koja će nastati kasnije, u nekom dubljem vanvremenom smislu, poema je za dvoje mladenaca, kojom je njen pjesnik pobijedio vrijeme. Čitav njegov život, sva borba koja je vodio, bila je u znaku vremena i pobjede nad njim. Pristajući uz njegov tok i slušajući što ono nosi: svaku sitnicu i pojedinost, naizgled beznačjane, a dajući svemu značaj, uspio je da ga pobijedi. Uliks ima oblik univerzuma.

Koliki je značaj žene, što će odrediti dan za *Portret umjetnika u mladosti*? Te riječi će odjekivati kroz Džjsovo djelo.
Najbolji svjedok je sam pisac:

Jedna djevojka stajala je pred njim usred potoka, sama i tiha, gledajući ka pučini. Činilo se kao da se ona čarolijom pretvorila u čudnu i divnu morsku pticu. Njene duge, nježne nage noge, vitke kao u ždrala i bijele sem na mjestu gdje je smaragdnozeleni trak morske trave stajao kao bjeleg na koži. Njena bedra, obla, boje blage kao slonova kost, bila

su obnažena gotovo do bokova, gdje su bijele rese njenih gaćica bile meke kao paperje. Njena suknja, plava poput škriljca, bila je smjelo zavrnuta za pojas i straga je ličila na rep golubice. Prsa su joj bila kao ptičja, nježna i mala, mala i nježna kao grudi kakve golubice tamnog perja. Ali njena duga plava kosa bila je djevojačka i djevojačko je bilo njeno lice dirnutio čudom smrtne ljepote.
Piše pri kraju knjige *Portert umjetnika u mladosti*, o ženi koja će spasiti vatre knjigu STIVEN JUNAK, koju je u trenutku očaja i bezumlja, Džojs baciti u vatru. Knjiga je imala devet stotina strana. Vatra ju je djelimično oštetila.

Nora nije 16. juna odigrala svoju ulogu. Njene uloge su brojne, svaki put drugačije, ali suštinski iste. Do kraja života nije prestao da je voli. Bilo je to i nešto više, obožavanje, koje zaslužuju oni koji nose božansko u sebi. Nora ga je imala, ako ni u čemu dugom, ono u strasti. Gorjela je kao baklja, nemoguće ju je bilo gasiti. Jadni Džimi će često prolaziti kroz vatru toga pakla, idući ka Raju, do kojeg nikda nije stigao.

Živio je u stalnom starhu da je može izgubiti. Zat je morao da je obasipa divljenjem. Nikada posve siguran da li je ima. Ili pripada nekom drugom, što nije mogao da dokuči. Žene su zagonetke, govorio je.

U njoj vidim Sfingu. Toliko puta ponovljena konstatacija.

Godine 1912. poslednji put boravi u Irskoj. Nora je kod njenih u Golveju. Pismo koje će joj napisati nosi poštanski žig od 22. avgusta:

Draga moja daleka Nora, danas sam bio sa Robertsom i razgovarali smo o povezu knjige itd., tako da je zračak nade iskrsnuo iz oblaka.
Iznajmio sam sobu sa dva kreveta u 21 Richmond Place, North Circular Road, i dovoljno sam budalast da se nadam da ćemo ti i ja možda provesti nekoliko srećnih dana poslije svih nevolja. Kako bih volio da šeatm sa tobom unaokolo tokom nedjelje izložbe konja i da imam novca da te vodim tamo – amo. Mogu da nabavim propusnice za pozorište. Postaraj se da imaš lijepu suknji i čarape. Ovdje se možeš frizirati. Imaš li onu sivu mašnu koju toliko volim? Da li bi

došla sjutra? Strah me je da pitam, jer mi stari nije pisao, a novac mi je skoro pri kraju. Možda ću ti sjutra pisati. Proživio sam jedn strašno uzbudljivu nedjelju zbog moje knjige. Roberts mi je danas govorio o mom romanu i tražio da ga završim. Da li bi željela da pođeš u pozorište sa mnom, a poslije da zajedno večeramo? Nadam se da si punačka kakva si bila? Da li ti je čista ona tijesna izazovna lila bluza? Nadam se da pereš zube. Ako ne budeš lijepo izgledala, poslaću te natrag na Golovej. Pazi da ne izgužvaš šešire, posebno onaj visoki. Imam lijepu sobu sa dva kreveta. Ako sve lijepo ispadne, zar ne bismo mogli provesti nekoliko dana zajedno? Želio bih da ti pokažem nekoliko mjesta u Dablinu koja se spominju u mojoj knjizi. Voli bih da si ovdje. Postala si dio mene – jedno tijelo. Kad se vratimo u Trst, hoćeš li čitati ako ti budem davao knjige? Onda bismo mogli razgovarati. Niko te ne voli kao ja, i volio bih da sa tobom čitam razne pjesnike, dramnske pisce i romansijere kao tvoj učitelj. Daću ti samo ono što je najljepše i najbolje u književnosti. Jadni Džim! Uvijek samo planira i planira.

Nadam se da ću sjutra imati dobre vijesti. Ako se samo moja knjiga štampa, baciću se na roman i završiti ga.

Otvara se pozorište *Abbey,* i davaće Jejtsove i Singove komade. Tim imaš pravo da budeš tamo zato što si moja nevjesta, a ja sam jedan od pisaca ove geneneracije koji možda napokon stvaraju svijest u duši ove uboge rase. Adio!

Džim

Piši, kao i obično, Todu Bernsu, ne na moju adresu.
Jejts u početku, nije vjerovao u njega, ta činjenica je boljela. Sjećao se njegove rečenice: Nikada nijesam naišao na toliko pretencioznosti, a da ima tako malo toga da je opravda.
Zaključujući, na osnovu citioranog pisma, ni Noru nije bog zna kako intresovalo ono što njen muž radi. Nije mnogo čitala. Taj intelektualni dio kojim je bila zakinuta i za koji nije pokazivala intresovanje, nadomještaće šarmom i ljepotom. Bila je nedoljiva. Bog joj je dao ono što je njenom izabraniku zakinuo.

Ne može sve, rekli su oni, koji bi pravili usporedbe.

Rečenica sa počeka, ponoviće sa na kraju. U drugim okolnostima. Onaj što ju je izgovorio onda i što će je izgoviriti sada, bio je ovjenčan oreolom slave. No imajući u vidu godine prethodnog života, bio je u strahu da se mogu ponoviti. Sve ono što je bilo, može se opet vratiti. Živio je u uvjerenju da ništa ne prolazi. Ciklično vrijeme, u koje je vjerovao. Vječno vraćanje, koje je osjetio Giambattista Vico. Opisati vrijeme, nikome nije uspjeli, do njima dvojici – Džojsu i Vicou.

Jednog dana, kao i prethodnih, išao je u pekaru. U strahu da može ostati bez hljeba. Prije nego će prihvatiti dvije vekne, koliko je obično uzimao, pekaru sa kojim se svakodnvno susretao, rekao je:
Ja sam Džojs!
Iste riječi koje je izrekao biletaru na ulazu u pozorište.

Pekar se ljubazno nasmiješio. Ne rekavši ništa. Vraćajući se kući, sa dvije vekne ispod miške, sjetiio se pisma, koje je majci pisao iz Pariza, pilikom prvog izgnanstva. Znao ga je, pamteći i riječi i glad:

Draga majko,

Tvoja pošiljka od tri šilinga, prošlog utorka, dobro mi je došla jer nisam ništa jeo 42 sata. Danas ima već 20 sati kako sam bez hrane.(...) Kada bih imao nešto sua, mogao bih da kupim mali rešo na petrolej (imam lampu) i da kuvam sebi makarone.

Ako hljeba nemaš, umriješeć, uprkos tome što si stvorio Univerzum – rekao je Nori.
Dobro je da si se se konačno opametio – uzvratila se. Napokon, moći ćemo pristojno da živimo, dodala je.
Ali je ubrzo umro!....

GLAVA OD MERMERA

Prije nego će nastaviti pisanje o caru Hadrijanu, Margerit Jursenar će usniti san. Taj san, za čudo, neće se naći u knjizi *Snovi i sudbine*, u kojoj su se našli snovi, koje je ona uredno zapisivala, uz komentare i analize što ih je dala na početku knjige. Tek poslije njene smrti, naći će se na jednom papiru, u njenoj zaostavštini. San je zapisala Grejs Frik, saputnica sa kojom je živjela četrdeset i šest godina.

Taj san će, po svemu sudeći, podsticajno djelovati na pisanje knjige koja bi možda ostala na nekoliko stranica, četiri ili šest, koliko ih je našla u kovčegu, koji je došao iz Švajcarske, u vrijeme kada se nalazila u Americi. *Hadrijanovim mermoarima*, ona će se vraćati u više navrata, tokom dvije decenije, koliko jer trajalo pisanje te čudesne knjige. Na papiru, na kojem je ispisan san, stoji i naslov GLAVA OD MERMERA, bez datuma kada je san sanjan.

Evo šta je zapisala Grejs:

Sanjala sam neobičan san. Pusta ravnica, bez gradova, bez ljudi i tragova koje ostavljaju za sobom.

Usred pustoši, desilo se nešto. Prije toga je, ogrijalo sunce, osvijetlilo ravnicu. Vidjela sam kako se, nasred nje, odiže zemlja. Miče nešto živo.
Svu pažnju sam tamo usmjerila.
Sa zemlje se podizala tama, nebo se provedravalo, sunce jače sijalo. Vidjela sam u jednom trenu, iz zemlje izlazi lijepo oblikovana glava,

kao da j živa. Čas prije skinuta sa nečijeg vrata ili spomeničkog postolja.
Nijesam mogla da odredim.
Počela je da se kreće, išla meni u susret. Htjela sam da pobjegnem. Nijesam mogla. Svezana za zemlju. Svaki pokušaj bio je bezuspješan. Vikala sam: čija je ovo glava? Gdje je onaj što ju je nosio? Šta je sa njim bilo? Sa približavanjem, vidjela sam osmijeh na njenom licu.

Samo da me mimoiđe, mislila sam.

Odmah sam znala, s približavanjem bila sve više ubijeđena, da je imeperatorska, carska. Glava neke značajne ličnosti.
Priželjkivala da što prije dođe, da je uzmem, vidim lice, pročitam crte na njemu. Možda ću je prepoznati, saznati koliko je spavala. Nešto je govorilo: dugo je u zemlji bila.
Kada se približila na odstojanje, odakle se mogla vidjeti savka crta, i ljepotu kojom je zračila, pošla sam joj u susret. Lako i bez zadrške. Veza sa zemljom, koja me do maločasa držala, pusti me, krenuuh lakim korakom ka njoj. Dobih krila.

Nebo vedro, sunce u zenitu. Obilje svjetlosti se izlivalo na ravnicu, vidjela se kao na dlanu. I dalje nikog nije bilo. Bez života. Poželjela sam da vidim nekog, osjećala se usamljeno, nebezbjeno. Sunce je sažižalo rijetke biljke, makove izraske obodom, koji su gubili boju.

Približivši se, glava se nasmijala. Sagla sam se, uzela je u ruke. Sigurna da sam vidjela u nekom muzeju. Podsjećala je na Hadrijana. Nijesam mogla da se sjetim mjesta gdje sam je vidjela.
Iako od mermera – usta su pustila glas.
Ja sam Hadrijan, čulo se u pustoši. Glas je odjeknuo ravnicom, učinivši da malo ožvi. Cvjetovi su se počeli pomaljati iz nje. Makovi su dobijali boju.
Poznala sam vas, impreatore – rekoh, ne skrivajući divljenje prema glavi koju sam držala u rukama.
Dugo ste bili u zemlji? Postavila sam pitanje.

Osamnaest vjekova, odgovori. Glas je bio življi i čujniji. Budio je cvijeće iz zemlje. I ono je bilo vidljivije, dobijalo boju. Divni cvjetovi, kojima smo se divili glava i ja. Držala sam je u rukama, pokazivala suncu. Osmjehivalo se sunce i ona njemu. Makovi su oživljavali, latice dobijale crvenil.

Probudila sam se, praznih ruku. Glava je bila, dok je trajao san. Bila sam pod snažnim utiskom. U prostoru koji je činio oval glave, dok je bila rukama, bila je praznina, koju je trebalo popuniti. San je tražio produžetak u stvarnosti.
Narednog dana, nastavila sam sa pisanjem davno započete knjige.

***

U *Bilješkama, koje će* objaviti uz knjigu, M. Jursenar će napisati:

Nije važno: možda je bio potreban ovaj prekid, prelom, mrak u duši, koji su mnogi od nas doživjeli u ovo doba, svako na svoj način, a često tragičnije i konačnije nego ja, da bi me prinudio da pokušam da ispunim ne samo odstojanje koje me odvaja od Hadrijana, već naročito ono koje me odvaja od mene same.

***

U decembru 1948. dobila sam iz Švajcarske, gdje sam ga u vrijeme rata ostavila, sanduk pun porodičnih hartija i pisama od prije deset godina. Sjela sam kraj vatre da završim ovaj strašni i u neku ruku posmrtni inventar; tako sam provela sama nekoliko noći. Otvarala sam svežnjeve pisama; prije nego što ću da ih uništim, prelistavala sam gomilu prepiske sa ljudima koje sam zaboravila i koji su me zaboravili, sa onima koji su još živi i onima koji su pomrli. Neki od tih listića poticali su od pokoljenja i prije moga; čak mi ni imena nijesu ništa kazivala. Mehanički sam bacala u vatru ovu izmjenu mrtvih misli sa iščezlima Marijama, Franjama i Pavlima. Razvila sam nekoliko

listova kucanih na mašini; hartija im je požutjela. Pročitah naslov: „Dragi moj Marko...“ Marko... Ko li je taj prijatelj, ljubavnik, daljni rođak? Nijesam se sjećala tog imena: trebalo mi je nekoliko trenutaka da se sjetim da je tu stajalo Marko umjesto Marko Aurelije i da pred sobom imam odlomak izgubljenog rukopisa. Od tog vremena važno je bilo ponovo napisati ovu knjigu pošto – poto.

***

Te sam noći ponovo otvorila dvije od vraćenih knjiga, ostatke rasturene biblioteke. To su bili Dion Kasije u lijepom izdanju Anrija Estjena i jedna sveska nekog izdanja *Istorije careva,* dva glavna izvora za upoznavanje Hadrijanovog života, koje sam kupila u vrijeme kada sam namjeravla da napišem ovu knjigu. Sve ono što smo svijet i ja preživjeli u međuvremenu obogatilo je hroniku ovog davnog doba i na ovaj carski život bacilo drugu svjetlost i druge sjenke. Nekada sam prije svega mislila na književnika, putnika, pjesnika, ljubavnika; ništa od toga nije izblijedilo, no prvi put sam vidjela da se ocrtava sa izuzetnom oštrinom, među svim tim likovima, najzvaničniji a istovremeno najskriveniji, lik cara. Život u svijetu koji se ruši ukazao mi je na važnost vladara.

***

Ono što je vidjela u snu, preobratilo se u stvarnost knjige *Hadrijanovi memoari*.

Uživala sam praveći i popravljajući portret ovog čovjeka skoro mudraca. Sigurna da je onaj glas u snu bio njegov. Tražio je da napišem njegove memoare. I ispunim njegovu neispunjenu želju, koju je pretekla smrt. Bila je to dužnost koju sam morala ispuniti. Dokaz da prethdonici događaja, a isto tako i knjiga, mogu biti snovi, što se pokazalo i na konkretnom primjeru, a ponovilo u istoriji, po ko mnogo puta.

ORFEJ

Krako si blažen i srećan, od smrtnika
Postaćeš bogom. (Zlatni listić iz Turija).

Rođen u Libetri u Trakiji (grad je ispod Pijerije) u jedanaestom pokoljenju prije Trojanskog rata. Sin Egara i Kaliope. Egar bijaše peti potomak Atlantov preko Alkione, jedne od njegovih kćeri. Govori se da je bio Linov učenik. Napisao je mnoga djela, među kojima *Triagme*. Istina, za ovo dejlo se tvrdi da ga je napisao Ion tragičar. Kosmičko ruho, *Gradnja hramova. Svete besjede u dvadeset četiri pjevanja* – njemu se pripisuju.

Mnogo konfuzije ide uz autorstvo njegovih djela.

Urezivanje kamena, i spis *Osamdeseti kamen*, pripisuje se Onomakriti, a izvjesno je da je Orfej njihov autor. Konfuziju su stvorili zavidljvci koji su uzrokovali njegovu smrt.

Legneda kaže:

Orfej, sin Egarov, pripadao je kasti odbaranih, koju činjahu pjesnici i mudraci, proroci i zvjezdoznanci. Ni jedan od njih ne bijaše niskoga roda. U himnama koje je pjevao bogovima, bijaše bogovima ravan. Epik iz Krotona u prisnim odnosima s tiraninom Pizistratom. To što bijaše najveći među pjesnicima i najmudriji među mudracima, izazva zavist i ljubomoru kod onih koji pripadahu istoj kasti. Smetao im je taj glas, pa su smišljali kako da ga ućutkaju. Nalik suncu, u čijoj su sjeni svi bili nevidljivi, mali i ništavni. Njemu bogovi bijahu podarili

– sve što ovima bijahu zakinuli. Pizistrat ga je darivao skupocjenim poklonima. Dva slična glasa, i dva ista mudraca, nijesu mogli zajedno. Jedan mora da nestane.
Po njegovom imenu – kasta odabranih, nazvala se *orfičarima.* Kasnije su htjeli da se odreknu tog imena, ali je bilo nemoguće. Naziv im je davao na značaju. S uklanjanjem njegovog imena, suzili bi prostor djelovanja.
To bi bogove rasrdilo – ubjeđivali su se međusobno, ime se održalo. Pod ono orfičari, sklanjali su se mnogi, nastao je veliki pokret, bratstvo vezano nitima, koje nije bilo moguće pokidati. Bilo je jače od spoljašnjih uticaja. Čudnom magijom privlačilo je daleke istomišljenike.

Prva generacija bratstva, mnogo se međusobno gložila. Bijaše to na početku, kada se ne bijahu iznijansirale želje i planovi okupljenjih.

Prvi među jednakima, Orfej, stub koji je držao sve, smetao je bratstvu. Smišljali su, kako da ga uklone. Znali su, ako to učine, stub će se srušiti, bratstvo će se raspršiti, a sa njim nauka koja ih je okupila.

Išli da ga opanjkaju. Pustili glasnine, koje su se nezaustavivo širile. Smislili najpodliju igru, kako kuje zavjeru protiv Pizistrata, zbog čega je osnovao organizaciju orfičara, u koju su ušli prevarom, ne znajući ciljeve i namjere. Označavanjem Orfeja kao vođe pobune, oni su se distanciraju od njega. Pod izgovorom pjesničke – osnovao je vojnu organizaciju, čija je meta Pizistrat.

Karlj ne povjerova. Pri srcu mu je bio Orfej. Znao je njegove namjere, pjesmom i filozofijom, uzdići slavu zemlji ikralju.

Zbog toga je osnovao bratstvo.

Slušajući, kako ga opanjkavaju, nije skrivao prezir, uviđajući koliko je Orfej velik, u odnosu na njih, koji bijahu ništavni i mali. Opanjkači i zavidljivici koje razjeda zloba: nedostojni orfičara i onoga koji je bio njihov stub. Ova generacija je ovakva, naredna će biti bolja, u mudrosti i u pjesništvu. Ne rađaju se često mudraci i pjesnici, znao

je Pizistrat. Rijetke biljke rijetko cvjetaju. Zato ih valja njegovati. Smatrao je privilegijom, što je Orfej njegov savremenik.

U ljetnje predvečerje, Orfej je svirao na citri, a kralj slušao na terasi dvorca, ushićen zvucima koje je mamio iz instrumenta, ali načet sumnjom koju su bacili orfičari, poput prašine koja se nije dala otjerati, natuknu Orfeju šta njegova družina radi, kakve priče širi. Na Pizistratove riječi, on se ražalosti, citra pade i razbi se, a pjesma zamuknu. Nije mogao da podnese sramotu koju su mu priredili njegovi drugovi i sumnju kod onoga koji se divio citri i vjerovao njegovoj riječi.

Uviđa dokle može ljudska zavist, šta podlost čovječija može učiniti. Na sastanku bratstva, prebacio je prijateljima za ono što govore. Rekao im je da rade prema savjesti, a savjest je najbolji sudija.

Pravdali su se, ružne priče nijesu širili, ali ga nijesu mogli pogledati u oči.
Držao sam vas kao braću, imao prema svima dobre namjere. Tako ću i ubuduće, neću se mijenjati, vi činite kako znate.

Vidjeviši da su njihove namjere otkrivene, ne želeći da ih objelodane, povukli i su se i zamaskirali. Za kratko. Išli su dalje – cilj je bio – ukloniti Orfeja.

Dogovorili su se da ga otruju. Bojali su se da Pizistrat može doznati namjere i predočiti ih Orfeju, koji bijaše spjevao najljepše himne u njegovu čast. Imao je razumijevanja za umjetnost. Budućnost zemlje se zasniva na njoj, ne na tiraniji. Bio je od tirana, koji nijesu mislili ne sebe. Mislio na to, i na budućnost. Duhovni plodovi su trajniji od careva. Zbog njih je poštovao Orfeja, imao za njega razumijvanje.

Pripremali su zamke.

Orfej je vidio, kako se sumnja produbljuje kod kralja, ministara, i građana koji su ga poštovali.
Uprkos tome što je bio čist u onome što radi, u jednom času osjeti slabosti koji ima svaki čovjek – posumnjao je. Odlučio da prekrati

život, oslobodi sebe i kralja, i one koji su priče širili, poput opake bolesti. Sumnja je čudnovata biljka, brzo nalazi tlo, rekao je prisutnima, prije nego će zabosti nož u srce.

Zavlada žalost u Krotonu. Oplakivao su ga. Ni oni koji su bili uzrok ovom činu, nijesu štedjeli suze. Pizistrat je znao kakakv je to gubitak za kraljevstvo, žalio ga je, ne skrivajući. Bijaše to žalost, kakva ide uz onoga, koji nema zamjene. Osjeti se praznina u gradu.

Ovdje se priča ne završava. Podlost nema granice.

Orfej mnoga djela bijaše stvorio za života: iz pjesništva, geometrije, zvjezdoznastva, retorike u filozofije. Iz matematike, muzike i teologije. Zavidljivci, učiniše korak dalje. Mrtvoga je nemoguće opanjkavati. On je to zaustavio smrću, koju je izabrao, čime je potvrdio čistotu. Izdvojio djelo od zavidljivaca, koje mrtav nije mogao braniti.

Našlo se pred orfičarima, prepušteno nemilosti.

Slijedio je najveći falsifikat u istoriji. Otvorivši riznicu, u koju je Orfej pohranjivao djela, razgrabili su ih, podijelili međusobno. Potpisujući svojim imenima.

Ni danas se ne zna koja je djela Orfej napisao.

Za *Triagme* se kaže da su djelo Iona tragičara. Njegovo ime još nose djela: *Gradnja hramova* i *Svete besejde* u 24 pjevanja. *Prororoštva* se pripisuju Onomakritu, i spis o uređivanju kamenja, koji nosi naslov *Osamdeseti kamen*. *Upustva za spasenje* prisvojio je Timokle iz Sirakuze, a istu knjigu potpisuje i Persin iz Mileta. Za *Kratere* kažu da su Zopirovi, a izvjesno je da ih je pisao Orfej. *Materunska ustoličnja* i *Bakhike* prigrabi Nikije iz Eleje. *Ogrtač* i *Mrežu* Zopir iz Herakleje. Na kasnijim izdanjima potpisuje se neki Brotin. *Silazak u Had*, uze Herodik iz Perinta.

Eto šta se desilo sa Orfejevim djelima. I to nije sve. Orfičari su je pripisali kao svoja djela: *Teogoniju u* 1200 stihova, *Astronomiju*, *Amoskopiju* (*Motrenje pijeska*) (?), *Žrtve*, *Žrtve s jajem* ili *Predskazivanje pomoću*

jaja, na epski način, *Opasivanje*, *Himne. Koribantik* i *Fiziku* za koje se kaže da su Brotinovi spisi. Zaborav je sljedebnicima išao na ruku. More u koje se utopio izvor.
Ono što je učinila prva generacija orfičara, nijesu rasvijetlile buduće. Sa svakim pokušajem rasvjetljavanja autorstva Orfejevih djela, stvarana je veća zabuna. Djelo zavidljivih učenika, koji su htjeli da izbrišu svog učitelja.

Nastavljajući da šire mistifikacije, kao što je ona vezana za silazak u Had, zbog matrone koja je važila za najslobodniju ženu Krotona. Poznata po sjaju kojim je nedoljivo zavodila. Pizastrata je uplela u svoje mreže. Ljubomorna kraljica je učinila preko potkupljivih ljudi, da ta žena božanske ljepote i isto takve moći, nestane iz Krotona.

Širili su priče o tome, kako je otišao u donji svijet, da izmoli njen povratak u svijet živih, na svjetlost sunca koje je ovaj grad darivalo posebnim sjajem. Bogovi su se, navodno, smilovali, obećali njen povratak. Pod uslovom da se ne okrene, i da ne provjeravada li ga slijedi na putu koji vodi u život. Nije čuo šum njenih koraka, okrenuo se. Na trenutak je vidio, ali je nestala. Na svjetlost je izašao sa sumnjom da je to bila ona. Sumnja u bogova više ga nije napustila.
Tada je rekao: ne vjerujem bogovima! Uslijedila je kazna. Euridiku je izgubio zauvijek. Niko nije znao šta je sa njom bilo. Ostala je misterija. Djelo mistifikatora, kojih u ono vrijeme bijaše mnogo.

Prema pričama sljedbenika, život mu se činio zaludnim, zato ga je prekratio. Lišio je sebe iluzije.
Da li je djelo *Silazak u had* napisano za Orfejeva života, da li je on autor? Ne zna se. Biće da je u pitanju fasifikat kojim su zavidljivci – orfičari htjeli da pokriju priču o silasku u Had, pa su ga sa tom namjerom napisali. Ko je autor, nije tako bitno. Neki Herodik iz Perinta, kažu.

Među toliko fasifikata, ovaj je najnebitniji. Kao i pitanje da li je sišao u Had i da li se vratio, s Euridikom, ili bez nje.

Misterija nije razjašnjnena, što je bio cilj kaste orfičara. Falsfikiati

su njihov izum. Možda su svjesno žrtvovali učitelja, kako bi stvorili prostor za učenje.
U misterijama je sve moguće.

Usud svakako treba podnijeti.

Za ovaj stih se najmanje spore. On je iz *Himne Dmetri*, za koju se vjeruje da Orfejevo djelo.

Fanokle pjesnik, o kome se jedino zna da je živio u IV. stoljeću prje novog računanja vremena, u pjesmi *Orfejeva smrt,* pjeva kako je Orfej zavolio lijepog dječaka Kalaida, sina Boreja, tračkog božanstva, zbog čega su ga rastrgle ljubomrne bahantkinje:

Njega opkole zlotvrne bistonske žene pa mu,
  Dobro naoštriv' mače, namah oduzmu život,
Jer je mladiće tračke u ljubav uputio prvi,
  Ne hvaleć' ljubavnu žudnju ljupkijeh žena.
One mu mjedenim nožem odrube glavu i smjesta,
  Na liru je nabiv', u Tračko bace je more,
Da sinja ih mora nosi pučina, sa sviju strana,
  Valima plavim jednako pokrite buduć.
Njih je divotnom Lezbu sivi pritjer'o val dok
  Morem se razlijeg'o šum, zvučnoj naličan liri, što ga
Stvarahu vali o otočne bijući hridi; tu
  Ljudi Orfeja pjevača sahrane glavu.
U grob sa njime zvonku pohrane liru, što negda
  Nijeme je stijene i žalobnu Forkine ganuo vodu.
Pjevanje ljupko k'o i kitarenje od tada se na otoku
  Čuje, od svih najvećma buduć'odano pjesmi.

Jednoga jutra, oni koji su dolazili da slušaju njegovu pjesmu, našli su raskopan grob. Lira se čula sa neba. Sazvježđa su se otimala o nju. Jedno ju je uzelo za svoj znak. Od tada nosi ime Lira.

U MILONOVOJ KUĆI

Neki i dalje tvrde da Pitagora nije postojao. Izmislili su ga pitagorjeci, kako bi njime identifikovali učenje. Trebao im je znak. Ovaj im se učinio najpogodnijim. S tim nazivom, ako je tako bilo, živi čovjek koji nije postojao. Nije nemoguće, ako se uzme kao moguće.

Drugi kažu da se rodio na Somosu i da je hodao zemljom osamdeset godina. Bio je izbriljiv u hrani. Jeo biljne proizvode, iz kojih je izuzet bob. Da bi na kraju on bio uzrok njegove smrti.

Da je postojao, dokaz je dio razgovora koji je vodio sa učenicima, nađen na jednom oštećenom papirusu, koji je za ovu priču rekonstruisan. Papirus je nađen u Krotonu, gdje je bio u izgnanstvu. Stradao u nekom požaru u kojem je gorio grad. Koji grad, u istoriji, nije gorio?...

Najradije bih da se moja duša presili u pticu, da u njoj obitava, poslije moje smrti.
Učitelju, nijesi smrtan, a drugo, zašto baš u pticu? – upita zbunjeni Ferekid.
Ptica leti visoko, uvijek čista! – odvrati on. – Nema kala na krilima.
U razgovor se uključi Lizid: Najradije bih da mi se duša preseli u cvijet. On ne umire – reče sa sigurnošću u glasu.
Posumnjao si u besmrtnost? – pogleda ga Pitagora.
Ne, odgovori Lizid. Ipak bih cvijet! On, umire, a živi. Poslije cvjetanje, završi u plod, pa u zrno. Ono, razvija klicu, rađa novi cvijet, nema kraja ni početka.

Osim kada ga neko uništi, posiječe stabljiku, prekine cvjetanje – nadoda Arhip.
Lizide, ako bi mislili tako, izabrali bi cvjetove za boravišta duša. Priznaćeš, najljepše je – nastaviti život u cvijeću...
Cvijeće ide uz mrtve, ne slučajno.
Tako je – reče Milon, u čijoj se kući vodio razgovor. – Nijesam uman kao vi, ali mi je blisko što govorite. Nebitno je kuda će duša, nakon što se razdvojimo. Ne bih joj određivao boravište. Neka bira.

Pitagora se nasmija.

Faton se umiješa:
Ni ja se ne bih određivao boravište, pa, ipak... reče i zastade...
Milon traži: reci!
Fatone, među nama nema nedorečnih misli? Sve reći, nalaže naša nauka.
U pravu ste – prekide Faton... Ako bih određivao, rad bih da ode zvijezdama.

Zvijezdama? – začudi se Milon.
Da! – reče Faton.
Zašto? – upita Milon znatiželjno, ne čekajući odgovor: Zvijezde su hladne i daleke, reče. Duše vole da budu na zemlji. Da lutaju putevima, lebde na raskršćima. Čekujući da usele u neko novo obličje. Nebo je prazno.
U pravu si Fatone! – ču se Pitagorin glas. – Duši je najljepše na zemlji, hrani se prisustvom živih, bez kojih bi bila mrtva.

Sa živima, duše su besmrtne, učitelju – reče Arhip.
Svakako – potvrdi Pitagora. To sam mislio kada sam govorio o cvijeću. Cvijeće niče iz zemlje.
I ovaj put si nas nadmudrio – rekoše uglas i nasmijaše se. U taj čas se osjeti miris paljevine. Gorjela je Milonova kuća. Potpalili su je *kilonovcima*, ljuti protivnici Pitagore i njegovog učenja. Kilon je dao zakletvu pristalicama, kako će uništiti pitagorejce, neće sakriti pred njegovom rukom, plamenom koji je potpaljivala, i mačem koji se spuštao na glave, onih što ih je označio za pogubljenje.

I sada bi tako.

Pitagorini učenici su otvorili vrata, napravili most od ruku, kojim će njihov učitelj izbjeći. Gorjeli su redom, ali se nijesu pomjerali sa mjesta, dok je on prelazio preko mosta. Dvojica su se sapasili, ostali sagorjeli. Spasi se učitelj, a sa njim Arhip i Lizid. Ovaj drugi ga sjetio, dok su ga iznosili iz kuće, na zgodu od prije nekoliko godina, dok su prelazili rijeku Kazom, riječi koje mu je rekla čovječijim glasom: „Zdravo, Pitagoro!“
Prešao preko Lizidinog sjećanja. Najvažnije bijaše spasiti glavu.
Došao je do polja sa bobom, gdje su ga pretekli *kilonovci*. Zastao i rekao: prije ću umrijeti nego zakoračiti u polje. Ono od čega se najviše zazirao i izbjegavao, na kraju, došlo mu je glave. Ubili su ga.
Možda je sve izmišljotina zluradih *kilonovaca.*
Diogen Laertije ovom događaju posvećuje stih: *O, jadi, jadi!Otkud Pitagoro, to duboko poštovanje boba?*
Lukijan, stariričar iz II. vijeka, opisuje Pitagoru u Hadu, dok vodi razgovor s cinikom Menipom, u kome ga ovaj gnjavi razglabanjima vezanim za hranu:
PITAGORA: Daj da vidim imaš li što hrane u torbi?
MENIP: Bob, prijatelju, koji nije hrana za tebe.
PITAGORA: Daj mi makar malo. Među mrtvima doktrine ne važe.
Obojica preživjelih, bijahu iz Taranta. Arhip je otišao svojim putem. Lizid otputovao u Grčku, boraveći neko vrijeme u peloponeskoj Ahaji. Zatim se preselio u Tebu, gdje je njegov učenik postao Epaminiond, koji ga zvaše ocem. Lizid je ovdje i preminuo. Njegove poslednje riječi su bile: Neka se moja duša preseli u cvijet.
Menip je izbjegao goniocima i nastavio da širi doktrinu.

Iako su građani Somosa znali Pitagorino porijeklo, Mnemarh i Pitaida potiču od Ankeja, osnivača kolonije, nenki samoski pjesnik je tvrdio je, kako je on Apolnovo sin. O čemu svjedoče dva njegova stiha:

Febu, sinu Zevsovom, rodi Pitija Pitagoru, Ona
Koja je u zemlji samoskoj zasjenjivala ljepotom svakog.

ESHIL I KORNJAČA

Eshila, Euforionova sina, Atinjanina u žitorodnoj, gle, Geli pokriva grob;
gaj maratonski slavni, dugokosi Međani znadu ruke mu zamah jak
– oni će kazati sve.

Uvijek spreman da umre za Grčku, što najbolje svjedoči epitaf na njegovogm grobu. Grob je van domovine dvadeset i pet stoljeća.

Grčku je volio iznad svega, potvrđuje njegovo djelo, i epitaf koji je sebi spjevao, ostavljajući zavjet da mu se ukleše na grobu. Junaštvo na Maratonu i Salamini, isticao ispred djela, što epitaf potvrđuje.

Živio je u vrijeme, koje je oblikovalo grčki duh, učestvujući i sam u velikom poslu, kopljem i stihom, podjednako. Brat je poginuo, on preživio. Tako su valjda htjeli bogovi.

Imao je još toga da kaže.

Iz bitke je izašao nepovrijeđen. Nastavio sa tragedijama. Kako se ideali rijetko ispunjavaju do kraja, govorio je prtotiv vlasti, u vrijeme koje slovljaše kao vrijeme sloboda. Periklov zlatni vijek. Demokratije su bila puna usta. Ono što se izvikuje, skriva se drugačije lice. Tamo gddje se zveči slobodom, nema slobode! – govoraše.

Morao je da napustil Atinu.

Razlog nije razjašnjen. Ćutali su oni što su ga progonili. Sam tragičar nije ostavio svjedočanstvo. Ili su, poslije njegove smrti, svjedočanstvo uništili. Sve su nagađanja. Bez potvrde. Osim epitafa. Nijesu mogli

poreći poslednju želju. Uklesali su ga. Da se zna gdje počiva.
Perikle se možda pokajao. Nije mislio na ono što dolazi poslije. Budućnost što se rasvjetaljava, ovu tajnu drži još u mraku. Grobovi ćute.

Mrak i muk.

Grobovi ne otkrivaju tajne. Znao je Eshil.

Ostala je *Orestiju* i druge drame, koje ga brane od zaborava. U nekim pseudo – svjedočanstvima, koja su se javila kasnije, kako to uvijek biva kada su u pitanju slavni – govori se kako su ga prije polaska iz Atine – prijatelji ubjeđivali da ponese još ponešto, osim grumena zemlje i malog zavežljaja kojeg je čvrsto držao, čekajući brod u pirejskoj luci. Makar pribor za pisanje, govorili su. Odgovorio je – neću ponijeti, osim vrč vode, hljeb, i grumen zemlje. Sve drugo će naći tamo. Završio sam djelo! – bio je iričit u tvrdnji. U slučaju da ne bude papirusa i gline, urezaće u kamen, ako bude potrebe. Ili će pisati po pijesku. Misao živi i kad nije zapisana. More će donijeti moje misli.

U izgnanstvu nije pisao.

Jedan od malog broja prisutnih, u tom ne lakom času, pita: Šta će Grčka bez vas? Grčka je tamo gdje sam ja!“ – samouvjereno odgovara. Duh zemlje, nosiće svuda.

Stigao je na Siciliju, u grad Gelu, opasanu žitordnom ravnincom. Neka, ne baš pouzdana svjedočenja, iz prva dva vijeka nove ere, govore kako je često šetao ravnicom, prateći od sjemena do ploda, izobilje kojim je darivala. Nije pisao, teško je govorio. Mali broj poznanika se okupljao oko njega. Više radoznalaca nego onih koji su osjećali njegov značaj.

Mnogi su zazirali, u pitanju je izganik, stranac. Nešto je loše učinio, čim je zaradio ovakav položaj položaj. Čule su se sumnjive riječi.

Kopnio je za domovinom, što se ocrtavalo na licu, na kome su godine ostavljale tragove. Poruke su stizale iz Atine. Od dobronamjernih prijatelja: nagovrali su ga da piše Periklu, traži oporštaj.

Izbjegavao je komentare. Kada su mu dosadili, kažu da je govorio: Da tražim oproštaj zato što sam volio Grčku? Ljubav ne podrazumijeva oproštaj. Neka oni traže. Mislio na Perikla i one koji su ga opanjkali. Opanjkao me neko, kome sam bio prepreka. A nikom to nijesam bio. Neki zavidljivac, a takvih bijaše, u Atini onoga doba. Sumnjalo se u Euripida, dio propagande... Kako bi se bacila mrlja na dva jednako velika. Najvjerovatnije nekizavidljivi pjesnik – bijahu počeli da se množe. Vrijeme kada je Atina sve u sebe upijala. U tom pogledu bijaše slobodan grad.

Nad Gleom se pojavaljivao orao. Doživljavahu kao znamenje, nijesu ga dirali. I da su htjeli, nijesu mogli, letio je visoko. Bijahu navikli na njega, znak koga šalju bogovi. Saživjeli su se sa njim. Sve manje obraćali pažnju.
Eshil ga je pratio, gledajući u nebo. Zavidio letu i slobodi. Zakinut onim što ima kraljevska ptica. Stiješnjen u malom gradiću. Sudbina ga je učinila robom. Tako je govorio, a znao da su ljudi.

Jednog dana, kao mnogih dana prije, pojavi se. Kružio je nad gradom, noseći u kandžama, pticu ili jagnje – pomislio je. Krugovi su bivali širi, ali zamorniji.

Posmatrao je prizora, na nebu iznad Gele, novog zavičaja. Kada nema izbora, zavoli se ono što je moguće. Čovjek se na sve privikne, mislio je. U taj čas se pojavi atinski trg. U još uvijek svježem sjećanju, prepozna ulice. Razmišlja da piše dramu o pjesniku u izgnanstvu. Gdje bi on bio junak. Želju prekinu udar. Predmet što gaje orao nosio, bila je živa kornjača, koja je Eshila pogodila u glavu. Sveta Apolonova ptica zadala mu je smrt. Od njenog oklopa, majstor poznat po gradnji muzičkih instrumenata, napravi liru. Nastaviće da putuje od ruku do ruku, njeni zvuci će dopirati do Atine.
Zemni ostaci su Geli, duh u Grčkoj.

U grudvici zemlje, sa kojom se nije rastavljao, osjećao je Grčku. S tim osjećajem, lakše je nosio izgnaničke dane.

Duh ne može izgnati! Da li je znao Perikle?
Igo ga je ovako vidio, zapitavši se: Ko je onda bio Eshil? Kakve proporcije i kakve oblike on ima u čitavom tom mraku? Eshil ima sve do ramena pepeo stoljeća, ima tek glavu iznad te zatrpanosti i, kao onaj kolos samoća, sa samo svojom glavom, on je isto veliki koliko svi obližnji bogovi uspravni na svojim pijadestalima.
Čovjek prolazi pored tog nopotopivog brodolomnika. Ostaje dovoljno za jednu ogromnu slavu. Ono što su tmine uzele dodaje sastojak nepoznatog toj veličini. Pokopan i vječan, s čelom koje izlazi iz groba, Eshil gleda pokoljenja.

Taj sveobuhvatajući pogled vide samo rijetki.

HOMER

Kad priroda zače Homera,
U teškim ga je mukama začela,
Jer sve je svoje stvaralačke snage
Žrtvovala za to začeće.
A kad pročedi ona pjesnika toga,
Utjehu za trudove svoje osjećati poče.

(Anonim)

Bio je hirurg u Trojanskom ratu. Pored te vještine, isticao se kao ratnik, i u tome prednjačio. Njegove su ruke imale puno posla. Toliko je drugih ruku otkinuo i udova boraca koji su kao snoplje padali pod Trojom, i zaliječio. Nagledao se strahota, ponovio ne mali broj puta – kako je besmislen svaki rat. Ne pred Agamemnonom i Menelajem. Nešto reći, usred strahota čiji su oni uzročnici, moglo je koštati glave. Bio je preslobodan u vremenu gdje je sloboda nema. Na snazi su ratni zakoni. Gdje se, jedino pravo dato čovjeku. Sva ostala su uskraćena. Jedini mogući izbor je smrt.

Da li je trebalo opsijedati ovako lijepi grad? Pitao se ne mali broj puta. Čuli su ove riječi, dok je obavljao teške operacije u improvizovanom kampu, gdje pristiću ranjenici.

Hoće li stati ova klanica? – pitali su, iščekujući smrt.

Rat je trajao deset godina. Sve je izdržao. Gledao kako umiru drugovi. Smrt ga nije htjela, iako je je prizivao.

Odisej će izmisliti konja, prevariće Prijama i njegove ratnike. Ahajci su zavidjeli na srančosti. Imao je divljenje za njih.
Rat nameće nelogičnosti. Briše ljudsko i budi demonsko. Čovjek biva spreman na sve.

Pomišljao je ne mali broj puta, da traži prijem kod Agamemnona, predloži prekid rata, povratak u Grčku. Menelajeva žena nije vrijedna ni jedne glave, ako se zna još kako ga je ostavila. Shvatio bi svaki put zaludnost namjere, povukao se, nastavio posao sa ranjenicima.
Znao je šta bi mu rekli predvodnici: Grčka je u pitanju! Grčka je ugrožena! Dokle će Trojanci demonstrirati silu, naplaćivati visoke carine, diktirati trgovinu na moru? Drže u rukama žilu kucavicu. Kada god požele, naše životem, mogu pretvoriti u smrt. Iskopati Grčkoj grob. Helena je izgovor, zna Agamemnon. Trebalo naći povod, za dugo pripremani rat. Poslužila je. Sjećao se šta su govorili u početku: čast Grčke je u pitanju! – viknuo je Agamemnon. Prihvatio Menelaj, i ostali. Padajući u histeriju, najbolji vjetar za put prema Troji.

Žrtvovanje Ifigenije je izmišljotina. Djelo ratne propagande. Sklonjena je u hram boginje Artemide. Trebo je dodatni vjetra za ahajske lađe, žrtva koja će nositi ratnike, snažiti volju i mišice. Svaki povod, kao što je ovaj, podrazumijeva žrtvovanje.

Da li je žrtvovana? Nije znao. Ophrvan sumnjom, prihvata ranjenike, ukazivao pomoć, tješeći ih. Sukob je počeo, čim su ahajske lađe stigle pred Trojom. Odmah je imao pune ruke posla. Nije bio jedini hirurg. Imali su opremljenu bolnicu, dobro obučeno osoblje. U početku su stizali da obave posao.

Kako je rat odmicao, mnogo ranjenika, nijesu stizali.
Sve manje je bilo riječi utjehe. Potrošene i bez dejstva. Iz svega je zurio besmisao, sa kojim se teško boriti.
Rutinski je radio, bez osjećaja za bol. Tako je u svakom ratu, mislio je. Osjećanja nijesu pratile ruke. Svuda besmisao. Ako Grčka pogine, šta će bordovi, morski putevi? Šta će sve? Ako Troja bude uništena! Deset godina ubijanja, podjednako. Šta smo radili?

Drveni konj, plod Odisejevog lukavstva, ulazi na skejska vrata. Poklon bogova, spasiće grad – misle branioci. Vesele se opsjednuti, nenadanom daru. Unutra Odisej i drugovi, u svemu isprobani, potpaliće grad. To je njihova misija. Ahil i Hektor su odavno mrtvi. Njihove duše su stigle do ostrva blaženih! I svih koji su poginuli! Čuju se parole, ne staje ratna propaganda ne staje.
Agamemnon naređuje poslednji jurš. U kome ćemo nestati mi ili oni, reče pred postrojenim vojnicima, koji su najmanje ličili na vojnike. Godine, glad i zima, učinili su svoje. Oni moraju biti mrtvi, da bi Grčka živjela, nastavlja, potpaljujući poslednju iskru, koja se u mnogima bijaše ugasila. Ne možemo i oni i mi! Kliktao je: Troja ne smije postojati! Ginete za čast Grčke, o Ahajci!

Bio je među onima koji kreću u poslednju bitku. Juriš, kakav se ne pamti u deset godina rata. Ginuli su oni, i mi. Počeli smo da se penjemo uza zidove. Zasipali smolom, vodom, kamenjem. Mi, istim oružjem, istom mjerom...

Najstravičnija noć Trojanskog rata. U svakom od nas je lebdjelo biti ili – ne biti. Krici umirućih. Bespomoćni:
Neka žena je vikala: Troja će pasti!...Ućutkivali su je, govoreći: luda Kasandra, Prijamova kći, vidi propast u svemu. Zloslutnica! Prevara, kojoj Trojanci ne smiju nasjesti. Ne primajte darove Ahajaca! – opominje. Niko je nije čuo.

Odisej je uždi iscrpljenu Troju, palemnom koji će sve izgorjeti.

Tada osjetih najstrašniji bol, baklja me pogodila. Poslednje noći Trojanskoga rata, izgubio sam oči. Zašto su mi bogovi namijenili takvu sudbinu?

Nijesam mogao vidjeti grad kako gori. Čuo sam veselje onih koji su gledali. Taj plamen, bio je cilj ovog rata. Čekalo se da izgori grad, nekoliko dana. Nijesam pitao koliko, to više nije imalo značaja.

Troja je postala pepeo, na kojem su igrali Ahajci. Uz gozbe i vino, koje bijaše preteklo, opijeni besmislom, krvlju i smrću, krenuše pobjednici

i za njima. Vodili su me. I drugih je bilo bez očiju, mnogih bez ruku i nogu. Najviše ih je ostalo u ravnici, pod Trojom. Tamo je groblje i Grčka u njemu pokopana.

Vraćali smo se s istom nedoumicom: Zašto smo ratovali? Troja izgorjele! Je li to bio smisao i cilj? Niko nije znao dati objašnjenje. Mnogi su ostajali pored puta.

Navezli smo se na bordove, plovili morima, koja nijesam vidio. Mrak neprestani. Strahote rata koje sam vidio očima, dok sam ih imao, počinjale su da oživljavaju. Postajale dio sjećanja. Nijesam ih mogao otjerati.

Stigli smo u Grčku, svako je hitao kućama. Na borce se brzo zaboravi. Tako je poslije svakog rata. Od njih svako bježi, najviše oni što su ih poveli u rat. Sada bi da ih se otarase kao nepotrebnog materjala. Suvišni su! Agamemnon otišao u dvor. Ostale vođi, pohitali svojima. U ratovima rijetko ginu vođe. Oni su zaštićeni uvijek, osim časnih izuzetaka.

Kako nisam imao nikog, ostajući bez ičega, krenuo sam drumovima Grčke, gradovima, koji su čekali vijesti iz ratova. Pričao o strahotama. Vodio me štap i zvijezda, koju sam slijedio. Hljeb sam zarađivao, pričajući ono čemu sam bio svjedok. Slike su navirale. Mrtvi me zvali. Glasov Ahajca i Trojanaca, preplitali su se. Tražilii mjesto, u pamćenju.

Putovanje je potrajalo, oblikovala se ILIJADA.

Za priče koje sam pričao na dugom putu, dobijao sam milostinju, malo hljeba, ne mnogo vina. Isluženi veteran velikog rata koji će živjeti u sjećanju Grka. Bolje bi bilo da su svi poginuli, osjetili radosti, makar slijepi, kao ja. Upijao sam duh Grčke, putujući njenim drumovima. Kroz proljaća, zime i ljeta. Izložen suncu, kiši, neizvjesnostima. Htio sam da ispunim zadatak, koji sam nosio; da sazna što više ljudi o strahotama rata. Kako se ne bi ponovio. Iako se ratovi ponavljaju, kao trava sa proljećem, budeći poginule, kroz raznobojne cvjetove. Moja uloga, brzo je pala u zaborav. Zahvaljujući skalpelu, mojoj ruci i melemima koje sam spravljao, mnogi preživješe. A kako mi se vratilo? Kao i ostalima, koji doživješe sličnu sudbinu. I oni što su nas predvodili, neslavno

završiše. Volja bogova i savješću, koja žeže jače od svake vatre.

Kada stigoh u Smirnu, osjetih kraj. Umoran od godina, sjećanja i mrtvih koji bi me ostavljali, tek kada bi im dao mjesto u priči. Tako sam ih se mogao osloboditi. Htjeli su pomen, jedinu utjehu.

Ako za mrtve ima utjehe.

Rekoh da se nađu pisari (a imadoh nešto uštеđevine!), da zapišu što im budem kazivao. Prihvatiše, zapisivali su ono što sam govorio. Vođe su htjele prikriti promašaje, ubjeđujući kako je ovaj rat djelo bogova, a ne ljudi. Bio je to rat gramzivih ljudi. Bogovi su uzeti kao pokriće, krinka koja je brzo raspršena. No, bilo je kasno!

Sad mogu umrijeti, rekoh onima koji su dolazili da me vide. Ratovi su besmisleni. Trojanski i svaki drugi. Bogovi su mi oduzeli vid, kako bih prikazao užase, koje sam vidio, za pomenu.

Trebalo je da oslijepim, da bih progledao.

Sakupio sam druh Grčke, sada mogu umrijeti! – riječi su koje je izgovorio u Smirni, nakon što su pisari obavili posao. Rekao je kako da nazovu knjige, u koje je stala sudbina ljudi i gradova, vjerujući da će tim ustaviti moguće tragedije i buduće ratove. Drugi tvrde kako su nazive naknadno dali prpisivača koji su ih umnožavali.

Neki opet govore kako je kao dječak izgubio vid od neke očne bolesti. Ta činjenica isključuje ovu priču. Svjedno, bilo kako, u poslednjem jurišu pod Trojom, ili kao dječak, sljepilo je učinilo da vidi. Da bude Homer!

Poslije su se oko njega otimali gradovi, sedam na broju: Rod, Kolomon, Salamina, Smirna, Ij, Arg i Atina. Kome će pripasti? Grčka me rodila, pripadam njoj i čitavom svijetu!... I danas čuje njegov glas, svaki onaj ko čita dva spjeva, kojima je proslavio sebe i Grčku, Ahajce i Trojance, obične ljude i junake...

NEBO BEZ BOGOVA

Rodio se na dan maratonske bitke, u kojoj je Eshil učestvovao kao obični vojnik, godina u kojoj je Sofokle predvodio hor na Dionisijama, kao sedamnaestogodišnjak. Sastavile su ih zvijezde. Srećan čas po Grčku. Poslije će im ocrtati puteve. Tri vidljiva traga na grčkoj zemlji i nebu. U pamćenju i svijesti Grka. Jedna dionica, gdje se neće mimoići – Grčka, spojiće ih na tom putu. Odužili su joj se nerpolaznim plodovima duha – tragedije – zvijezde koje su je obasjale – kad ju je obavio mrak. U onim trenucima biti – ili – ne biti, a takvih trenutaka je bilo, tri zvijezde su je ozarile neponovljim sjajem, stvarajući prostor za njeno trajanje.

Dvojica će otići u progonstvo, treći u milost vlasti. Da li su tako udesili bogovi, slučaj, ili lični karakteri? Misterija nikada razjašnjena. Svako je otišao svojim putem. Njihovi izbori. To što se desilo sa Sofokolom – trećim, i vlašću čiji je bio miljenik, njegov je izbor. Ili su ga birale okolnosti?

Treći nije rođeni Atinjanin. Rodio se na Salamini, gdje se odigrala bitka, koja će spasiti Grčku. U kojoj se borio prvi. U Salamini i danas postoji pećina u kojoj je zapisivao stihove. Imao sastanke sa muzama. Na očevom imanju proveo je dio života. Zakopčan, ćudljiv, udaljen od ljudi, izbarao je tamošnji mir, mjesto na kome će zapisati ono što nosi u sebi. A nosio je golemo breme. Nije čudo što je bio ćutljiv. Takovo breme pritiska govor. Borba sa sobom. I glasovima. Sa onim što je prošlo i onim što će doći. Stalna borba.

Nema bogova, postoji! – govorio, ali se klonio ljudi. I politike, da bi na kraju, o apsurda, postao njena žrtva. Sva trojica nose iznenađenja. To što mu se desilo, pred kraj života, nije začudilo one koji su poznavali, njega i okolnosti u kojima je živi.

Ljudima darivao stihove. Vjerovao u poeziju. Nije mario za bogove. Oruđa vlastodržaca! – govoraše.
To se nije dopadao onima koji vladahu Atinom. Tolerisali su. Bogovi nijesu grčki poizvod. I drugdje se, vlastodršci služe sličnim podvalama – potvrđujući moć izmišljenim bićima.

Eshil je napisao devdeset dvije tragedije, nekoliko komedija i satirskih igara. Ni Sofokle nije zaostao u broju. Euripid ih je slijedio. Napisao je osamdeset djela. Mnoga su nestala u vatri i zaboravu. Ostalo je dovoljno, da duh Grčke ne presahne.

Učestvovali su na Dionisijama, svetkovini koja je sabirala Grke, otvarajući mogućnost da se pokažu u raznim umijećima. Pjesništvu, prije svega. Tada se držaše do pjesnika. Ono sabirahu Grke.

Eshil dobi lovor trinaest, Sofokle dvadeset četiri puta. Miljenik vlasti? Zasluživalo je njegovo djelo. Prema trećem je učinjena nepravda. Pet nagrada, u vrijeme četrdeset Dionisija, koliko ih se održalo, dok su ova dvojica hodili po Atini, a treći Salaminom i Atinom.

Čast bijaše ovjenčanima lovorom na Dionizijama, i onima koji im tu čast udjeljivahu. Čast za sve Helene. Svehelenska svetkovina.

Nepravda je ispravljena, ali kasno. Bijaše otišao u svijet u koji nije vjerovao. Nagrada mu je dodijeljena posthumno 405. prije nove ere, kada njegov sinovac, na scenu Atine, vraća *Ifigeniju na Aulidi*, koju je pisao dok bijaše u domovini i *Bahantikinje* nastale u Peli, makedonskoj prijestonici, gdje je na dvoru kralja Arheloja II., živio izgnaničke dane. Sa statusom važnog gosta.

Slavni tragičar umire neslavno – slava će doći poslije. Kažu da je govorio: Varljiva je roba slava.

Rastrgali su ga lovački psi. Možda apokrif, koga je možda podmetnula Atina i njeni vlastodršci, da bi ga omalovažili pred narodom. Eto, kako neslavno umire onaj koji je protiv vlasti. Ovdje dobija potvrdu zlurada poslovica, jednako važeća za Grčku i druge narode: psi mu se mesa najeli. Da li su, nije nerazjašnjeno? Ukoliko se ne nađe neki spis u Peli, ili drugdje, koji bi to i zavnično potvrdio.

Sahranjen je uz velike počasti, u prisustvu kralja i dvora.
Ako bogovi čine zlo, nijesu bogovi. Stih koji je, prema kasnijim istraživačima, riješio njegovu sudbinu. Napuštanje Atine i dolazak u Pelu. U vrijeme kada mu je peti put dodijeljno priznanje na Dionisijama, daleko je od otadžbine, u carstvu sjeni.

Da li zbog neslavnog kraja, koji se širio Grčkom (i tada je propaganda imala brze noge, pogotovo kada su bizarne vijesti u pitanju!), gledajući *Ifigeniju na Aulidi*, publika je zaridala. Odjeknuo je plač, kojim su Atinjani liječili krivicu. Prekorijevajući sebe javno što ga nijesu uzeli u zaštitu. Prepustiili smo ga psima! – vikali su. Bila je to masovna histerija. Drama u kojoj su učestvovali gledaoci.

U jednom stihu, naslućuje lavež. Oglasilo se ono što će se dogoditi.

Ko je napujadao pse, kako su izgledali trenuci prije nego će ući u carstvo sjeni! Istorija ćuti. Iako bi progovorila, nije sigurno da bi taj glas bio pouzdan. I legende ćute, ne dozvoljavajući da neslavni kraj tako slavnog čovjeka – uđe u njih.

Sve same pretpostavke.

Ostao je u varvarskoj zemlji. Ponavlja se zakonitost: oni što sebe daju zemlji, ostaju daleko od nje. Potvrđeno pravilo, ovoj put na slučaju Euripida.

S odlaskom u carstvo sjeni, nije zašla njegova zvijezda. Sijala je među Grcima. Za svaku otrovnu strijelu i mračnu namjeru, uzvratio je svjetlošću. Otuda toliko svjetlosti u njegovom djelu.

I Spartanici su imali razumijevanja za njega. Napali su Atinu – počeli

da ruše hramove i statue, javne građevine, zaklevši se da će je pretvoriti u pepeo. Rušili su, a onda stali da odmore. Jedan je uzeo citru, uz njene zvuke, recitovao stihove.

Rušitelji su ga pobožno slušali.

Vođa koji je predvodio ekspediciju, zadivljen, dade znak da stanu, uz pitanje čiji su stihovi.

Euripida iz Atine, reče citraš Taltibije, čije ime je sačuvano, zahvaljajući ovom događaju. Nigdje više ne pominje.
Grad u kome se rodio ovakav pjesnik, ne smije biti srušen – reče Simija zapovjednik, dajući znak reciatoru da nastavi.
Prekinuli rušenje Atine. Priređena je gozba u čast Euripida.
Zahvaljujući njemu, spašena je Atina.

I da smo je uništili, sačuvali bi je Euripidovi stihovi, reče Taltibije.
Neka naša velikodušnost bude upisana u djela koje će služiti za primjer budućima – reče Simija.

Rođen je od majke Kleite i oca Mnesarhusa. Dan srećan za Grčku. Znali su njegovi savremenici, ali nijesu gledali kao Simija. Stihovi mu otvoriše oči, darovaše razboritost.

Aristofanova osuda u *Žabama*, navodi moguće uzroke, koji su učinili gorkim njegove poslednje godine. Učio je Atinjane da misle, uviđaju i shvataju, da sumnjaju – kaže Aristofan.

Nakon skoro dvadeset četiri vijeka, njegov slavni zemljak koji sve Grke spaja u svoje djelo, Seferis, u pjesmi EURIPID, ATINJANIN, kaže:

Ostario je između požara Troje
I kamenoloma na Siciliji.

Volio je pećine na obali i slike mora.
Mislio je da su ljudske žile
Mreža u kojoj nas bogovi hvataju kao divljač;

On je pokušao da je pocijepa.
Bio je osoran s malo prijatelja;
Na kraju su ga rastrgli psi.

Njihov lavež odjekuje danas...

Umirući, gledao je u nebo, rekao: Tamo nema bogova.
Ni ovaj podatak nije pouzdan. Za slavnima, prašina ne prestaje da se diže.
I u ovom slučaju je tako.

Tukedid, Atinjanin, pisac povijesti o peloponeskom ratu, pripovijeda kako je boraveći na kraljevskom dvoru u Makedoniji, sastavio epigram na spomen svom zemljaku, osjećajući njegov duh, iako bijaše mrtav:

Spomen Euripidov grli sva Helada, a kosti krije
Njemu makedonski kraj, zadnji gdje izdahnu dah.
Heldade Helade – jest, Atena je zavičaj njegov;
Pjesmom ugodi svud, zato ga i slavi svijet.

KNJIGA

U vladi Tridestorice, bijaše njegov najbolji drug Kritija, čuveni sofista. Zaboravivši na slobode koje je i sam propovijedao, sada gledaše sve iz ugla nove vlasti.

Najviše od njega zazirao. Znao je šta znači kad istomišljenici postanu neistomišljenici. Od njega se bojao više nego od ostalih dvadesetdevetorice, koji bijahu svrgli demokratsku vlast u Atini.

Osim što je poznat po djelu O BOGOVIMA, zna se da je nosio nadimak Rasuđivanje. Rodio se u Abderi. Nerazjašnjeno je ostalo čiji je sin: Artemonov ili Meandrijev? Poticao je iz siromašne porodice. Nije birao sredstava da opstane. Trgovao je raznim robama. Bio prepordavac. Gledajući kako sa vještinom sređuje veliki tovar drva na leđima jednog magarca, pozva ga Demokrit da mu bude učenik. Ako uspijeva u ovako praktičnim stvarima, ima smisao za filozofiju, mišljaše slavni atomist.
U školi se pokaza kao dobar učenik. Ovladao je sofistikom, ne bijaše laka nauka. Poče naplaćivati pisanje žalbi i učešće u javnim sporovima. Broj onih koji su tražili njegove usluge sve više se povećavao.
Domišljat i promućuran, privukao je simpatije atinskih kolega.
Ne dugo, nakon postignutih uspjeha, sve kreće stranputicom. Sreća, koja ga je do tada pratila, okreće leđa. Komediograf Eupolid, poglašava ga za „prevaranta – prodavca nebeskih stvari“, dok Platon u kasnije pisanom dijalogu, kojeg će nasloviti *Protagora,* kaže na Sokatova usta: „Poznajem jednog čovjeka po imenu Protagora koji je svojom

naukom zaradio više nego Fidija za sva svoja izvrsna djela i još deset skluptora zajedno“.

Nadmudriće zavidljive kolege, stišati bijes koji se ključao Atinom. Uprkos javnim kritikama, istrajava u poslu, četrdeset godina. Pored bogatstva koje je stekao, napisao je gomilu knjiga, među kojima rasprava *O bogovima*. Djelo je uzbunilo Atinjane.

Poželio je da ga čita javno, u Euripidovoj kući. Želja se ostvarila. Čitanje je s pažnjom saslušano. Euripid nije skrivao divljenje, posebno za ono što je govorio o bogovima. Protagora je bio jasan: „*O bogovima ne mogu ništa da saznam, ni da postoje, ni da ne postoje. Mnoge su prepreke za tu spoznaju, nejasnost argumenata i kratkoća ljudskog života“*. Zvuči svetogrdno. Viču: *Treba je spaliti*! Usklici su prerastali u histeriju.

Knjiga se nije svidjela tridesetorici. Sumnja u bogove, sumnja je u njih. Kritija se isticao, iskazujući gnušanje nad knjigom i njenim autorom, drugom iz mladosti.
Strah i sumnja valadali su Atinom. Ako unište knjigu, spasiće sebe – u sebi su vidjeli bogove.

Javno čitanje mijenja sve. Optužuje ga Pitador, jedan o četiristotine koji su srušili demokratsko uređenje, i na vlast doveli tirane. Razlog za tužbu je knjiga, kojom se bogovi dovode u sumnju.
Morao je da bježi iz Atine. U zdanji čas izbjegava Sokratovu sudbinu. Spremni su bili kukuta i pehar. Nije trebalo mnogo da prozre njihov naum.
Atinom su marširali naoružane pristalice Tridestorice, grad bijaše u opsadnom stanju. Dovoljan je bio mig sa vrha, pa da se otkotrlja njegova glava. Najviše se bojao Kritije. Sve je govorilo da opasnost od njega prijeti. Imao je demona, kao Sokrat. Zato se odlučuje na bjekstvo. Nije htio da čeka.
Ako sad ne odem, sve će biti kasno! – govorio je prijateljima, rijetkima koji bijahu uz njega, pošto su ga mnogi ostavili. Kako obično biva. Znali su, da svaka bliskost sa njim, može za njih biti nevolja. Nije to

uzeo za zlo. U opasnim vremenima se spasava kako ko može. A ovo, bijaše tako vrijeme.

Ukrcao se na lađu za Siciliji. Ostrvo izgnanika. Na domak njenih obala, doživljava brodolom. Sve dalje je manje bitno. Nije utvrđeno da se desio bordolom. Subdina je zapečaćena. Nijesu dali da bude svjedokom onoga što će uslijedi. Najgnusnijeg djela Tridestorice.

Krernula je brza akcija uništavanja spisa *O bogovima*. Poslušnici su zalazili u atinske kuće, tragajući za inkriminsanim spisom. Svaki primjerak je uništavan. Ko ga skrije, slijedila je smrt.

Nad Atinom je visio Mač.
Kritija u svemu radikalan, da bi se dodvorio Dvadeset i devetorici, i sam nekada propovjednik sloboda, išao je dalje od svih, tražio da se unište Protagorina djela. Pretražene su atinske kuće. Uništavali su, ne samo spis *O bogovima, već svaki* spis.
Kada je došlo vrijeme za to, pala je Vlada Tridestorice. Primjerak spisa *O bogovima* je preživio.
Neki su bili skloni da vjeruju, da je proradila Kritijina savjest i – da je njemu zahvaljujući sačuvan taj primjerak.
Tako se Protagora spasio od zaborava. Pjesnik Timon iz Flijunta, posvećuje mu stihove:

Prvom od svih sofista, i prije i poslije,
Lijepog glasa, oštrog i spretnog duha, Protagori.
U pepeo su pretvorili njegove spise, jer
Je pisao da ne zna i da ne može da shvati
Bogove, koji su i kakvi su,
Vodeći strogo računa o nepristrasnosti suda,
Nije mu vredjelo i potražio je bjekstvo da ne bi
Popio i on
Hladan napitak Sokratov i sišao u Had.

U TROJI

... o utvari koja je zaposjela maštu i snove
Trojanaca...

Rat je bio neizbježan.

Bogovi su provalili u svijet ljudi.
Kada je završen, pobjednici – ukoliko ih je bilo, zaboraviše na njegov povod – lijepu Helenu, koju je oteo Paris, sin Prijama, trojanskog kralja. Zloupotrijebivši povjerenje, koje mu ukaza Menelaj, ostvaljajući ga na dvoru sa suprugom, pošto je hitno morao putuje, zbog važnog posla. Tim činom, Paris je zadao udarac Grčkoj, koja je spremala pohod na Troju. Udarac je uzet kao povod za pohod moćne ahajske flote, prema gradu koji Grčkoj bijaše smetnja u pomorskoj trgovini.
Troja ugrožava Grčku – čuli su se, i prije otmice, povici među Grcima. Prednjačio je – Agamenon.

Svaki rat se završi prije ili kasnije. Tako je i sa ovim bilo.

Ratnici su deset godina sanjali otadžbinu. Broj onih koji su otiši, u odnosu na one koji su spremali povratak, bijaše više nego preopolovljen. Vođe su čekale su čekale da krenu, sa zebnjom i nestrpljenjem.
Agamemnon i Menelaj je nijesu pominjali. Kao da nije postojala. Bijahu zaboravili na nju, kako bi prikrili gubitke, ona je bila povod. S njenim imenom na usnama, ginulo je hiljade Ahajaca. Kako bi je vratili sada, nakon svega?
Menelaj je pomenu u trenutku pomenuo, prije nego je Agamemnon

dade znak za povratak. Flota prorijeđena. Uništeni brodovi, sred oluje koja nije bila ni malo milosrdna. I Trojanaca, kojii su bezbroj puta vitlali baklje, paleći ih.
Mnogi brodovi su potonuli.
Helena – reče Menelaj.

Nije te sramota? – prekori Agamemnon. Pominjati onu koja je upropastila Grčku. Uostalom, ti si me nagovorio. Možda nikad ne bih krenuo na Troju. Braća su se sporečkala. Menelaj je zaćutao. Sjetio se užitaka. Sjećanje su mračili izginuli Grci, koje je nje radi, poveo u smrt. Varatiti se sa njom, bio bi dvostruki poraz. Nije više lijepa, rat je ostavio targove, i godine – mislio je Menelaj, pripremajući se za pokret. Poslije deset godina, trebalo je zaploviti prema Grčkoj.
Šta nas tamo čeka – pitahu se obojica?

Flota je isplovila, preživjeli admirali ožalošćeni, iako se pred njima širio horiznot, i otvarao povratak u domovinu. Menelaj se ne uzdrža, šapatom upita Odiseja, koji je uždio Troju: da li si je vidio?
Jesam – uzvrati Odisej. – Dva puta. Jednom kraj Skejskih vrata. A drugi put pred Apolonovim hramom. Gledala nas je, govorila: Vratite me.
Na šta je ličila? – nastavi Menelaj, ne mogavši da zaustavi radoznalost.
Na priviđenje – odgovori Odisej.

Kod Apolonovog hrama? – usudi se Menelaj.
Da, zovnula me po imenu. Ne baš siguran da je bila ona. Jeste njen glas, zavodnički, pred kojim je nemoguće biti ravnodušan. Kao da ne bijaše ona Helena – već smrt.
Nije bilo svjedno, nijesam izdržao Menelaju, pobjego sam ispred tih očiju. Sjetio sam se tebe. Nije ti bilo lako.
Liči na Smrt? – pita Menelaj, dok su lađe plovile, uz šum vesala koje su teško pokretali ratom iscrpljeni ratnici, sada u ulozi veslača. Manjkalo je onih koji imahu snage da pokreću brodove, hitajući prema Grčkoj. Svako je želio isto – da što prije stigne.
Ličila na smrt? – opet Menelaj. Ne vjerujući da se ljepota može

preobraztiti u smrt.
Na smrt! – odvarti Odisej, zagledan u pučinu. Odmahuje rukama, tjera utvaru, čija je ljepota vodila u umiranje.
Ulog ratnika je prazna tunika! reče zamišljeni Oidsej.
Misliš, uniforma? – upita Menelaj.
Da! – odvrati Odisej. – Ratovali smo zbog jedne žene, s mukom je izgovarao riječi, uvjeravajući Menelaja, u zaludnost rata kojeg su vodili. Svi smo u nju bili zaljubljeni, i oni koji je nijesu vidjeli. Propagatori rata, vješti u svom poslu, uspjeli su općine ratnike, kako bi ginuli. Za nešto lijepo i uzvišeno. Uspjelo je da ih ubijede. A iz njenih očiju – sijala je smrt. I ulog i ishod, bila je smrt. Na to nijesu pomišljali.

Nevjerovatno! – promrmlja Menelaj.
Ni ja nijesam mislio na to! – reče Odisej i zaspa na palubi. Ne okrenuvši se put Troje, odakle su dozivali mrtvi. Spavao je nemirno, trzao se često. Sjećao se mnogih, sada su bili utvare. Umjesto da se vrate svojima, i nastave život, sišli su u had.
Bolje što su mrtvi! – buncao je. Menelaj koji mu bijaše najbliži slušao je šta govori. Htio je da iskamči još neki detalj o Heleni. Nije mogao da je zaboravi, uprkos svemu.
Agamemnon na predvodničkoj lađi, kako priliči kralju – predvodniku, prvom admiralu flote, koja je i u mislima i u stvarnosti tonula sve više.
Nijesmo ih trebali ostavljati! – bunca Odisej. – Ko bi pokupio toliko mrtvih? Ostaće u trojanskoj ravnici. Niko ih neće pohoditi, ni pokajnice činiti nad njima. Grčka je daleko. Spavaće u tuđoj zemlji. Iščeznuće iz sjećanja. Sudbina svih koji ratuju, daleko od svoje zemlje.
Svi ratovi su isti! –viknu Menelaj i zaplaka. Za Helenom i mrtvim ratnicima? Niko nije prozrio uzrok suza. Niko se nije okrenuo. Krivicu su vidjeli u njemu. Bez želje da javno negoduju.
Mrtvima je svjedno. Važno je da ih nosimo u sjećanju. Iako sjećanje blijedi. Tako će i naše.
Neće – reče Menelaj! – Troja će se pominjati.
Da li i oni koju su pali? – pita Menelaj.
Mrtvi se zaborave – vikao je Odisej. Smirivali su ga. Htio je da skoči

u more, i neslavno okonča život – slavni ratnik.
Šta je slava?! Vikao je. Šta pobjeda?... Ipak ćemo se vratiti jednom, da uberemo cvijeće iz ravnice, koja nas je držala deset godina. Ako nijesmo mogli njih, da ponesemo cvijeće, zasadimo u grčku zemlju. U nadi da će ponovo izniknuti.
A da l' će iznikunuti! – nastavljao je Odisej. Glas su zaglušivali talasi, koji se bijahu podigli iznenada. Njegov glas je probudilo Posejdona. Neumoljivi Posjedon.... hoće sve da uništi. Prije Zevs, a sada on. Uvijek neko. Vikao je, glas se stapao s morem... A lađe plovile prema Grčkoj....

P.S.

U jednom slabo očuvanom spisu Anonima iz III. vijeka p.n.e, govori se o susretu Homera i Odiseja, na prašnjavom putu koji je vodio kroz jednu ravnicu, obojica sa statusom lutalice, kojim su nagrađeni, nakon Trojanskog rata. Odisej mu je ispričao šta se desilo s Agamemnonom u šta ovaj nije mogao da povjeruje. A i nije bio siguran da je to Odisej, pošto ga nije mogao vidjeti. Glas mu se bijaše promijenio, od onda bijaše prošlo dosta vremena. Pomislio je da bi mogao biti neko ko mu se ruga. Kao što se rugaju, poslije svakog rata, preživjelima. Koji se hvale prošlim junaštvom. Homer nije bio od tih, u svemu je pokazivao je poštovanje i velikodušnost.
Drugih svjedočanstava o susretu Homera i Odiseja, nakon Trojanskog rata, nema. Možda je i ovaj fragment iz nepoznatog spisa, izmišljotina, kakvih je mnogo u svim poratnim hronikama. Mnogi ratnici, nakon što se završi rat, prose za koru hljeba, naplaćujući svoja svjedočenja, uglavnom izmišljena i nepouzdana. Homer nije tako nisko pao, iako je oskudijevao u svemu. Možda bio gladan. Na beskrajnim drumovima, kojima je išao, sa pričom koju je odmotavao sa nevidljivog vretena vremena. Ona je bila jedina sigurna hrana.

POVRATAK U ALEKSANDRIJU

Taj usamljenik u kome se fantomi prošlosti,
prepliću sa svom sadašnjošću...

Ovo, ipak, nije onaj grad. Aleksandrija, koju sam poznavao. Iako se naziru sjene onih što šetahu ulicama.

Šta tražite gospodine, koga? Okupljaju se prolaznici, ne skrivajući radoznalost, za njegovu pojavu, iskošenu, u odnosu na univerzum.
Sa slamenim je šešeirom.
Ovoga poznajemo – kažu neki. Drugi sumnjičavo vrte glavom. Bio je stanovnik grada, potvrđuju treći. Ili podsjeća ne nekog ko je bio.
Aleksandriju tražim, kaže im. Pokušava da pojača glas, ali ne uspjeva.

Ovo je Aleksandrija! Ubjeđuje ga jedan, unoseći mu se u lice.
Ne prepoznajem, ne vidim. Mora da sam zalutao u drugi grad. Bila je drugačija. Možda je oslabilo pamćenje.
Pamćenje, gospodine! – uporan je onaj što se unosi u lice. – Ako tražite Aleksandriju, onda ste je našli. Zašto nedoumica? Kakva je bila za vašeg vremena? Mi to ne možemo znati.
Kucka štapom. Kažu: Slijep je!...
Počinju da bježe.
Što bježite? Ne bojte se, Aleksandrinci. Ako ste još ti?
Ne mogu da vjeruju. Ne razumiju šta govori.
Govori koještarije – viče sredovječna žena. Ovaj je lud, ne slušajte ga!

I onda su zazirali od mene, misli. Istina, nijesu bježali.

Što bježe? U čemu sam zgriješio?

Hoda ulicama, kucka štapom. Sve više je onih što tvrde da je slijep.
KAVAFIS! – viče neko. Prepoznaje ga, nesigurno izgovarajući njegovo ime.

Kao da nije sa ovoga svijeta – primjećuje prolaznik zagledujući se u njegovu pojavu. Namamio je više prolaznika, koji su ga radoznalo pratili.
Šetao je Aleksandrijom, u mojoj mladosti – tvrdi starčić poznih godina. Nosio je ovakav šešir. Previše ozbiljan. Možda je on... ne mogu da se sjetim imena. Znala ga je čitava Aleksandrija.
Ako ga je znala, kako tvrdiš, nije ga mogla brzo izbrisati iz sjećanja. Ona dugo pamti, kaže mladić tridesetih, u odijelu koje je odavalo službenika u nekom uredu. Luci, možda predstavništvu neke kompanije. U Aleksndriji ih je bilo. Preci su bili bogati. Propali su, kad je umro njegov otac. Otišli za Englesku, s nesigurnom majkom. Nezbrinuti novčano.
Sluša ih, mrmlja u bradu: ni sada nije bolje što se tiče odnosa prema meni, iako je prošlo dosta, od kada sam napustio grad.
Govorili su: vrijeđam javni moral.
Drugi su nazivi ulica, mnogih zgrada nema. Sve se izmijenilo.

Opet se čude, bježe.

Pitaju: ko si ti? Neću da se otkrijem. Izazvao bih bijes. Možda bi me kamenovali. Ovi današnji su gori od nekadašnjih.
Sjetio se kako je u sumnjivim krčamama, po perifefiji grada, zapisivao pjesme na salvetama i običnim papirima. Sastajao se sa sumnjivim mladićima, darivao ih stihovima. Sada nije imao želje da piše. Sve je napisao. Čime ispuniti prazninu? Pokušava da grad dozove u sjećanje.
Šta je sa mojim pjesmama?
Onda nijesu marili za njih. Osim par prijatelja. Da li se sada nešto izmijenilo? Rasute po svijetu, kao grad, koji je živio u njima. Ako ih sakupim, možda sakupim grad. Da li ću uspjeti? Aleksandrija je rasuta. Niko je ne može sakupiti.

Kafana, u koje sam navraćao, nema. Druge kafane, ljudi. Drugi grad. Ne prepoznajem ga, ni on mene. Sve je ispremještano. Novi zakonodavci, drugi zakoni, drugi poslodavci.

Nema Aleksandrinaca.

Počinje kiša, s mirisom proljeća. Po mirisu i kiši, rekao bih – Aleksandrija moje mladosti. Ko zna? Ni u šta nijesam siguran. Osim u pretpostavke. Nestalno je sjećanje, da bih se mogao pouzdati. Nit, koju slijedim, gubi se.

Ipak, Aleksandrija!

Doduše, drugačija: fasade, hramovi, trgovine, berza... Sve je drugačije. Ulice kojima koračam nijesu one kojima sam koračao. Grad, priviđenje.

Barbari su ovdje bili. Kada smo ih čekali, nijesu došli. Bila je to njihova taktika. Došli su, ipak, kada smo se najmanje nadali, uništili grad.

Sačuvali su vaše pjesme – viče starčić, koji ga slijedi u stopu, nalik njemu. Njegova sjenka. Nije siguran, a liči mu. Provokator, obukao njegov kostim, prisvojio godine, šešeir.
Drug iz mladosti – kaže ovaj. Ne bojte se!
Ako su preživjele pjesme, u njima je Alksandrija, koju sam volio. Kojoj sam se vraćao.

Bogovi su otišli, ostavivši prazninu, koja guši. Moram je ispuniti. U njihovom odsustvu tek, vidim koliko smo bez njih ništa.

Aleksnadrija kojom idem, nije Aleksandrija koju pamtim. Sad sam u ulici u kojoj sam stanovao. Nije to ona ulica. Ni broj ne stoji. Neka druga ulica, drugi broj. Kapija je zatvorena. Kapija, koju sam toliko puta otvarao. Dolazio i odlazio. Ne vidim naziv ulice u kojoj sam proveo čitavih dvadeset i šest godina... Rue Lepsis... Nema tog naziva. Sada je neki drugi: Ell Huria. Vidim li dobro? Da, Ell Huria. Živio sam na drugom spratu ove zgrade, lijep balkon, sa kojeg sam noću

posmatrao grad. Sada je tu pansion *Emir*. Za slučajne putnike kaže žena sa prozora. Bio sam slučajni putnik, zastao u ovom gradu. Da li slučajno? Žena se smije.

Sklonite se – upozovara prolaznik.

Manje je radoznalaca. Prepoznavali su me. A pjesme? Nijesu marili za njih. Završile na smetlište. Sve završi na smetlištu. Pjesme i grad. Čovjek i bog.

Nema filozofskih škola, nema Jevreja, Arapa, Grka... Umro je duh grada. Gdje je Origen? Dinastija Ptolomeja. Simonije Aka... Kad su oni umrli, umrla je i ona.

S Teonovom kćerkom, konačno!

Išao je, ćutao. Čulo se kuckanje štapa... I koraci čovjeka koji ga je slijedio.
Ne bih da se okrenem. A htio bih da znam ko je. Zašto je uporan?
Pokušao je da se sjeti pjesme koju je napisao davno, sjećanje je izdavalo. Ipak, stihovi su navirali, slagao ih je. Ne baš siguran da ih je napisao:

Kažeš: „Poći ću u neku drugu zemlju, poći ću do drugog
Mora.
Naći će se drugi grad bolji od ovog.
Svaki moj napor je ovdje proklet, osuđen;
I srce mi je kao leš pokopano.
Dokle će mi um ostati u ovoj tmini.
Kuda god skrenem pogled, kuda god da pogledam,
Crne ruševine svog života spazim, ovdje,
Gdje sam proveo tolike godine, proćerdao ih i upropastio.“

Moji stihovi – reče onaj koji ga je pratio u stopu. Zalud ih se prisjećaš. Izgovaro ih je s naporom, onaj što ga je pratio, iste riječi, ritam. Možda ih nijesam ja napisao – reče slabašnim glasom, prikupljajući fragmente po beskraju sjećanja.

Onaj što ga je pratio, nastavi da govori:

Nove zemlje nećeš naći, nećeš pronaći druga mora.
Ovaj grad će te pratiti. Ulicama ćeš se kretati
Istim. U istom ćeš susjedstvu ostariti:
U istim ćeš kućama osijedjeti.
Uvijek ćeš u ovaj grad stizati. Da nekud drugdje odeš – ne
Nadaj se –
Nema za tebe broda, nema puta.
Kao što si svoj život ovdje proćerdao, u ovom tako malom
Kutu,
Straćio si ga na cijeloj zemaljskoj kugli.

Dobro je što sam ih zapisao, pamćenje je nepouzdano.
Uvijek ću stizati u ovaj grad – reče sjenka što ga je slijedila.
Dobro je, reče, za sebe, diže štap uvis.
Znak da ne želi dalje ići.
Stade i onaj što ga je pratio.
Okrećući se, jedan drugom, rekoše istovremeno: KAVAFIS. Prepoznali su se. Idrugi je imao isti štap, isti slameni šešir. Nikoga nije bilo od onih koji su ih pratili ulicama. Ime koje izgovoriše, odjeknu opustjelim gradom. Što bi izgovorio jedan, potvrđivao je drugi, iste riječi, glas. I sjećanje na Amona, koji je umro neke 296. godine. Obraća se Rafaelu, kome je ukazana čast da kaže nekoliko riječi na grobu rano preminulog mladića. Sroči stihove i neka u njima nešto bude od naših života. Neka se u svakoj riječi vidi, kako se pjesnik Aleksandrije, obraća pjesniku Aleksandrije.

U tišini koja je zagospodarila, ču se zvuk, razbila se posuda.
Loš znak, rekoše obojica.

Sjetio se rođaka, koji su preklinjali da ode iz susjedstva. Najsigurniji sam ovdje, među ova tri središta života: bordelom, crkvom i bolnicom – odgovorio je

Sada ne vidim ništa. Znači li to da sam umro?

Ipak, ja sam istorijski pjesnik – nikada ne bih mogao da napišem roman ili pozorišni komad, osjećam u sebi 125 glasova, pomoću kojih uvijek mogu da napišem istoriju.

Plakao je, umirući. Žao mi je što umirem. Imao sam da napišem još 25 pjesma. Zamišljao je kako se njegovo tijelo pretače u riječi. Zadnjih dana, često je ponavljao: moje tijelo ostaje u mojim riječima.
Možda će neko uživati u toj puti. U Aleksandriji sam bio na lošem glasu.
Ove riječi nije uspio da izgovori glasno. Eho je čuo onaj koji ga je sada pratio, kroz grad kojeg bijaše davno napustio. Nekoliko noći prije nego će izaći iz zemaljskih obličja usnio je neobičan san, u kome su bogovi napustali Aleksandriju. Potresan prizor, rekao je prijatelju iz mladosti, koji ga je jedini posjećivao. U praznini koja otvara njihovo odsustvo, moj život je nezamisliv. Odlazim, ali ću ostati tu. Bez mog prisustva, Alekdandrija će umrijeti.
Nikuda nije odlazio, reče starčić.
Shvatio je da da razgovara sa svojom sjenkom.
Ovo je grad sjećanja, šaputao je tiho, umirući u danu, kojim se navršavalo sedamdeset i tri godine na zemlji.
To je bio on. Dozvao sam ga kroz sjećenje, u kojem ništa ne umire. Najbolji dokaz za to je ova priča, u kojoj je oživio.

GLAS KOJI SE NE ČUJE

Njene riječ su tajno oružje, danas žive na nepostojanim i mutnim mjestima, na kojima je viđaju, kako se prepušta onome što je posijalo vrijeme.

Troja mora imati pjesnika! – vikala je ispred Apolonovog hrama. – Koji će opjevati njenu propast. Ne smijemo dopustiti Grcima da nas preteknu.
Građani su je slušali, nijesu razumjeli šta govori. Riječi su bile nepovezane. Grčka flota se još nije bila otisnula prema Troji. Glasnici ništa nijesu javljali. Ni Trojanici ubačeni u grčke redove, u službi Troje. Ta služba bijaše savršena.

Nije bilo naznaka rata, samo manji pokreti u grčkoj vojsci.

Izgovarala je riječi, one su ljutile Apolonove sveštenike. Nijemi pred bogom zaštitnikom, pazili su šta govore. Odazivala se silama, koje nije mogla zaustaviti.

Bile su jače.

Ljubomoran na njen dar, kažnjava je Apolon. Iako bog umjetnosti i muzike, bio okrutan ovoga puta, izričući najstrašniju kaznu: da se ne čuje što govori. Razumjeli su je samo oni, što su imali moć, da čuju tajanstvene glasove.
Poludjela je, govoraše Prijam.
Hekaba zabrinuta.
Djelo ljubomornih sveštenika, oni su me opanjkali. Osjećam njegovu nenaklonost.

Savjetnici predložu da bude uklonjena s javnih mjesta.
Buni, širi nevjericu...
Grci bijahu krenuli prema Troji. Na horizontu se nazirala flota, namjere što su je vodile, osjećale su se u vazduhu.
Trebe je skloniti – vikali su.
Otac u nedoumici, njegova mezimica.
Djelo sveštenika – vikala je na trgu. Vidim plamenove. Gomile mrtvih.
Sklanjajte je – viče Paris.
Ona je pjesnkinja – odgovara Alegnor, sklon proroštvu. Čitao je letove ptica, vjetrove i oblake, kao i ona. U svemu vidio značenja. Kasandru je obožvao. Govorkalo se kako je u nju zaljubljen, ne i ona, ljubav nije uzvratila. Prijam je drugom namijenio. Odbijala je. Ne pripadam nikom, hramu, ni Apolonu. Nikakvom bogu! Vjerujem u riječ i njenu moć. Nećete me svezati! Nećete zapečatiti usta! Vidim šta će se zbiti, šta je pisano. Bježite od istine, ne vidite kod očiju.
Hektor i Paris su se smiju. Nešto se desilo sa njom.
Ludakinja! – viču iz pozadine. U gomili je nekoliko Apolonovih sveštenika. Jedan prednjači. Upućen u magiju. Mislila je, sve što se dešava – borba je između nje i sveštenika. Hoće da je unište. Takmac im je, razobličava ih. Ne preza da o njima sve kaže javno, pred gradom.

Vikala je:

Nećete mi stišati glas! Sa usana su se otkidale riječi, rađale vizije. Vidim propast!
Kažete, Helena je povod. To je laž, djelo grčke propagande. Nije došla u Troju. Grci su nam podmetnuli priviđenje, što su ga smislili njihovi vračevi, Halkant i ostali. Paris nasijeda propagndi, zaljubio se u utvaru. Trik koji se koristi u ratovima. Stalno izvikivanje laži, pretvara se u istinu. I u ovom slučaju je tako. Helena je sklonjena. Parisa su začarali magijom i travama, dok je boravio na Menelajevom dvoru. Došao je opijen, pijanstvo prenio na sve, osim na mene. Zaljubljen u nešto što ne postoji. Nijesu odoljeli, Prijam ni Hektor, savjetnici ni građani. Svi su se zaljubili u priču, koju su širili Grci i njihova propagnda! Ta priča je izmišljena da bi Troja bila razorena. Savršena grčka priča.

Nasjeli smo utvari.
Pjesnikinja! Ne treba joj vjerovati. Neka zapisuje to što vidi i ostavi onima koji će doći. Kada se budu stišale strasti, kada ne budemo u groznici, koju riječima potpaljuje. Neka ostane za to vrijeme.
Treba joj jezik iščupati – tražili su najzagriženiji.
Sklonjena je u odaje, odakle će se manje čuti.
Njeni krici i riječi, širili su se među ratnike, što su sa gradskih zidina, vitlali koplja i dopainjali strijele, u susret Ahajcima.

Tajanstvene sile govore, ne mogu ih zauzdati.

Ne vjerujte u drvenog konja. Dar bogova kažu – ne vjerujete! Riječi Razvaljujete Skejsku vrata, kako bi napravi otvorili prolaz.
Kapija je šira, ne može da uđe.
Nije dar bogova, već smrt Troje! Ne dirajte vrata. Ako njih otvorite, gotovo je sa gradom.
Pustite me! – vikala je. Prijam nije izdržao, volio ju je više od ostale djece.
Pustite je! – rekao je. Trčala je gradom, pljuvala sveštenike. Nazivajući ih prevarantima, kradljivcima dragocjenosti.
Ne vjerujte bogovima! Uzdajte se u koplja i strijele, u mišice trojanske.
O, Trojanci! Ratnici!
Gdje je sada Helena da zaustavi Ahajce? Da izađe pred njih, moli da ostave Troju, koja je ljudskom oku služila za uživanje. Ništa ljepše na zemlji. Bez takmaca među gradovima.
Zapisujmo ono što govori! – reče neko iz gomile. Zovite Hektora, on će podići duh građanima. Hektor izađe, stade ispred.
Ne razumijemo šta govori – negodovali su pisari, pokušavajući da zapišu njene riječi. Izgledaće smiješno, ako ovo što bunca, ostavimo onima koji će se roditi u Troji.
Troja neće rađati – odgovarala je. – Biće pepeo iz koga neće nići ni trnje.
Tada će čuti njene riječi – reče onaj što u nju bijaše zaljubljen. U tami koja će prekriti sve, ove riječi će biti zvijezde.U njima spava budućnost. Ispisuje poruke po vazduhu. Kada ne bude Troje, svojedočiće o njoj,

i onima koji su za nju pali. U najvećoj ratnoj prevari koja se desila u istoriji. O propagandi koju niko nije dostigao. Izmislili su ljepotu, da bi se borili za nju. To mogu samo Grci! – vikala je.
Niko ih neće preteći u tome.
Poznato je, što se kasnije zbilo. Kako je završila ona koja je svijetlila među Trojancima.Nijesu vidjeli svjetlost. Ni razumjeli riječi.

Odlazeći iz razrušene Troje, kao konkubina pobjedničkog vođe, rekla je, prije nego će skočnati od Klitemnestrina noža: Da ste slušali moje riječi, sve bi bilo drugačije. Obraćala se mrtvima. Ako nijesu živi, čuće oni, mislia je. Sve je rekla i onijemila. Penjući se na kola, uspjela je da kaže: bila sam pjesnikinja grada koga nema.
Riječ, imaju grčki pjesnici....

U PUSTOJ ZEMLJI

Nestvarni grade
Pod smeđom maglom zimskog svitanja,
Gomila se slijevala preko Londonskog mosta, toliko njih,
Nisam mislio da je smrt tolike uništila.
Bilo je uzdaha, kratkih i rijetkih.
A svak bi držao pogled pred svojim nogama.

T.S. ELIOT: PUSTA ZEMLJA

Žureći ka LOJD BANCI, u strahu da ne zakasni na posao, u gomili svijeta, koja je kao i on žurila, na Londonskom mostu, pred njegovim očima prostor – postaje vrijeme. Čuje glas feničanskog mornara – ratnika iz vremena punskih ratova, kada su Rimljani sa zemljom sravnili Katraginu. Glas govori na njegova usta.
Pomišlja da zapiše ono što mu šapuće, ali odustaje, bilo bi nelagodno, da usred gomile stane, remeti njen ritam, još da zapisuje. Nije imao hartije. Nije siguran bio da ima olovku. U banci ga je sve čekalo, na svom mjestu. Tamo je vladao savršeni red, nasuprot neredu, koji je osjećao u sebi. A koji se sada, s glasom Feničanina, dublje poremetio.

Nije mogao da povjeruje da se takva vizija u njemu otvorila.

Odranije sam nosio glas, osjećao ga u sebi, i druge glasove. Izgleda, čas je, da oni progovore. Tačnije, ja, umjesto njih.
Sada je bio siguran da se istorija sastoji od fragmenata, koji se povremeno spajaju, stvarajući novu konfiguraciju, a sa njom, nova zbivanja.

Šta misle ovi što žure preko mosta? Nikada neću saznati. Možda neki, koji jednom bude prelazio kao ja, čuje njihove misli.
Svaki od njih nosi neku dramu, za koju, samo on zna.
Osjeća dramu feničanskog moranara, koji se utopio nesrećnim slučajem. A preživio pad Kartagine.
Takva je istorija, kao londonska magla. Šta da je uvijek magla, da se ne nikad diže? – govorio je, žudeći sunce, u rano sivo jutro.
Eh, Febe Feničanu! Otkuda ti jutros u ovoj magli? Pamtiš pad Kartagine. Htjeli su bogovi, možda slučaj, ili nešto između, da se utopiš. Da ne izbrojiš sve zemaljske dane, časnog Kartaginjanina i hrabrog borca, koji se srčano borio. Bio je sunčan dan, Kartagina vodi poslednju bitku. Otkud sada misao o sunčanom danu, u kome strada velelepni grad. Možda zbog magle. I žudnje za suncem i svjetlošću.

Sa njegovim zracima, ginuli su branioci, nestavrnog grada!

Na ulazu u Lojd banku, neki drugi glas, iz daljih stoljeća, govori u njemu: ja sam Tiresija! – Prokrstario sam stoljeća, izbjegao iz podijeljene Tebe, gdje bijah zarobljen zaboravom. Dugo sam ćutao, od vremna, kada se Teba razdvojila na dvije. Crvena linija stoji u mom sjećanju.
Govorio je nejasne riječi, oko kojih su se nahvatali dronjci vremena.
Eliot je gledao prizor, tiho progovara:
Oslobodiću te Tiresija, stvoriću prostor za tvoje vrijeme. Bogovi su te oslijepili, dali moć da proričeš. Slijepi vide.
Odavno to ne činim. To umijeće je izgubilo svrhu – čuje daleki glas.
Ulazeći u Banku, portir ga ljubazno pozdravi, kako je obično činio.
S lijeve strane hodnika, nalazio se trezor. Trezor čuva sjećanje, pomislio je. Znao je ko drži ključ ovog, ali se pita: ko drži ključ sjećanja? Gdje je ključar?
Portir ga gleda začuđeno, ili se čini Elitou. Izmijenili su me glasovi. Vjerovatno se vidi i na mom licu. Znaću kada stanem ispred ogledala.

U Lojdovoj banci pravila se moraju poštovati. Zna se kako počinje jutro: javljanje kolegama. Dobro jutro, uz naklon, sijedanje na stolicu,

zauzimanje radnog položaja. Taj ritual će obaviti i ovog jutra.
Snažan utisak, zbog susret s Tiresijom, ne prolazi. Mrtvi su dosadni, misli, kad uhvate, ne ostavljaju. Mene počinju da hvataju. Ovaj iz Kratagine i onaj iz Tebe, neće biti jedini.
Glasovi običnih građana odjekuju sjećanjem. Bude se razgovori, koje je davno čuo, na mjestima, koje ne može da identifikuje. Traže da stupi u vezu sa njima, da bude taj koji će učiniti da se međusobno prepoznaju.
Fragmenti su plutali okeanom vremena sanjajući cjelinu.
I dalje odjeci dalekih glasova. Iz raznih vremena. Postajao je njihov medijum.
Bojao se da može narušiti pravila banke, koja garantuje egzistenciju. Izvan banke ne postoji.
Gubitak posla, naljutio bi suprugu Viven. Zna u kolikoj su bijedi živjeli proteklih godina. Profesorska plata od 140 funti, nedovoljna da podmiri potrebe. Nekoliko predmeta čini radni dan: matematika, francuski, povijest, geografija, crtanje i plivanje. Sve za pišljivih, a značjnih 140 funti sterlinga.

Sjeti se predmeta povijesti, zastade. Sada, dok je sređivao bankovne račune, pretvarao se u vrijeme. Ciklično vrijeme, nalik Saturnovim prstenovima. Slijedio ih je, uz događaje koji su se budili, prerastajući u vizije. Postajao dio opošteg pamćenja, otvaralo se mogućnost da uspostavi kontakt sa onima koji su živjeli davno.
Kako vi Febe Feničaninu? – reče kolegi koji je sjedio za susjednim stolom. Na šta ga on pogleda i blago osmijehnu.
Feb Feničan je zavladao njegovim vremenom.
Tako je kad mrtvi zavladaju živima. Nije dobro, pomisli. A možda jeste. I oni imaju pravo. Možda i ja stekenom to pravo. Da živim u živima. Jedini, na kraju.
Na pauzi je popio čaj. Nije ni sa kim razgovarao. Stišavao je one koji su se budili u njemu.
Moram nastaviti posao. Hrpa papira čeka. Kolonijalno odjelenje zahtijeva preciznot. U pitanju su velike sume novca, ne smijem pogriješiti. Tu je 500 funti godišnje. Više nego troduplo, u odnosu na primanja u školi.

U jednom kolegi vidje Tiresijin lik. Mora da je tako izgledao. U jednoj kolegnici Filomenu, u drugoj Kleopatru
Ti Febu Feničanine! – obrati se nevidljivom, koji je uzimao lik kolege za susjednim stolom. Nasmijao se, kako bi obraćenje učinio bezazlenim. Misliće da sam šenuo. Ode do đavola, posao, sa njim život, ništavan bez novca. I da si bog, a kamo li Eliot. Novac je mjera postojanja. Uvijek bankar, nikad pjesnik!...

Budi se *Pusta zemlja*. Koju je trebalo oživijeti. Izgorjela, pretvoreno sumpor i prah. Trebalo je nešto da se desi. Grom, pa da poteku vode, nakon propovijedi vatre, i pakla kroz koji je prošla. Trebale su moćne riječi.

Sa njom, spaljenom i jalovom, u njemu se dešavaju pomjeranja. Pukotine zjape duboko. Treba ih zacijeliti, uspostaviti red u neredu koji je stvorila istorija. Priziva munju da mu osvijetli lavirinte. Shvata da u sebi nosi Istoriju. Gospode, da li je moguće? – zapitao se jednoga dana, nakon što mu je doktor specijalista u Londonu preporučio tromjesečnu samoću, van Engleske. Zbog finasijskih poteškoća, odlazi u pomorsko mjesto Margate, koje će kasnije pomenuti u *Pustoj zemlji*. Nastavlja rad na poemi koju je prvi put osjetio 5. novembra 1919. Bio je to onaj dan na mostu, u gomili prolaznika, koji su žurili. Izbor je pao na njega, munja mu je otvorila put. Trnovit, neizbježan, njegov put. O početku pisanja *Puste zemlje* – javlja njujorškom meceni, bankaru Jhonu Quinnu. Rad na nastavlja u Lozani, gdje se *zemlja* otkriva u potpunosti.
Bio je potrebno mnogo truda da bi oplodio beskrajnu pustaru, udahnuo život, oblikovao plod.
U Lozani mu Julian Huxley preporučuje specijalistu za psihičke probleme, dr Vittoza, kod koga se i sam liječio. Nakon šest sedmica proboravljenih u Švajcarskoj, vraća u London, izliječen. *Pusta zemlja* je napisana, ona je bila dijagnoza njegove bolesti, terapija koja ga je izliječila.
Konačno, savladao je beskraj!

Vratio se u život.

Na povratku u London, svratiće kod Ezre Paunda, u Parizu. Daće mu devetnaest stranica *Zemlje.*
Paund će izvršiti skraćenja, oslobodivši je suvišnog, prodisaće vječnošću. Učiniće da njome nikada više ne ovlada jalovost. Kralj ribar postaje mladić, kome je darovana vječita mladost. Kao onom Proteju iz Mita.

Eliot ne pristaje na određena skraćenja, vraća stihove koje je Paund izostavio, ali u mjeri koja nije narušila kompoziciju, geografiju i mitologiju *Puste zemlje*. Njen duh i granice.

Tim povodom Paund će napisati epigram, kojeg mu šalje u pismu 24. januara 1922., završavajući ga stihom: *Ezra je izvršio carski rez.*

Zemlja koja se činila zauvijek pustom, naseljena je životom.
U jutranjoj magli, preko londonskog mosta, svjetina je nastavljala hod, svako ka nekom cilju... I vrijeme se ponovo pretvaralo u prostor.

Teško je biti prorok u svom gradu! – reče Eliot, misleći na ulogu pjesnika. Neki događaji su neizbježni, izranjaju iz nevidljivog slijeda dešavanja – u takvom jednom trenutku, koji se otvorio poput oka što sve sagledava, rodila se PUSTA ZEMLJA, a umro sam ja, podarivši joj život. I nakon propovijedi vatre, zemljom su potekle – dugo čekane vode...
Zavladalo je čisto vrijeme.

KAVEZ

Da li je trebalo da budem pjesnik? Da se ne bavim ekonomijom? Privlačila me, koliko i poezija.
Živio sam u svom vremenu. Nijesam ga mogao previdjeti. Da li sam ga shvatio na pravi način? Neka sude budući. Savremenici nijesu pouzdani svjedoci… nikad bili.
Tako je razmišljao jedan od najvećih pjesnika svoga vremena. Ove riječi je uputio stražaru, koji je obezbjeđivao kavez u kome je bio okovan. Iz njega je govorio genije, koji nije mogao da kanališe energije, koje mu je darivalo nebo, pa je znao reći: šalju zvijezde. Znaju kome šalju!
U njegovom slučaju nije važno, koja je strana prava, da li je pogriješio u odabiru. Poezija opravdava greške. Kad se izbistrilo vrijeme, ovaj sud je uzet kao konačan. Ona je iznad sudskih odluka, psihijatrijskih nalaza… Pravdao je Hitlera i Musolinija, njihovu doktrinu, u radio – emisijama, koje je počinjao EVROPA ZOVE – GOVORI EZRA PAUND. Njegov govor su širili kratki talasi, emtovani iz Rima. Karakterističnim glasom, bespoštedno napada Sjedinjene Američke Države, Englesku i Rusiju, saveznike u Drugom svjetskom ratu. Optuživao ih je da su uzročnici, da su sve počeli. Kasnije je poricao stavove, iako ih se do kraja nije odrekao, makar ne javnim kajanjem.

Godina je 1942., 16. aprila, govori u radio - emisiji:

To što Sjedinjene Američke Države vode rat protiv Italije i Evrope je čista besmislica, kao što svaki rođeni Amerikanac, američkog porijekla, zna da je to čista savršeno prokleta besmislica. A za to

stanje stvari Frenklin i Ruzvelt snose odgovornosti, više od bilo koga drugog čovjeka.
Ovakve i slične poruke, predavanja, informacije i proglase, odašlje tri puta sedmično iz rimskog sutidja, koji je pod Muoslinijevom kontrolom. Iako ga spiker ponekad upita da li se to kosi sa njegovim ličnim stavovima i da li je to govorenje na bilo koji način iznuđeno od nekoga, odgovara: NE!

Poruke su beskompromisne, riječi ne bira, upotrebaljavajući i one nedolične u javnom obraćanju. Obraćanje traje četiri godine. Kratki talasi imaju dug domet, odnose njegov glas preko kontinenata, do nepoznatih slušalaca. Cilj mu je da ga čuju – govorio je kasnije.

Godine 1944., kada izgleda da su Njemci opstali, a Italijani poraženi, sprema se da napusti Italiju. Prema ne baš pouzdanim podacima, do nesporazuma dolazi u američkom konzulatu u Rimu, gdje ne dobiva odobrenje za odlazak u Ameriku. Podaci nijesu potvrđeni dokumentima. Napušta Rapal, gdje je bio smješten tokom ratnih dana. Pristanišna zona bijaše promijenila izgled, zatrpana željezno – betonskim barijerama i bunkerima, napraveljnim da, u slučaju invazije ratne kolacije, posluže za odbranu.

Zbunjen situacijom koja se nije kretala u smjeru koji je zamišljao, sa suprugom, odlazi u brda iznad Rapla. U mjesto Sant Amborđo. Mir nalazi u staroj i napuštenoj kući, sa muljačom za ulje na prvom spratu. Obrađuje zemljište, razgovara sa cvijećem i drvećem. Naizgled, zaboravlja na sve. Ne druguje s Konfučijem, za kojeg je vjerovao da je dovoljno spoznati njegovu doktrinu, pa uzeti sudbinu svijeta u ruke. Prevodi njegovog učenika Meng - Cua. Dok je radio na prevođenju starodrevnih tekstova kineskog mudraca i pjesnika, neko kuca na vrata kuće. P*artigiane* sa mašinkama u rukama.
Ne uznemirava se, važan je Meng – Cu.
Proljeće je, sve u cvatu. Ne naslućuje nevolje koje slijede.
Predaje se, odvode ga u američku komandnu stanicu u Lavanju, odakle je srpoveden u kontraobavještajni centar u Đenovi.

Olga Radž zna drugu verziju ove priče; po njo, uspijeva da pobjegne italijanskim partizanima, dolazi u Đenovu 5. maja, predaje se riječima: ako ja ne vrijedim više živ nego mrtav, to je onda to. Ako čovjek nije spreman da preuzmem bilo kakve rizike za svoja ubjeđenja, onda ne valja on ili njegova ubjeđenja.

Tri dana kasnije, tačnije 8. maja, prave sa njim intreviju, na trećem spratu upravne zgrade, odakle se dobro vidi gradski trg u Đenovi. Govori krajnje samouvjereno: ako bi mi bilo omogućeno da se sretnem sa predsjednicima Rusije i Amerike, Staljinom i Trumanom, za deset minuta bi bila riješena sudbina svijeta. Rješenje treba da ponudim ja. Kasnije, u zatvoru Kolumbije, tražiće gruzijski rječnik, sa namjerom da uči jezik te zemlje, kako bi sa Staljinom razgovara na njegovom maternjem. Rječnik mu je dat. Sa Staljinom nikada nije progovorio. A za gruzijski je rekao da je jedan od najljepših jezika.

Ako se ove činjence uzmu u vidu, može se govoriti o njegovoj opsjednutosti diktatorima. Kompleksom manje vrijednosti koji je nosio u sebi. Saznanje da je veliki pjesnik, nije učinilo da kompleks potisne i nadvisi. To ga je odvelo u ekonomske teorije, kojima se ozbiljno bavio, na uštrb pjesništva. Na prebacivanja prijatelja da treba da piše, a ne da se bavi problemima novca i ekonomije, odgovara: Poezijom sam se odužio čovječanstvu, koje je u krizi, koje sada od mene traži da mu pomognem na drugom, u ovom slučaju, ekonomskom planu. To je važnije!

U Đenovi, nakon prvog saslušanja, kaže novinarima:
Staljin je najbolji mozak u današnjoj politici. To ne znači da sam postao boljševik.

Jedan od prisutnih postavlja pitanje: Da li on zaista vjeruje da će Staljin i Ruzvelt biti zaintresovani da ga vide. Samouvjereno odgovara: Neko može reći da sam ja sada u nepovoljnom položaju da bi me primili u Bijeloj kući. Ako me nijesu ubili zbog izdaje, mislim da su šanse da vidim Trumana odlične. Sa ništa manje samouvjernim glasom, obraća se prisutnima: Hitler i Musolini bili su uspješni u onoj mjeri u kojoj su

slijedili Konfučija. Pali su što ga nijesu ispravnije slijedili.

Toliko je važan Konfučije.

Hitlera je nazvao: svecem, Jovankom Orelankom. Mučenik, govori novinarima. Imao ekstremne stavove, kao mnogi mučenici.
Pravda ga, i sada kada je uhapšen, kada se nalazi u klopci iz koje se izlaz ne nazire.

U Đenovi je u kućnom pritvoru, nekoliko nedjelja. Isiptuje ga agent iz Ministarstva pravde.

Odvede ga u vojni logor u blizini Pize. Dispciplinski trening za vojnike.

U *bilješkama* Džulijana Kornela, Paundovog zastupnika, koje je ovaj pravio 20. novembra 1945., na prvom saslušanju u Okružnom zatvoru u Kolumbiji, stoji: U Pizi je Paund bio zatvoren u kavezu izrađenom od čeličnih šina za obezbjeđenje avionske piste, u samici. Kavez se nalazio u dvorištu, bez zaklona od sunca i kiše. Jaka svijetla na zatvorskim zidovima bliještala su čitave noći. Dva stražara su u dvorištu non – stop. Spavao na betonskom podu na šest ćebadi. Konzerva kao zamjena za WC. Nije mu dozvoljena ni jedna knjiga, osim Konfučija, kome se opet vratio prevodeći stihove, priče i izreke. Potpuna izolacija. Mjesto boravka se drži u tajnosti.
Nakon tri nedjelje, izveden je iz kaveza, smješten u šator. Djelimična amnezija. Klaustrofobija. Nije mu dozvoljeno da razgovara sa zatvorenicinma (naredba iz Vašingtona!).
Zabrana komunikacije sa spoljnim svijetom važi do 3. oktobra, kada ga posjećuje supruga. Nikakva pisma, primljena ni poslata. Zabrana rekreacije, malo čitanja. Opet Konfučije. Pati od histerije i panike. Dozvoljeno mu je da razgovara sa crncem, čuvarom, koji donosi hranu**.**
Znate li ko je Konfučije?
Crnac odmahuje glavom.
Citira izreke kineskog mudarca.
Crnac se smješka, ne razumije, ali pažljivo sluša.

Posjeta kćerke, 17. oktobra, žene 3. novembra.

Spašava ga Konfučije… Inače bi poludio.

Jedan san ga pohodi iz noći u noć. Salvuj u kavezu. Sluša ga sa zanosom, umiru pjevajući, obojica...
Nevjerovatan san – kaže.

Disciplinski centar je bio na poljani, sjeverno od Pize, na putu za Viaređo. U logoru, ograđenom bodljikavom žicom, ubice, provalnici, simulanti, nasilnici, sve fele neposlušnika, koje je čvrsta ruka oružanih snaga otrgla iz redova vojnih jedinica, pod firmom rehabilitacije.
Jedini civilni zatvorenik u logoru. Zapovjednik koji je organizovao njegovo utamničenje, bio je potpukovnik Džon L. Stil, čije će se ime pojaviti u *Pizinskom Cantos-u,* sa imenima zatvorenika, sa kojima traćio zatvoreničke dane.

Zatvorski bolničar se sjeća: jedne majske večeri vidio plavo svjetlucanje acetilenskog plamenika, kojim je osoblje zatvora pojačavalo obezbjeđenje kaveza u kome je Ezra mirno spavao. Ekstremna mjera, kaže bolničar, ne usuđujući se da to nazove nevjerovatnim varvarizmom Amerikanaca. Zatvorske vlasti ovaj postupak pravdaju činjenicom: fašisti mogu da ga otmu. Zvuči nevjervatno, nemoguće. Naredno jutro, osoblje Centra dobija naređenje, da ne prilaze zatvoreniku, da se ne obraćaju ni na koji način.

Bolničar se sjeća: nosio je vojničku radnu informu, koja je bila raskopčana oko vrata. Hodao naprijed – nazad, po betonskom podu, ne gledajući u spoljni svijet. Pantalone su mu visile, nevezane, cipele zaprljane. (Kaiš i krem za cipele oduzimali su zatvorenicima!). Okolo stražari, kavez jako osvijetljen. Noći hladne. Dozvolili su da unutar kaveza namjesti mali šator u kojem je spavao.
Gledao je u zvijezde, mislio na Konfučija, pitajući se: Da li je patio kao ja?
Možda je bio srećan? Ko će znati?...

Nedoljivi šarmer, uspijeva da opčini logoraše, postane glavni lik, oko koga se sve okreće. Radoznalo ga posmatraju, dok radio vjžebe:

mačevanje, igranje tenisa, boksovanje sa izmišljenim protivnicima i suigračima, unutar i van kaveza. Drški od stare metele, radovao se, kao najvećem otkriću. Ona mu služi kao bilijarski štap, mač, bezbojl palica, teniski reket. Njome je udarao kamenje, pripomagao se pri hodanju.
Jutarnje šetnje ostavljaju tragove u obliku krugova u lijepo sređenoj travi.

Šezdeseti rođendan, dočekuje u kavezu, piše: Evo me sa šezdeset ljeta k'o mladić sam jak.
Tog dana je razgovarao sa bijelim leptirom, koji je kružio oko njegove glave.
Kuda odlaziš? – pitao je. Htio je da dugo razgovara sa njim. Učinilo mu se da ga u crnoj noći, razumije bijeli leptir.
Kad su mu se oči napunile prašine, prebacuju ga u bolnički šator. Tamo su bolji uslovi. Ima viseći krevet i mali drveni sanduk. Jedan od zatvorenika mu je krišom doturio sto, mogao je da piše. Pisao je *CANTOS* i prevodio Konfučija.
Nijesu se rastajali ni kad spava.
Stražar se sjeća:

Konfučijeva knjiga je neprekidno uz njega, čita je satima, ili sjedi i gladi svoju iskrzanu bradicu, motreći na pizanski drum, gdje je mogo vidjeti slučajne prolaznike i pokojeg bijelog vola.
Inspirisan, zapisuje stihove:

I miris mente je dopirao ispod šatora
Naročito poslije kiše
I bijeli vo na putu ka Pizi
Ko' da gleda u toranj

U predvečernjim satima, pažnju privalače, vježbe vojnika u stroju.

Njegova odjeća se sastojala od mrko – maslinaste potkošulje, radne kape, vojničkih cokula i čarapa. Obroke dobija u vojničkoj menzi. Ne propušta medicinske preglede; najčešće mu prepisuju kapi za

oči i kupke za stopala. Bolničare doživljava kao dobru publiku, što su uistinu bili. Govori im kako on nikako ne bi mogao biti odveden na suđenje jer je "na sebi imao suviše odjeće od nekoliko ljudi iz Vašingtona."
Ne pokušavao da ospori govore sa radio–emisija. Zna da su snimci čuvani.
Osporava podržavanje fašista.

Ismijava zatvorskog psihijatra, što ga čini herojem pred trenerima.

Bolničari dozvoljavaju da koristi pisaću mašinu, na kojoj je pisao pisama kući. Uslove u kojima je živio, posebno hladnoću koja nije bila prijatna, opisuje u stihovima:

Ako ti ledeno inje zarobi šator
Zahvaljivaćeš se svemu, samo da noć prođe.

(PIZANSKI KANTOS)

Ispod šatorskog platna, vidi istu sliku: mašinke uperene sa svih strana. Iza tornjeva ograđenih jakom bodljikavom žicom, čuje:

Til je obješen juče
Za ubistvo i silovanje i još štošta uz to.

Razgovara s kišom, primijećuju stražari. Šapuće, nijesu razumjeli.

Imao je ljubav za ljude, životinje i trave. Kamen, morske talase. Za one od prije hiljade godina, sa kojima se susreće u CANTOSIMA. Deviza da će ljubav spasiti svijet – u njemu nalazi istinskog zagovornika. Jedan gušter ga sprečava da ne posrne. Doziva ga glasom, koji je samo njima dvojici bio razumljiv; on bi se pojavio, dižući ga iz ponora, u koje je često padao. Pticama, koje bi slijetale oko šatora, nudio je mrvice, nerado su ih uzimale. Ne vole bijeli vojnički hljeb, govorio je. Sa pažnjom je pratio zeleni svijet oko sebe. Za razliku od onih koji su kidali cvijeće i gazili travu, pjevao je:

Zelenika i neka vrsta patuljastog ladoleža

Zapetaljnog u travi, i vrsta ljutića.
Posmatrao je mrave, njihove putanje, ustrojeni svijet.
U takvom raspoloženju, u trenucima lpresabiranja, nastali su stihovi:

Sruši taštinu svoju, nije čovjek
Stvorio hrabrost, stvorio red, stvorio milost,
Sruši taštinu svoju, kažem, sruši je.
Od zelenog svijeta nauči gdje ti je mjesto
Sruši taštinu svoju…

Ali, što sam učinio umjesto da nijesam učinio
o nije taština
To što sam kucao, pristojno, na vrata
Da bi Blant otvorio
Što sam usposatvio preko medija živu tradiciju
Ili iz vrlog starog oka nepobijeđeni plamen
To nije taština.
Sav grijeh je ovdje u ne-činjenju,
Sve je u klimavom ustručavanju.

Stihovi, nastali u tim danima, ne zaboravljaju grobnice:

Dok grobnica ne bude ponovo bijela, od mramora
Dok kamene oči ne ugledaju ponovo more

Vjetar je dio procesa
Kiša je dio procesa
A Plejade smještene u njenom ogledalu.

Šezdeseti rođendan bijaše prošao. Njegovo raspoloženje, bitno se izmijenilo. Pričao je o sebi u prošlom vremenu. Više puta ponovio: *ako ja nestanem, neko mora nastaviti dalje.*

Jedne večeri, dok je sjedio u dispanzeru i čitao knjigu *Misija u Moskvu, komentarišući sadržaj čuvaru, ulaze dva poručnika, koji mu saopštavaju da će avionom biti prebačen* u Vašington, mora brzo da se spremi. Da najkasnije za sat pokupi stvari koje podrazumijeva takvo putovanje.

Ustao je, predao knjigu stražaru, moleći da u njegovo ime, svim članovima bolničke ekipe prenese pozdrave.
Bili su pažnjivi, možda previše, u okolnostima koje su isključivale svaku pažnju. Pozdravite ih, rekao je sa smiješkom, stvaljajući ruke oko vrata, naglo trgnuvši glavom.
Bilo je simbolike u tom pokretu. Stražar je tako razumio. Možda: idem, ode glava….
Do Rima je vožen vojnim džipom. Vožanja je trajala čitavu noć. Što li je razmišljao tokom te voženje? O novcu? Poeziji? Onome što ga čeka u Vašingtrnu?... Niko ne zna. Nije se povjerovao obezbjeđenju. Ni oni ga ništa suvišno nijesu pitali. Bili su pažljivi, pred njegovom veličinom. Avion iz Rima polijeće za London. Iz Londona, preko Bermudskih ostrva, do Vašingtona.
Dobro postupali sa njim, tokom čitavog puta, rekao je Džulijenu Korneliju. Korenli mu je saopštio kakao se Vlada nadala da u Njujorku organizuje veliko suđenje. Gusta magla, pritisala tamošnji areodrom, onemogućila je slijetanje, i suđenje u Njujorku. Sletjeli su u Vašington, 18. novembra. Avion je na vašingtonskom aredoromu aterirao u večernjim satima. Sa aerdoromske zgrade je odveden u centralni zatvor kolumbijskog okruga.

Umoran i raščupan, na sebi je imao prljavu vojničku bluzu, nekoliko vrećastih panatalona i kaput, i, za njegovu nogu, velike vojničke cokule. Sve neskladno, kako biva sa zatvorenicima, koji pomišljaju na brzi kraj.

Imao je 23 dolara u džepu. Sve što imam – I sebe! Druge dvije riječi je izustio nesigurno. Misleći kako je, u velikoj zalagaonici u kojoj je sve založio, sve izgubio. Da li je pomišljao na poeziju? Teško je u takvim trenucima biti pjesnik.

Slijedećeg dana se pojavljuje pred sudijom Biltom Dž. Lousom. Traži da se sam brani. Rečeno mu je da se radi o ozbiljnioj optužbi, koja podrazumijeva branioca.

Sudija Losu je formalno zakazao početak suđenja za 27. novembar.

A sada ću vam ispričati kako je svoju smrt sanjao Konfučije, rekao je tuženi, na početku.
Nemojte, molim vas – uzvratio je sudija. – To nije predmet današnje rasprave.
Moram – odgovorio je Paund. – Njegov duh govori kroz mene. Red je da mu dozvolim – ako vi meni ne dozvoljavate – nastavio je, s urponošću, koju sudija nije mogao predupredi ti.
Osjećao se isrcpljenim toga ljeta – priča optuženi, ljeto 479. prije Hrista. Prešao sedamdeset i treću, kada je usnio san, čije je značenje odmah razumio. Tražio je da pozovu Zi Gonga, poslednjeg od njegovih velikih učenika. Dohitavši, učenik vidje da ga učitelj ne dočekuje, već da se oprašta sa njim.
Usnio sam neobičan san – reče.
Šta ste sanjali učitelju? – upita učenik.
Da sjedim, primajući žrtve ljavnice. Nalazio sam se među dvojnim stubovima. Pripadnici dinastije Xia, koji su vladali u palati, izlagali su svoje pokojnike na istočnom stubištu, dok su ih pripadnici dianstije Zhou izlagali na zapadnom, onom koje bijaše namijenjeno posjetiocima. Pripadnici dinastije Yin mrtve bijahu izložili među stupove, gdje ne bijaše ni gospodara ni posjetilaca. Ja vučem porijeklo od vladara iz te dinastije, nema sumnje da ću brzo umrijeti. Bolje je da umrem, nema više razumnih vladara, kojima bih koristio.
Tako je i sa mnom – reče Paund i završi priču, nakon koje sudija i porota odahnuše, iako su je slušale s pažnjom. Dodao je još jednu rečenicu: Umro je nekoliko dana, nakon što je ispričao san, u šesnaestoj godini vladavine Ai Gonga pokrajinom Lu.
Kad ću ja umrijeti? – pitao se, u tišini, koja bijaše ovladala sudskom dvoranom.
Nije dobio odgovor.

A onda nešto što je zamislilo prisutne.

Moram vam još nešto ispričati – rekao je. Sinaoć sam usnio čudan san: sanjao sam da sam leptir, da letim, zadovoljan svojom sudbinom. A onda sam se probudio i bio Ezra Paund. Ko sam ja? Leptir koji sanja

da je Ezra Paund ili Ezra Paund koji sanja da je leptir?
Prisutni se zgledaše. Njihovim licima ovladala zabrinutost. On prasnu u smijeh, s ljubaznim naklonom.
Sve što se dalje dešavalo, poznato je iz sudskih i medicinskih spisa. Zno je šta znači biti optužen za veleizdaju zemlje, šta slijedi poslije takve optužbe. U svom stilu, sa onim njegovim poluosmijehom, šeretski, izgovora rečenicu: *Najveća blagodet koja se može dogoditi jednom pjesniku – jeste da može biti obješen.*
Nije propuštio da citira mnogovoljenog Konfučija, koji je rekao: *Od sebe mnogo zahtijevaj a malo od drugih, to je način da se sačuvaš ogorčenja.*

Dva puta dnevno, razgovarao sa suncem, kada se rađa i kad zalazi, zapisao je stražar koji ga je obezbjeđivao, dok je bio u kavezu u Pizi.

KRUG SE OTVARA

A kad sam poslije više dana i nedjelja razmišljao o koristi od šetnji preko tog brdašca, nijesam bio naročito zadovoljan. Nije to bio pravi rad za moje mišiće i udove; sve me je to previše iscrpljivalo i zamaralo, a tijelo mi nije postalo gipkije. Noge su me i dalje izdvale. Osim toga, ni moje cipeple nijesu podnijele sva ta naprezanja, pa su se raspukle i odozgo i odozdo. A druge nijesam imao.

……

Ipak nijesam htio da se odreknem šetnji preko brdašca. Sam sam pronšao taj svoj put, prepoznavao sam već drveće i kamenje uz njega, i osjećao prijatno šuštanje oko sebe, mada sam bio gluv i nijesam mogao da ga čujem.

Sjedim na jednom raskršću i držim dopisnicu u ruci. Pisao sam kući u Norholm da pokušaju da mi nađu neke ciplele. I sada čekam da se pojavi neko ko se uputio u selo, da ponese dopisnicu.

……

Ove cipele, sa prvih stranica knjige PO ZARASLIM STAZAMA, najbolje govore o slučaju Hamsun i stanju u kome se našao. Ni cipela. Ničega. On, u svemu bogat, ostao je bez išta, u razdoblju trenutku života. Osim bolničkog kvereta, kantine i glavne sestre koja je, kada je imao nesporazum sa čitavim svijetom, imala za njega koliko – toliko razumijevanja. Ona ga nagovara na šetnje. Slušao ju je, zato su cipele otkazale.

Preostaje jedino da ide bos. Teren je grub, sa trnjem i kamenjem, kako bi po njemu i da ima dvadeset godina, a ne devdeset, koliko je napunio, u času kada ga jeiznenadio život.
Zbog jedne rečenice: Svi smo mi Njemci. Izgovorene u vremenu kada su norveški intelektualci bili podijeljeni. Uz koga Norveška da stane? Pitanje koje je dijelilo. Većina je bila za Francusku i Englesku. On bez dvouumljenja za Njemačku. Riječi o pripadnosti je izgovorio u bijesu, zbog napada koji su dolazili sa druge strane. Ili je tako mislio? Nije loše, ako se ima u vidu njemačka kultura i duhovnost, i ono što je ta ista duhovnost i kultura značila za evropsku civilizaciju, što je imalo suštinski uticaj za njegovo opredjeljenje.

Biće drugačije shvaćeno. Dovedeno u vezu sa Hitlerom i fašizmom. Što se ne može poreći, iako su neki Hamsunovi biografiji tvrdili, kako se on borio za Jevreje. Kako ih je spašavao. Što nema potvrdu. Gebelsu je poklonio Nobelovu medalju i dio novca od nagrade. Primio ga je Hitler. Novinski članici su nepodmitljivi svjedoci.

Mnogo toga mu se stavlja na dušu. Pobjednici pišu istoriji. Tako je i u njegovom slučaju. Izgovorena rečenica je bezazlena, u odnosu na ono što sliedi.

Knjiga *Po zaraslim stazama*, sinteza njegovog života. Gorki cvijet izrastao iz dubina norveške zemlje. Napisana u devedesetoj. Toliko godina je imao Sofokle kad je pisao najzrelije djelo *Edipa na Kolonu*.

Scena sa dječakom, i razglednicom koju drži u ruci, s nemjerom da je pošalje u selo, na imanje. Neophodne su cipele. Kako će bos? Čeka nekog ko ide u pravcu odakle bi mogli da mu pošalju obuću. Ne zna da mu je uhapšena supruga Meri, odvedena na prinudni rad. Istu sudbinu doživljavaju oba sina, Arild i Tore.

……

Sjedim na jednom raskršću i držim dopisnicu u ruci. Pisao sam kući u Norholm da pokušaju da mi nađu neke cipele. I sad čekam da se pojavi neko ko se uputio u selo, da ponese dopisnicu.

Prvi se pojavio momčić od šesnaestak godina, mrkog, neprivlačnog izgleda, a ja ustajem i, držeći dopisnicu u ruci, govorim:
—Hoćete li biti tako ljubazni da ovu kartu bacite u poštansko sanduče?
Dječak se trgao, lice mu se izmijenilo i prije nego sam stigao sve da izgovorim, začuo sam neko mumlanje, a momak je produžio putem.
—Oprostite, vi možda nijeste pošli u selo! – vičem za njim, izivnjavajući se.
On ništa ne odgovara, samo hoda, udaljavajući se od mene.
Kako mi se nije posrećilo s tim prvim obraćanjem, nijesam se više usudio da se obratim nikom drugom, pa sam se vratio u bolnicu.

Nema nikakve sumnje da me je taj momak prepoznao. Očigledno je vrlo dobro znao da sam zatvorenik, i sada je htio da pokaže svoj ponosni stav prema jednom takvom stvorenju na ovoj zemlji.

Hamsun, bez cipela? Bez mogućnosti da hoda. Moraće da ostane u prostoru koji je policija ograničila, bolnilčki krug.

Sjeća se naslova romana KRUG SE ZATVARA. U njemu je njegova sudbina. Krug se zatvara. Sa cipelama i bez njih. Sa dječakom i bez njega.
Sad je njihovo vrijeme, rade sve što im je dozvoljeno, i nedozvoljeno. Ne pitaju: može li čovjek da pogriješi? Ne tražim oproštaj, ne nude ga. Rekao sam nešto, u nevrijeme. Tako je s pobjednicima. Da su pobijedili oni drugi, bilo bolje po mene. Za nekoga gore, za nekoga bolje. Uvijek je tako.

Ne žalim se.

Prije neki dan mi je u posjetu došao izvjesni gospodin, koji se predstavio kao Eriksen, ukoliko sam dobro čuo. Ljubazno se pozdravio. Nepoznati čovjek je zatim tražio nešto po svom novčaniku, možda podsjetnicu sa imenom, ali je nije našao, pa je odustao. I tako smo obojica stajali.
-Treba li vam nešto od mene?
Odmahnuo je glavom, shvatio sam da je samo htio da me pozdravi.
Zhavalio sam. Ipak je to ljubazno. – Ja, znate, u poslednje vrijeme

komuniciram samo s policajcima, ja sam, zatvorenik, razumijete, izdajnik domovine.
–Kako vam je ovdje? – upitao me.
–Odlično.

Tako je govorio najpoznatiji zatočenik svoje zemlje. Možda i najpozantiji zatočenik na svijetu. Izgubio sluh, ništa nije čuo. I bolje. Širile su prljave glasine.
Stiže neobična pošta, dok je u psihijatriskoj bolnici. Nastavlja, u Domu za stare. Njegove knjige, s potpisima čitalaca, odriču se omiljenog pisca.

Iznevjerili ste.
Nijeste naši.
Odričemo se. Vjerni čitalac, piše. Imena, nepoznata..

Čudno, njegovi čitaoci. Ne vjeruje. Pisma su tipska. Kao da je pisala ista ruka. Možda, po nečijem diktatu.
Ne prihvata pošiljke. *Pan*. *Glad*. *Misterije*. *Pod jesenjom zvijezdom. Plodovi zemlje*, roman za koji je dobio Nobelovu nagradu, prevden na desetine jezika. Neka pisana stranim jezicima. Na njemačkom, francuskom i engleskom…
Slična pošta stiže i na imanju u Norholmu.
Neću da primam pošiljke! – negodu je kod uprave Doma. – Nemojte mi ih donositi. Zna se ko ih piše. Sve je jasno! – viče ostarjeli pisac.

Prorjeđuju. Pošta stiže s vremena na vrijeme. Ne obustavljaju pošiljke.

Znaju da zna. Sve je očigledno.

Negodovanje za ono što je radio. Bilo je i pisama, sa stavrnih adresa, u kojima se poštovaoci nijesu mirili sa njegovim postupcima.

Branio se: radio sam za dobro Norveške. Videći je srećnu u budućem savezu germanskih zemlja. U toku rata sam spašavao ljude, pisao pisma na razne adrese. Hitleru sam pisao mnogo pisama. On me upućivao Terbovenu, koji ih nije čitao. Kod mene su dolazili mnogi, kako bih

pomogao u spašavanju njihovih očeva, sinova i drugih članova porodice. Šta sam mogao drugo, slušajući jadanja tih ljudi, nego da pišem? Spašavao sam norvešku omladinu, da se ne buni protiv Njemaca, da ne gine zalud. Svi telegrami i pisma, stoje u nekoj arhivi. Lako ih je naći.

Slušali su senilni starci. Ne pridajući važnost onome što govori. Pričao je kao navijen, vikao, da ga čuju.
Nije ga se ticalo stalno odlagano suđenje, o kome se govorilo u štampi i na radiju. Odbrana, koju će iznijeti 16. decembra 1947., nedjelju prije Božića, kako piše u poslednjoj testamentarnoj knjizi, nije bila odbrana, što je naglasio, tražeći da se tako ne tretira u sudskom zapisniku. Nijesu uvažili, poštovana je procedura.

Neki pasaži odbrane, posebno su karakteristični, ne mogu se isključiti iz ove priče.
Naprimjer, ovaj dio:

Ono što me terete – jedino su i samo moji članci po novinama. Nema ničega drugog što bi moglo da mi se prebaci. Utoliko je moj račun vrlo jednostavan i jasan. Nikoga nijesam prijavio, nijesam učestvovao ni na kakvim sastancima, niti bio umiješan u bilo kakve crnoberzijanske poslove. Nijesam davao nikakve priloge norveškim vojnicima u njemačkoj službi, niti nekom drugom obliku nacionalsocijalističke stranke, a sad mi se pripisuje da sam čak bio njenim članom. Pokušao sam da shvatim kakva je to stranka, pokušao sam da se saživim sa njom, ali ništa nije ispalo od toga. Moglo se desiti da sam nekada umio da pišem u duhu nacionalsocijalizma. Ne znam, jer u stvari i ne znam šta bi to socijalnacionalistički duh trebalo da bude. Ali moglo se desiti da sam ponekad umio da pišem u duhu socijalnacionalizma, što znači da se u meni uvuklo ponešto što sam pročitao po novinama. Kako god bilo, moji članci stoje na rasplaganju svačijim očima. Ja ne pomišljam da ih umanjim, da ih učinim manje značajnim nego što jesu, to bi čak bilo glupo. Naprotiv, ja stojim iza njih i sada kao i prije, kao što sam uvijek činio.

Zamolio bih da se naglasi kako sam pisao u okupiranoj, vojskom zauzetoj zemlji, pa bih u vezi sa tim, htio da iznesem nekoliko kratkih

obavještenja o sebi.

Govorio je preglasno, ne da bi bio ubjedljiv, patio je od oštećenja sluha, bez mogućnosti da podesi visinu glasa. Pažljivo su ga slušali. U tišini, svaka riječ, dobija dublje značanje. Za članove Vijeća, porotu, zapisničare – stenografe. Trojica su radila taj posao, bilježeći sve što je govorio.
Nakon kraćih pauza, uz gutljaj vode, pošto su mu se usta sušila, nastavlja: zavaravali su da bi Norveška trebalo da dobije, istaknuto mjesto u velikogermanskom društvu koje je bilo u formiranju, šta smo više ili manje, većina nas vjerovala. Zato sam pisao onako, o Norveškoj.

Malo se nakašljao, zatim nastavio:

Da sam u odgovarajućem stepenu morao da pišem i o okupacionim snagama, to bi trebalo da bude sasvim shvatljivo. Nijesam namjeravao da se izvrgnem sumnjičenju, a što mi se u stvari – o, paradoksa! – dogodilo. U sam kući sve vrijeme bio okružen njemačkim oficirima i vojnicima, ljudima kojima je bio zadatak da nadziru i mene i moju kuću. S odgovarajuće visokog njemačkog položaja, koliko se sjećam, dva puta su me upozorili da ne radim onoliko koliko su radili neki imenovani Šveđani, pri čemu su me podsjetili kako je Švedska neutralna zemlja, a Norveška nije. Sa mnom nijesu bili zadovoljni. Od mene su očekivali više nego što su dobili. Kad neko u tim uslovima piše, onda je sasvim razumljivo da sam do određenog stepena morao da balansiram, između svoje i druge zemlje. Ne govorim to da bih se opravdao i branio. Govorim to kao objašnjenje, ovom časnom sudu.

Osjetio je zamor, taržio predh. Sudija je postupio po traženju. Uslijedila je polučasovna pauza. A onda je nastavio tamo gdje je stao. Sjećanje ga je služilo, zapazili su ljekari u bolnici u Oslu, oni u Domu starih, sudije.

Niko u čitavoj zemlji nije mi rekao da je pogrešno to što pišem. Sjedio sam sam u svojoj sobi, upućen isključivo na samog sebe. Nijesam

čuo, bio sam toliko gluv, da niko nije mogao sa mnom da komunicira. Kuckali su mi odzodo u cijevi od peći kad je trebalo da siđem na neki od obroka; taj sam zvuk jedino čuo. Sišao bih, pojeo svoj obrok, vraćao se gore i sjedio. Tako je bilo, sve ratne godine. Nikada mi nije dat bilo kakav znak. Nijesam bio dezerter. Moje ime bilo je poznato u zemlji. Smatrao sam da imam prijatelja u oba norveška tabora: i među kvislinzima i među josingerima. Ali do mene nikada nije dopro bar neki znak, neki mali, ali dobar savjet iz okoline. Okolina se držala po strani. A od moje kuće i od moje porodice prilazilo mi se rijetko ili nikada, da bih mogao da dobijem neka obavještenja ili pomoć. Sve je moralo da se obavlja pismeno, što je zahtijevalo priličan napor. A ja sam boravio u svojoj sobi. Pod tim okolnostima bio sam vezan za svoje novine: *Aftenposten* i *Fritt Folk*. Ni u jednoj od tih novina, nije stajalo da je pogrešno to što pišem. Naprotiv.

Ponovo se nakašljao, kašalj je duže potrajao. Predahnule su sudije i pisari koji su se trudili da ne izostave ni jednu riječ. Osjećali su važnost i težinu. Neko se pitao: da li je uistinu radio za Norvešku?

Rijetka publika, pozvana za tu priliku, pokazivala je strpljivost i pažnju.

Nije pravljena pauza, sačekano je da se optuženi iskašlje i pribere za dalje izlaganje. Nastavilja: Ono što sam pisao, bilo je ispravno.
Šta sam ja to pisao? Pisao sam kako bih spriječio norvešku omladinu i odrasle da se ne ponašaju glupo i izazivački pred okupacionim snagama, a ni za kakvu korist na ovom svijetu, osim za sopstvenu propast i smrt. Varirao sam tu misao na različite načine.

Oni koji sad likuju nada mnom, rekao je upirući prstom u sudiju, prvi put pokazujući dozu nervoze – jer su pobijedili, pobijedili spolja gledano, na površini, njih nijesu posjećivale porodice, od najmlađih pa nadalje, i plakale zbog svojih očeva, svojih sinova, svoje braće, zatvorenih u ovom ili onom žicom okruženom logoru, osuđeni – na smrt. Da, osuđeni na smrt. Nijesam ja imao nikakve moći, ali oni su ipak dolazili meni. Obraćao sam se Hitleru i Terbovanu. I drugima, na

primjer, čovjeku po imenu Miler, koji je bio na vlasti, imao uticaje iza zavjese. Sigurno postoji neka arhiva u kojoj mogu da se nađu svi moji telegrami. Bilo ih je mnogo, slao sam ih danju i noću. Kad bi vrijeme bilo kratko, a radilo se o životu ili smrti mojih zemljaka, naređivao sam ženi upravnika mog imanja da putem telefona šalje moje telegrame, ako to sam ne bih mogao da uradim. To su, dakle, bili oni telegrami koji su na kraju Njemce učinili podozrivim prema meni. Smatrali su me nekom vrstom, nepouzdanog posrednika, kojeg je najbolje držati pod prismotrom. Hitler je na kraju počeo da odbija moje telegrame, Terbovan nije odgovarao. Koliko su bili od pomoći ne znam, isto tako malo znam koliko su moji kratki članici, objavljeni u novinama budili strah kod mojih zemljaka. Pisao sam ih samo u tu svrhu. Umjesto te moje, za neke, beskorisne djelatnosti, bilo bi vjerovatno bolje da sam se sakrio. Mogao sam da pobjegnem u Švedsku, kao što su mnogi uradili. Ne bih tamo propao. Imao sam tamo mnogo prijatelja, moje velike i moćne izdavače.

Sada je pojačao glas. Sudija mu je diskretno rukom dao znak da smanji, što je on razumio, nije poslušao.

Mogao sam da pokušam da odem u Englesku, što su mnogi uradili, da bi se poslije odande vratili kao heroji, jer su napustili zemlju. Ništa u tom smislu nijesam uradio, nijesam se pomjerio, nikada mi to nije palo na pamet. Želio sam da što više služim sopstvenoj zemlji, ostajući gdje sam i vodeći svoje imanje na najbolji način u tim teškim vremenima kad je narodu nedostajlo svega. Uz to, služio sam se svojim perom, u korist Norveške. Ta me misao od početka privlačila. Ne znam da li sam ijednom uspio da se oslobodim, dok sam živio u svojoj osamljenosti. Smatrao sam da je to veliki izazov za Norvešku.

Žena srednjih godine, negoduje iz publike. Sudija uspijeva da je smiri, prijeti udaljavanjem iz sudnice. Da li joj je dat zadatak? Ostalo je nejasno, a nije bitno.
Nije čuo šta je rekla. Nastavlja da izlaže, kao da se ništa nije desilo.

Smatrao sam da je to veliki izazov za Norvešku, ponovio je, a i dan-

danas mislim da je to bila dobra ideja, vrijedna da se za nju bori i radi: Norveška – samostalna i sopstvenim svijetlom obasjana zemlja na ivici Evrope! Bio sam na dobrom glasu u njemačkom narodu, i u ruskom, dvije moćne nacije dražle su ruke nada mnom, ne bi odbile kada bi im se obratio.

Ali, loše je krenulo s mojim nastojanjima, u pogrešnom smjeru. Brzo sam postao nesiguran u sebe, a najdublju zbunjenost doživio sam kad su kralj i njegova vlada dobrovoljno otišli iz zemlja. Izgubio sam temelj pod nogama. Ostao sam da visim između neba i zemlje. Nije bilo više ničega čvrstog za šta bih mogao da se uhvatim. Tako sam sjedio i pisao, slao telegrame i razmišljao. Stanje u kojem sam se nalazio u to vrijeme bilo je stanje razmišljanja. Razmišljao sam o svemu. Prisjećao sam se tako da je svako veliko i značajno ime koje imamo u Norveškoj prvo prošlo kroz germansku Njemačku, da bi zatim postalo veliko u svijetu. Nijesam griješio kad sam tako mislio. Ali to mi se zamjera. Zamjera mi se, mada je to kao sunce jasna istina u našoj istoriji, našoj novijoj istoriji.

Pogleduje na publiku i nastavlja:

Međutim, to me nije dovelo do cilja, nije me dovelo cilju. Naprotiv, dovelo me do toga da sam u svim očima i srcima sjedio tamo i ostavljao na cjedilu onu Norvešku koju sam toliko želio da uzdignem. Da sam je ostavio na cjedilu. Pa neka tako bude… neka bude ono za šta me te oči i srca cijelog svijeta žele da optuže. To je *m o j* gubitak i ja želim da ga nosim. A za sto godina sve će biti zaboravljeno. Čak i ovaj uvaženi sud biće zaboravljen. Sva naša imena prisutna danas ovdje nestaće za sto godina i niko ih se neće sjećati, neće se više spominjati. I naša sudbina biće zaboravljena.
Dok sam u najboljoj namjeri ovako telegrafisao danju i noću, ja sam, znači, izdavao svoju zemlju, kaže se. Bio sam izdajica domovine, kaže se. Pa neka onda tako bude. Ali to nijesam tako osjećao, nijesam to tako shvatao, a ni danas to tako ne shvatam. U tom pogledu sam sasvim spokojan. Dovoljno sam star da imam sopstvenu misao –

vodilju, i to je moje.
Onda je ustao, pošto je do tog časa, odbranu iznosio sjedeći, uspravno, gledajući sudijama u oči, izgovorio spokojnim glasom:

U svom vremenski prilično dugom životu, i u svim zemljama u koje sam putovao, kao i među svim narodima sa kojima sam se miješao, uvijek sam i neprekidano branio i čuvao domovinu u svojoj svijesti. Namjeravam i nadalje da je čuvam, pa i sada dok očekujem konačnu presudu nad sobom.
Zahvaljujem cijenjenom sudu na pažnji.

Ukazao je prstom na one koji su ga saslušavali i one što su zapisivali ono što je govorio, nastavljajući nešto stišanijim tonom:

Ovom prilikom želio bih da kažem tih nekoliko jednostavnih misli, kako sve vrijeme ne bih ostao nijem koliko sam gluv. Cilj mi nije bio nikakva odbrana. Ako je nešto i zazvučalo tako, razlog je u samom sadržaju mog govora u kome sam bio primoran da pomenem neke činjenice. Ništa nije bilo izrečeno u svrhu odbrane, pa zato i ništa nijesam rekao o svjedocima, na koje bih se u, po nečemu, mogao da osvrnem.

Glas je zvučao sigurno, kao da njime, u kamen urezuje riječi koje će izgovoriti: Nijesam takođe htio da spomenem ni svoj cjelokupni dugi materjal, kojeg ima prilično mnogo. To se može odložiti. Može da pričeka do slijedećeg puta, do boljih vremena i nekog drugog suđenja. I sjutra će biti dana, pa mogu da pričekam. Vrijeme je na mojoj strani. Bio živ ili mrtav, to je sasvim sporedno, a za svijet je pogotvo svjedno kada je riječ o pojedincu, u ovom slučaju o meni. Mogu da čekam. To je i jedino što mogu da učinim.

***

Poslije mog odgovora došao je na red tužilac, a poslije njega moj branilac. Sjedio sam tako nekoliko sati, ne znajući šta se oko mene zbiva. Na kraju sam dobio od suda nekoliko napisanih pitanja i na njih

sam odgovorio.

Tako je prošao dan. Veče je bilo mračno.

Okončalo se.

Ovako je opisao suđenje u knjizi PO *ZARASLIM STAZAMA*, koju će nastaviti da piše na imanju u Norholmu, odakle je odveden, sa ženom i dva sina. Na imanju će dočekati proljeće, radovaće mu se, ispisujući zadnje stranice života. Ozbiljno je razmišljao da se razvede od supruge Meri, koja je došla iz radnog logora. To se nije desilo. Sjećao se pojedinosti iz dugog života. Posebno jednog događaja iz mladosti. U snove mu je došla djevojka Brižit i kratkotrajna sreća koju je sa njom doživio, dok je radio na imanju njene majke – udovice. Živo mu se prikazao dan kada je Brižit pomogao da do grada ponese bućkalicu, koju je trebalo popraviti.

Kada su se vraćali iz grada, držeći se za ruke, sjetili su se bućkalice, koju bijahu zaboravili. Tada je uzviknuo, a sada ponovio od riječi do riječi, baš kao da je to bilo juče, ili da se dešava u ovom trenutku:
Zaboravili smo bućkalicu.
Vrlo važno! – rekla je Brižit.
Zaista nije važno? Upitao ju je onda i sada.
Nije. Zato imam tebe! – odgovrila je. Jasno je čuo njen glas. Učinilo mu se, na trenutak, da mu se povratio sluh, pa je skočio radostan. Sreća je i ovog trenutka trajala kratko, kraće nego onda, samo tren. Brižit ga je brzo zaboravila, otišla s nekim Fincem. I sada se, u magnovenju, desilo isto.
Žene!... rekao je za sebe. Kada je sve to bilo?
Razmišljao je o smrti.
Moja ruka već odavno nije za posao, odavno je trebalo da budem mrtav. Šta još čekam? Ne računam na neku povorku na mom pogrebu. Uostalom, neće me sahraniti, spaliće me. To je poslednja trunčica, uz moju zahvalnost Gospodu, za život koji mi je dao.
Ostalo mu je bilo još malo uživanja u zemljskim ljepotama. Znao je da će brzo otići, smogao je snage da izađe van kuće. Mjesečina, nigdje

mjeseca. Šta je ovo? Dva sata kasnije izašao je ponovo i vidio kako se mjesec penje ka vrhovima drveća.

Nije bilo nesklada, ali je zbunjivalo. Da sam dva sata ranije stajao na nekoj uzvišici, vidio bih mjesec kako izranja iz mora, kao meduza, zlatna i mokra.

A vrijeme prolazi, veličanstveno prolazi. Riječi koje su silazile sa njegovih usna. Znao je da su zapisane u nekoj od knjiga, nije se mogao sjetiti u kojoj.
Vidim zvijedzu kako se rađa… Kako je ovo lijepo… Šaputao je slavni pisac. Bile su to poslednje riječi, koje je čula Meri, ljuta što je htio da je napusti.
Sluškinja T. ima drugačiju priču za kraj. Po njoj, Meri nije prisustvovala njegovim poslednjim trenucima, a ona je svojim ušima čula da je, nakon što je tražio da ga uspravi i pogleda poslednji put kroz prozor, na njive i polja koja su se prostirala u dalljine, izgovorio ove riječi: Zar da ovdje ništa ne raste i ne uspijeva? Raste ovdje i sve uspijeva, ljudi i životinje i plodovi na njivi. Isak sije. Večernje sunce obasajava žito, sije ga u luku iz svoje ruke i ono pada kao zlatna kiša na zemlju. Evo sad i Siverta, dolazi i drlja, pa valja, a zatim opet drlja. Šuma i brda stoje i gledaju, sve je moćno i veličanstveno, ovdje ima smisla i cilja, rekao je. Zatim je mrmljao nešto nerazumljivo što T. nije uspjela razmmjeti, da bi na kraju jasno rekao:
A sad se spušta veče.
Rečenica iz romana *Plodovi zemlje,* kojom se završava ta veličanstvena knjiga. I nekoliko prethodnih bile su iz nje.
Po sluškinjinom sudu, otišao je zadovoljan.

*

Na Ivanjdan 1948. Vrhovni sud je donio oslobađajuću presudu. Hamsuna nije bilo moguće osuditi. Najbolja njegova odbrana, bile su njegove knjige, u kojima mislio dobro svojoj domovini. Isuviše je sve ubjedljivo, da bi se tumačilo drugačije… Pred tom činjenicom su ostali nemoćni zemaljski sudovi, i zakon kojim nje suđen za veleizdaju.

DUŠA

Bijaše vrijeme čuda. U Aleksandriji je vrelo ko u kotlu. Na svakom trgu je propovijedano drugo učenje: o Bogu, mjestu čovjekovom na zemlji, o kosmosu. Prividno su uvažavane razlike. Nauk je često plaćan glavom. Gnostici su prednjačili.

Hrišćanstvo, dugo proganjano, u poziciji da se uzdigne iznad svih, priznaje samo svoje učenje. Razlika su svetogrđe, surove kazne, za drugačije misleće. Drugačije mišljenje, plati Epifan, sin Karpokratov. Njegovom nauk su pobijali istaknuti crkveni oci, Klement i Irinej.

Eusebije, ne bira riječi. Ne prašta ni sljedbenicima:

On nije u tajnosti, kao Simon, nego se javno bavio magijom kao nekakvim velikim djelom, hvaleći se tim umijećem i zajedničarenjem sa demonima. Oni su učili, da oni koji žele da se u potpunosti odaju njihovoj misteriji, treba da čine sramna djela, jedini način da proniknu u tajne. Uz pomoć takvih slugu, zluradi demon je hvatao ljude u vječnu pogibelj, a neznabošcima dao mogućnost da hule na riječ Božju. Iz toga se javila tvrdnja, raširena među neznabošcima, da mi stupamo u nepriprodne i ogavne veze sa majkama i sestrama, da jedemo ljudsko meso.

U Aleksandriji onoga vremena, sve je bilo moguće.

Epifan napisao spis *O pravednosti*.

Mnogi spisi su fasifikovani, podmetani izmišljenim autorima. Iz

razloga što neki svoje učenje nijesu smjeli obznaniti javno. Zato se ne zna sa sigurnošću da li je ovaj spis orginalno djelo. Propovijedao je zajedništvo žena i dobara. Propovijedali i ortodoksni dobra, ne i žene.

Spis je smetao, onima što vjerovahu, da su oni jedino u pravu. Da je njihova nauka prava, a sve ostale lažne.

Epifan je njihova žrtva, iako je dokazi izostaju. Jednoga jutra, u predgrađu, prema moru, nađen je spaljen čovjek. Nije odmah identifikovati pepeo, ali se je brzo utvrđeno da je Epifanov.

Djelo ortodoksnih – šaputalo se. Oni su se rugali javno: Zaljubio se u zvijezdu. Ona ga je sagorjela. Tako mu treba! Paganin! Prinio sebe na žrtvenik. Pominjahu Sirijus, Pasju zvijezdu, smijući se nad pepelom.

Pretakao je spis *O pravdi*. Čije riječi bude vatru. Živio je sedamnaest godina.
Nijesu opraštali. Smrt su pripisali zvijezdi. Nepouzdani svjedok.
Vikali su Aleksandrijom, izrugujući se zvijezadama.

Tako završava, ko u njih previše gleda. Rugajući se protivniku, čije je učenje ugrožavalo njihovo.

Usmrtili su Epifana.

Počinioci nijesu nađeni.
I spis je spaljivan.

Preživjeli su fragmenti, pepeo razvijali vjetrovi. Klement će navesti duži odlomak, u svemu ga pobijajući.

Preživjeli odlomak glasi:

U čemu se sastoji Pravda? U zajednici jednakosti. Jedno jedino, zajedničko nebo širi se nad našim glavama i prekriva čitavu zemlju svojim beskrajem, ista noć pokazuje svima bez razlike svoje zvijezde, isto sunce, otac noći i začetnik dana, sja za sve ljude podjednako. Zajedničko je svima, bogatima i prosjacima, kraljevima i podanicima, mudracima i ludama, slobodnim ljudima i robovima. Bog mu je dao

da svoju svjetlost izliva na sva bića ovoga svijeta, da bude dobro zajedničko svima: ko se usuđuje da prisvoju svjetlost sunca? Zar ono ne podstiče biljke da rastu na zajedničku korist svim životinjama? Zar ono ne dijeli pravdu svima podjednako? Ne čini li ono da biljke rastu za ovoga i onoga vola, nego za svu vrstu goveda, ne za ovo ili onu svinju, nego za sve svinje, ovu ili onu ovcu, nego za sve ovce. Pravada za sve životinje, jeste dobro koje zajednički posjeduju.

Ovako je pisao šesanestogdišnjak, u raskolima zahvaćenom Aleksandriji! Gdje je svako mogao sve da kaže, i da istog trena to što govori, plati glavom. U gradu kompromisa, nije bilo kompromisa. Sve je bilo privid. Mnogi bi ušli u noć, a ne bi dočekali dan.
Pepeo su prenijeli na Kefaloniju, gdje življahu njegovi preci. Sahranjen je uz dostojne počasti.
I danas pojavljuje u snovima tamošnjih stanovnika. Njegova duša, vjeruju Kefalonjanini.

Mnogo stoljeća kasnije, M. Juresanr će potvrditi Epifanove riječi: Razgovarajući jutros sa dostavljačem koji donosi odijela sa bojenja, ne osjećam zaista nikakvu razliku u odnosu na ono što bi se dogodilo da sam svojevremno razgovarala sa Čerčilom. Riječ je, jednostavno, o kontaktu sa ljudskim bićem. Svi smo jednaki i svi idemo istom kraju, kaže spisateljica. Osjećala je duše onih koji su otišli. I Epifanovu. Razmišljala je da o njemu napiše knjigu. Pretekao ga je Hadrijan. Poslije je bilo kasno.
Epifan je išao ispred vremena. Otuda pepeo. Ako su ga razvijali vjetrovi, neki trun i danas negdje živi. Jursenarova je htjela da krene u potragu.
Možda je shvatila zaludnost posla, zato odustala.
Nije čudno.
Dirao je u posjede izdvojenih. A oni ne opraštaju, pa i kad propovijedaju jednakost.

SLIJEPA SOVA

Dok je pisao *Slijepu sovu**, jednoga dana na bazaru u Teheranu, sreo je starca, koji mu je ponudio nešto zamotano u marami. Ovo, poklanjam vama za uspomenu – rekao je. Hedajat se začudio gestu i poklonu. Bio je nestrpljiv, otvorio maramu, u rukama je imao divnu vazu, koja nije bila dobro očišćena od zemlje.

Strac nije sačekao da mu postavi pitanje. Počeo je da govori: prije nekoliko dana bio sam u ruševinama Reja, drevnog grada, u koji ste vjerovatno odlazili.

Hedajat nije potvrdio pitanje o posjeti Reju. Nastavio je da sluša, starac je pričao: tamo češće odlazim i uvijek nešto nađem. To prodam za sitne pare, od toga živim. Od mrtvih predmeta, kojima su se u davna vremena služili ljudima. Prije nekoliko dana, našao sam vazu za cvijće. Ko li ga je sadio, ko u njemu uživao? Nikada se neće saznati – reče starac, duboko uzdahnu. Ne mogu da je prodam, nudim je, niko je neće. Ni za sitne pare. Vama je poklanjam, vidim da vam se dopada.

Zašto meni? – upitao je Hedajat.

Prepoznajete njenu vrijednost.

Po čemu zaključujete?

Po sjaju u očima i ljubavi koju pokazujete.

Hedajat se nasmija. Iz džepa izvadi jedan *abas*i i dva *krana*.** Pruži starcu sa riječima: vaza je skuplja, toliko imam.

---

*Svjetski poznati roman Sadeka Hadejata.

**Persijski novac.

Starac ne htjede da primi novac.
Poklanjam vam je. Možda probudite uspomenu na onog kome je pripadala. Sjetiće vas i na mene.
Hedajat se zbuni.
Prihvati vazu, vrati maramu.
Zadržite i nju. Uvijte je, bar dok stignete kući, da je neko ne ukrade. Ovdje se svašta dešava, otimaju stvari. Život je otimanje. Neko stalno nekom otima.Ljudski zakoni.
I božji – dode Hedajat.
Starac se nasmiješi, reče kroz bezuba usta: I božji, kad bog dozvoljava.
Napustio je veliki bazar, gdje rijetko dolazio, uputio se kući. Ka bazaru je pošao besciljno, sada se uvjerio – cilj je bila vaza. Ona ga je dovela.
Trebala mu je, zbog knjige koju je pisao, nije znao kako dalje. Sada je imao rješenje.
Počinje da vjeruje u zakone koji svime upravljaju, i događajem, kakav se desio na bazaru. Gdje se između hiljade ljudi izdvaja starac s posudom iz drevnog Reje. Misli: treba otići u daleko vrijeme, da bi se spoznalo sadašnje. Do Reje da bi vidio Teheran. Do bazara da bi susreo starca.

Nastavlja rad na knjizi. Sada sve ide lako. Vaza je šifra, bez kojih ne bi bilo *Slijepe sove.*
Moj um i ruku vode slijepe sile, vjerovao je, pišući po nečijem diktatu. Možda onog koji je pravio vazu, ili onog kome je pripadala, koji je uživao u njenoj ljepoti, prije mnogo hiljada godina, kao što on uživa danas. Tri crteža naslikana na njenom obodu, vidio je u snu, u kome se prikazao bazar i sijedi starac. Nije bio siguran da je u Teheranu. Snovi ne otkrivaju sve.

Na jednoj stranici knjige, koja će ga proslaviti a da on to neće doživjeti, napisao je, gledajući posudu:

Pokušaću da iscijedim sok iz ovog grozda, ali još ne znam hoću li iz njega istisnuti najmanji djelić istine. Ne znam gdje se nalazim u ovom

trenutku, da li je ovo krajičak neba iznad moje glave ili ovo malo tlo predamnom pripada Nišapuru, Balku ili Benaresu. Nijesam siguran ni u šta na ovom svijetu – osim da je vaza, koju držim u rukama, pripadala mom dalekom bratu Omaru Hajamu. On ju je kupio, u neko predvečerje, na bazaru Nišipura.
Iako su djelo različitih grnčara, napravljene su od iste – persijske zemlje, koja nam je zajednička. U tome je vrijednost i zemlje i vaze.

Glas Sadeka Hedajata, čuje se na pariskom groblju Per Lašez, tvrde rijetki posjetioci, njegovi zemljaci, poštovaoci što dođu na poklonjenje.

Posjetilac iz Teherana, piše je da je čuo njegov glas, dodajući: Ako nije mogla njegova zemlja, mogu ja kao stranac. Nazivajući sebe strancem, isključuje mogućnost da mislimo da je Persijanac. Njegov zapis je bitan za ovu priču, njen kraj, ako ima kraja. Čuo sam glas, svaki put kada bih posjetio njegov grob. Govorio je: Ja sam Sadek Hedajat, rođen u Teheranu. Počivam u Parizu, gradu moje mladosti. Daleko od Persije, koja me rodila. Moji korijeni su duboko u njoj. Moja jedina želja je da moji ostaci leže pomiješani s prahom rodne grude, u bilo kom mjestu prostrane Persije.
Na bilo kom groblju, ali u Persiji.
Čitam Hajamove stihove, sa istim divljenjem, kao nekada, u mladosti.

Ja sam Sadek Hedajat.
Dobro je rekao stari učitelj, Hajam: *Taština nad taštinama, sve je taština!...* Te riječi je izrekao prije njega neki propovjednik. A prije njega neki drugi, možda običan pastir ili ratar.
Danas ih izgovaram ja.
Za života sam često čitao *Rubajie, čiji* stihovi žive u meni:

S vremena na vrijeme uzdigne se neki čovjek na ovome svijetu,
Rasprostre svoje bogatstvo i proglasi: to sam ja!
Slava njegova traje koliko i ludi san,
Već se smrt uspravlja i proglašava: to sam ja.

I dalje me opsijeda krčag i tri crteža na njemu U kojima je suština

života i smrti. Krčag napravljen od zemlje koja spaja mene i Hajama. Ja sam persijske zemlje sin, Sadek Hedajat.
Hoće li, jednom, neko baciti šaku te zemlje na moj grob? Na početku *Slijepe sove* sam pisao: U ovom svijetu punom bijede i nesreće, prvi put sam povjerovao da je jedan sunčev zrak obasjao moj život. Avaj, to nije bila sunčeva svjetlost, već prolazni odsjaj, meteor, koji je zablistao nada mnom u prilici žene – ili, prije anđela. Pri njegovoj svjetlosti, u jednom jedinom trenu, uvidio sam svu bijedu svoga postojanja i osjetio slavu i sjaj zvijezde. Ta svjetlost je ponovo iščezla u vrtlogu tame, u kome je neumitno morala iščeznuti. Nijesam umio da zadržim taj prolazni zračak.

Takav je bio moj život.
Iako odavno mrtav, živim sa persijskom zemljom.

Čekam čas u kome će se ostvariti želja.

Možda i moja zemlja žudi za mnom. Sanja.
Mogu li mrtvi da sanjaju? – čuje se glas.
U pariskim maglama se sjećao proljeća u Teheranu. Sjećanja bi izmamila osmijeh na njegovom tmurnom licu. Sjećanje na ljubav koja je pomračila njegovo sunce.

U autobiografskoj bilješci, zapisuje: Uopšte uzev, u mojoj biografiji nema ničeg naročitog. U mom životu nije se dogodilo ništa što bi zasluživalo pažnju, ja nemam ni važan položaj, ni solidnu diplomu. U školi nikada nijesam bio sjajn učenik; naprotiv, svuda su me proganjali nesupjesi.

Gdje god sam radio, ostajao sam nepoznat, nezapažen službenik, koji je vazda izazivao nezadovoljstvo šefova. Radovali su se samo kada sam podnosio ostavku. Jednom riječju, ja sam stvorenje povučeno, beznačajno. Moja okolina ima tako mišljenje o meni, možda je u pravu.

Nije bio u pravu. Ovakav stav će poreći *Slijepa sova*. Vjerovao je u tu knjigu, iako to nije isticao. Stanovnik pakla i poklonik vatre, Zoraostrov sin, izronio iz tmina Persije, sa svjetlošću koju je skrivala u njedrima, darovaće je svijetu, kroz ovo djelo.

Andre Breton će mu odati prizanje u eseju, koji je svojevrsna pjesma u prozi, u kome pozdravlja objavljivanje *Slijepe sove* – kao znak izgubljen u noći. Nikada dramatičnije sagledavanje ljudske sudbine nije proizvelo sličan poprečni presjek naše ljušture niti sličan savjet o našoj vanvremenskoj borbi, uz nepromjenljive osobine koje su naš usud… u lavirintu ogledala.

Bretonov esej se pojavio u *Mediju*, jun 1953.

Nije pročitao ove riječi. Počivao na groblju Pjer Lašez.

***

Mučio sam se dok sam pisao. Neopisivo mučenje, zaslužuje posebnu knjigu. I sa naslovom je bilo isto. Mnogo naslova, ni jedan ne pristaje. Kada sam izgubiuo nadu da ću ga pronaći, povjerovao da će knjiga biti bez naslova, san je dao rješenje. U neuglednoj sobici, gdje sam stanovao, čuo se glas neke ptice, uzalud je pokušavala da izađe. Udarala krilima o zidove.

Ustao sam, uplio svijetlo. Gledala me sa police skromne biblioteke. Sa mjesta, gdje su stajale *Rubaije*. Shvatio sam da je slijepa.

Pronašao sam naslov. Otvorio prozor. Odletjela je u tmine Persije, odakle je došla.

DOLINA U PLAMENU

Huan Rulfo je rekao, možda je izmišljotina, da imena za svoje likove nalazi na nadgrobnim spomenicima po grobljima u Halisku. Sjećajući se prvog čitanja romana *Pedro Paramo*, Markse kaže: "Te noći nijesam mogao da zaspim dok ne pročitam knjigu po drugi put zaredom; od one strahovite noći kada sam pročitao Kafkin *Preobražaj*, nikada nijesam bio tako potresen."
"Pedro Paramo jedan je od najboljih romana hispanske književnosti, ali i svekolike književnosti", piše Horhe Lusi Borhes. A Oktavio Pas ističe: "Rulfo nam je dao sliku, našeg vlastitog pejzaža. Kao što to važi za D.H. Lorensa i Malkolma Laurija, on nam nije uručio fotografski dokumnet niti impresionističko platno, već su se njegove intuicijie i lične opsesije otjelovile u kamen, u prah, u vrtlog. Njegova vizija svijeta je zapravo vizija onoga svijeta."

Ni Fuentes ne zaostaje u pohvalama, kaže da Rulfo zatvara "zauvijek, i to zlatnim ključem, temu meksikanske Revolucija, dotad obrađivanu dokumentaristički, sjeme koje su posijali Marijano Asueal i Martin Luis Gusman, pretvara u drvo suvo i golo, na kome vise plodovi turobnog sjaja: dvogubi plodovi, blizanci, koje onaj ko želi mora kušati, svjestan da sadrže sokove smrti.

Komplimenti, na koje se nije obazirao. Gledao je malo zbunjen, sa smiješkom, kao da pita: Da li sam to ja? Nije mogao da vjeruje. Ili se pravio.

Ko je Huan Rulfo?

Službenik u jednoj pisarskoj kancelariji. Do perfekcije posvećen poslu. Svaki put, kada bi se završilo radno vrijeme, živio je u strahu da ga vlasnik ureda može otpustiti. Isti osjećaj je imao njegov drug sa posla, sa njim se skrivao iza stubova, dok se šef pozdravljao sa zaposlenima. Taj stisak ruke – može biti kraj, misli Monteroso. On će kasnije, kad mu drug postane slavan, napisati priču VELIKI MUDRI LISAC.

Kako je sve počelo? Rulfo slikovito opisuje u jednoj bilješci, objavljenoj u časopisu *Kuadernos ispanoamerikasnos* (br. 421 – 423, jul – septembar, 1985.) u cjelosti posvećen njemu i njegovom djelu. Tekst glasi: "U maju 1954. kupio sam jednu školsku svesku i pribilježio prvo poglavlje jednog romana koji se dugi niz godina uobličavao u mojoj glavi. Osjetio sam, napokon da sam shvatio ton i atmosferu koje sam toliko tražio, za knjigu o kojoj sam toliko dugo razmišljao. I dalje mi je nepoznato odakle su se stvorile intuicije kojima dugujem *Pedra Parama*. Kao da mi ga je neko diktirao. Iznenada, nasred ulice, došla bi mi neka ideja, i to sam bilježio na zelene i plave papiriće. Kada bih stigao kući, poslije posla, (…) prepisivao sam te pribilješke u svesku (…). Ostavljao sam pasuse dopola završene tako da bih mogao da sačuvam žar ili da ponađem nit misli narednog dana. Za četiri mjeseca, od aprila do avgusta 1954., nakupilo se trista stranica (…). Uslijedile su čak tri verzije koje su zapravo značile sažimanje ovih trista stranica na pola".

Piščevo svjedočanstvo! Rulfu se ne može vjerovati. Bio je mistifikator, teško je razlučiti šta je stvarnost, a šta mistifikacija u njegovom životu, i djelu.
Činjenice koje slijede demistifikovaće, makar djelimično, vrhusnkog mistifikatora. Ne i djelo koje isijava čudesnom magijom.

Prije *Pedra Parama*, objavio je knjigu *Dolina u plamenu, čiji je* prvobitni naslov bio Priče strica Selerina. *Mrmljanja*, naslov *Pedra Parama, prije konačne odluke da mu da ovaj*. Sve se ispomjeralo, kako kod Rulfa biva. Ovo *Mrmljanje* je zbog meksikanskog govora,

na jugu Meksika, u Halisaku, gdje je rođen.
Prvo izdanje doživljava kritike. Od ljudi kojima je književna kritika profesija, i od prijatelja, koji su se uglavnom negativno izjašnjavju. Štampan u dvije hiljade primjeraka. Za četiri godine prodato hiljadu ipo. Ne vjeruje. Smješkao se na reakcije prijatelja. Nijesu milostivi.
Migel Guradija vidi gomilu scena.
Ova knjiga je najobičnije đubre! – viče, vatreni Garibaj, udarajući rukom o sto.
Rulfo se osmjehuje. Jedino oružje.
Knjiga je traži čitaoce, putevi se otvaraju. Širi se slava. Varljiva roba!- govori je.
I dalje se smješka. Kada su ga potražili novinari u jednom hotelu, gdje su mu pokazali tekstove o njemu, objavljene u novinama i časopisima, djelova je zbunjeno. Najradije bi se odrekao svega, knjige i čitalaca, koji su unosili nemir u njegov, inače, miran život.
Na poslu je i dalje disciplinovan. Kolege više poštovale, nije obraćao pažnju. *Pedro Paramo* doživljva nova izdanja. Slična je i sa *Dolinom u plamenu, šesnaest priča.*
Obožavatelji se okupljaju, krugovi se šire.
Piši treću, ne čekaj. Imaš šta da kažeš čovječnstvu.
Sve izgledalo čudno. Riječi koje su izgovarali njegovi stari i novi prijatelji, čitaoci koji pišu. U početku bi pročitao po koje pismo. Kasnije ih nije čitao. Smatrao je to gubljenjem vremena.

Nije znao kako da se odbrani od brojnih nasrtljicava. Širio je priču o novoj knjizi.
Pišem roman *Kordiljeri*, govorio je da bi zadovoljio njihovu znatiželju.
Kad će? Kad će? – pitali su.
*Kordiljer*e sam spalio*,* rekao je jednog dana, na zaprepšćenje onih koji su ih iščekivali.
Zašto? – pitaju mnogi.
Nije mi se dopao! – odgovora.
To je nemoguće! – govore oni što su ga kritikovali na početku. Promijenili mišljenja. Garibaj, Guradije i drugi. Zvanična kritika ne štedi komplimente.

Nagovaraju ga da napusti posao, da se posveti književnosti. Opet se smješkao, govoreći: Bolje da držim posao nego da pišem romane.

Godine 1974., na pitanje: zbog čega ne piše, odgovorio je: umro je stric Selerino. Stalno mi je nešto pričao. A sve što je pričao, bile su izmišljotine, koje sam zapisivao. Eto, da ne povjerujete.

Rječi je izrekao u Karakasu.

Šteta što je umro Selerino – rekao je jedan od prisutnih.
Nije odgovorio. Nakon duže pauze, kao da se obraća nekom nepoznatom, kaže: pomišljao sam da knjiga nosi naslov Priče *strica Selerina*. Poslije sam se predomislio. Naslov *Dolina u plamenu*, nametnuo se sam. Dugo godina poslije – shvatiću, kad se neke kockice slože, zašto je ovaj naslov – dobio prednost. Svaki slučaj je isprogramiran višim slučajem.
Pričom o stricu Selerinu – Rulfo je htio da opravda nepisanje.
Priča o spaljenim *Kordiljerima*, imala isto za cilj. Možda je *Kordiljere* napisao. Rulfu se nikad ne zna. Zato i naziv – Slučaj Rulfo.

Takav ulazi u literaturu.

Sve je fikcija! – znao je reći kolegama na poslu. Pa i ja, koji uredno obavljam posao, za koje dobijam pristojnu platu. Tapšali su ga, zavidjeli slavi, kojoj se on smijao, govoreći: sve zaslužuje osmijeh! Nastavio je da obavlja posao. I dalje zazirući od mogućnosti da može biti otpušten. Šef je bio srećan što upravo taj, Rulfo, koji mu je svojvremeno bio nesimpatičan, radi u njegovom uredu. Doprinosi popularnosti firme, povećeva broj klijenata, misli, u svemu proračunati šef.

Što se desilo, nakon uspjeha?

Šef jednoga dana priznaje, i zahvaljuje, on se opet rufovski smije. Ništa nije rekao. U sebi moli: nemoj mi dati otkaz, to je dovoljno.
Prisjetio bih se ponekad slike iz koje se rodio *Pedro Paramo*, ali to nikom nije govorio. Vjerovao je da bi se sve raspršilo, ukoliko bi otkrio tajnu. Ipak, trag je ostavio u jednoj bilješci. Suvišno je pitati zašto? Zna samo on.

Zapisao je – *Pedro Paramo* je ponikao iz jedne slike, kao traganje za jednim idealom koji sam nazvao *Susana San Huan*. Susana San Huan nije postojala: u osnovi moje zamisli bila je jedna djevojčica koju sam kratko poznavao kada sam imao trinaest godina. Ona nikad za to nije saznala, nijesmo se tokom života ponovo sreli.

Jedan pasus iz romana traži svoje mjesto:

Na tebe sam mislio, Susana. Na zelene brežuljke. Na vjetrovite dane kada smo puštali zmaja (...) Vazduh nas je nagonio na smijeh, spajao poglede naših očiju dok nam je kanap puštao kroz prste jureći za vjetrom, sve dok se ne bi pokidao uz lagani prasak kao da ga je presjeklo pitičje krilo.

Za kraj priča, *Veoma mudri lisac* i Monteroso, prijatelj iz kancelarije. Riječ je o Liscu koji je napisao dvije dobre knjige na koje je s razlogom bio ponosan, da bi nakon njih prestao da piše. Počeli su da se sašaptavaju: šta se desilo s Liscem? Kada bi ga sreli na koktelima, prilazili bi mu sa neskrivenom željom, i dobrim namjerama koje su mu prenosili, ne libeći se da kažu: treba da radiš, pišeš, objavljuješ...
Objavio sam dvije knjige, govorio je, od svega, umroni Rulfo.
Treba da objaviš još neku – insistirali su. – Bar još jednu!
Po svemu sudeći, napisao sam dvije dobre, vi bi da napišem treću lošu. E,to nećete doživjeti – odgovara, ne prestajući da se smješka. Sada, malo sumorno.
Navaljivali su s upornošću
Ali pošto je on bio lisac – to nije učinio, završava priču Monteroso? Sve ostalo što se zna o Huanu Rulfu, nagađanja su nepouzdanih biografa. Koji ožive, kada pisac umre. Lakše je zaustaviti pečurke poslije kiše, nego njih, znao je reći.

Jedan biograf navodi, ni čim potvrđenu izjavu koju stavlja Rulfu u usta: dok sam pisao dvije knjige, u meni je bila dolina u plamenu. Poslije je u meni bio pepeo koji nijesam mogao da probudim.
Možda je tako bilo.

Treba mu vjerovati, ipak!

RUKOPISI

Knjiga se ne može uništiti.

(Jovan 10,35).

Živio je u strahu da će mu ukrasti rukopis romana. Sergejevana je na sve načine pokušavala da ga oslobodi. Na trenutak bi uspjela, ali strah je bio dubinski. Ponavaljao je rečenicu: Napisati, pa umrijeti.
Napisao je mnoge verzije. Zna se za osam.

Ima li tamo nekoga? – pita. Nepovjerljiv prema svemu, diže se iz kreveta. Oslanjajući se na moju ruku, ogrnut kućnim ogrtačem, bosih nogu, prolazi kroz sobu – da bi se uvjerio, da je rukopis na mjestu. Onda se vraća u krevet, oslanja se na visoki jastuk, upire rukom u bedro, kako kakav vitez.

Ponavlja rečenice iz romana:

Hajde da pogledamo – Voland je pružio ruku na gore sa otvorenim dlanom.
Ne mogu, na žalost, to da učinim – odgovora Majstor, palio sam ga u peći.
Ne vjerujem – uzbuđuje se Voland. – To je nemoguće. Rukopisi ne gore. (Oni su ga prepisali!)
Nije mogao da se sjeti. Htjela sam da ga podsjetim odakle riječi. Ipak, sjetio se, bljesnulo je: Majstor, iz romana – rekao je tiho. Onda je zvao: Snašla me nevolja. Dođ, dođi!...

Sjećanje praćeno agonijom, vraća slike iz prošlosti. Pretres stana, oduzimanje dnevnika. Uporno traženje da mu se vrati. Tri godine zarobljen u Lubjanki. Zamišljao je *sive ljude*, prepisuju dnevnik. Vratili su ga, nakon čega ga je spalio. Dobro sam učinio, tješi sebe – bile su tri sveske.
Svaki put se obraćao istim riječima: Molim da mi vratite dnevnik, pošto sadrži nešto važno, što sjeća na prošla vremena.
Slušala sam ga, prepričavao je scenu paljenja, po ko zna koji put: otvorio sam peć, s namjerom da ga predam vatri. Lomeći ruke, cijepao sam sveske, okomito ih ubacivao među cjepanice, čeprkao žaračem po listovima. Isto je bilo sa romanom… Otimao se vatri. Riječi su se ukazivale, plamen ljubio stranice, ali riječi su se ipak nazirale...

I kad bi hartija pocrnjela, riječi su bile žive. Udarao sam taračem. Htio sam da ih ubijem. Izdaće me, bojao sam se.
Sjećao se i drugih spaljivanja.

Ovo nije bilo jedino. U odsustvu Sergejevne, spalio je djelove *Majstora*.
Nakon svakog spaljivanja, osjećao sam veću potrebu za pisanjem. Knjiga se nije dala splaiti. Budila se iz pepela, ulazila u krv, pa u slova. Nemoguće ju je spaliti, uistinu – rukopisi ne gore. Uvjerio sam se u to! Ali knjige gore.
Znao je da će umrijeti, mora završiti roman.
Elena Sergejevna, da li je dolazio jutros dr Pokrovski? Treba nešto da mu kažem.
Da li je tajna u pitanju, koju ne smijem da znam?
Nema tajni pred tobom. Sanjao sam čudan san. Dr Pokrovski bi mogao da ga protumači. Uplašio sam se. Ne bi trebalo ispričam. Ipak, moram. Ispričani san je napola oslobođena mora, kažu psihoanalitičari i snovotumači.

Doktor je bio jutros, ali je otišao.

Pričasan: glas šupalj, a ubjedljiv, javlja da smo dobili odobrenje da napustimo Rusiju. Šta ću u njoj? Ne postojim, ni kao čovjek ni kao

pisac. Sve je moje zabranjeno: romani, drame, priče. Moja riječ se ne čuje, osim među četiri zida. Ne postojim, ni ja ni moje riječi. Živ sam, a mrtav, Elena.
Dozvoljeno nam je da odemo. Odgovor na pismo koje sam poslao generalismusu. Sjeća se šta je pisao: Zvijer je izjavila da više nije vuk. Nije književnik. Odriče se profesije. Prestaje s pričom. To je, otvoreni govoreći, malodušnost. Nema pisac koji bi zaćutao. Ako je zaćutao, znači da nije bio pravi. Ako pravi zaćuti, propašće. Uzrok moje bolesti je dugogodišnja iznurenost, a onda ćutanje. Riječi koje sam napisao, čuo sam u snu. Odgovor dolazi, dozvoljeno nam je. Kajao sam se, nije trebalo. A trebalo je, Elena. Isplatilo se. Neko mnogo važan čuo je moje riječi. I što je važnije, nije se oglušio o njih.
San nije loš – rekla je.
San se ne završava – uzvraća pridižući jastuk. Niz Furmanovu jure motociklisti. Zastavljaju se pred naš ulaz, ispred samog praga, kucaju tiho, pa jače, bjesomučnije. Otvaram vrata, nakon što sam ih pustio da pobijesne.
Ne žurite, mislim, ali ne kažem. Motori upaljeni.
Ulaze, bez dobar dan, pitaju: Vi ste Bulgakov? Ne stižem da im odgovorim. Tri glasa istovremeno: imamo naređenje da vas odvedemo u Kremlj.
Svako pitanje je suvišno. Gledaju po sobi, sa skromnim pokućstvom, odaje siromaštvo, u svemu.
U starim sam bijelim čakširama. Pocijepane, na dva mjesta. Snebivam se, ne ide mi se. U rublju, okraćalom od pranja. Prsti kroz pocijepane papuče. U košulji sa rupom na leđima. Kao da ju je probio metak. Čudnog li sna, Elena.
Odvažih se, kažem: vidite kakav sam? Nemam čizama!
Moramo da vas sprovedemo, naređeno je. Požurite! – viču, zagledujući svaki ćošak.
Užasnut, izuvam papuče, polazim.
Motocikli krču, kao da imaju krila. Stižemo brzo. Ulazimo u Kremlj, velika odaja. Svi su tamo. On i oni. Ozbiljni. Neka lica jedva nazirem. Lice vođe je pod maskom, skida je, na moj ulazak.

Paralisan sam, ne mogu dalje. Oni što su me doveli, nestadoše.
Gleda začuđeno, smrtno ozbiljan, bez onog osmijeha, bez brkova. Pomišljam: gdje su brkovi. Pita: zašto ste bosi?
Širim ruke, pribiram snagu, gubim glas. Jedva šapućem Nemam čizme, kažem, poslije mučenja za koje mi se učini da se odužilo u vječnost.
Sramota! Moj pisac, bez čizama! Jagoda, izuvaj čizme, daj ih mom najomiljenijem piscu. Jagoda, poput kakvog automata ili igračke za djecu, koja se odvijanjem i navijanjem pokreće, skida čizme, pruža mi, sa izrazom gađenja.

Pokušavm da ih obujem. Ne ide.

Kakva stopala imaš Jagoda? kaže on, sada s smiješkom, koji zari lice i brkove. Brzo zgasnu, znak da je nezadovoljan. Lica oko njega, postadoše pepeljasta. Gospodari naših života, mislim. Misao se tone u more straha.
Naređuje Vorošilovu, izuva čizme, dodaje mi.
Prevlike su, izgledaću kao klovn.
Pisac ne smije da bude klovn, kaže. Nadam se, slažeš se Vorošilove?
U svemu – kaže, izuvajući čizme. Pruža mi.
Imaš neotesane nožurde, prave vojničke, kaže.
Potvrđuje Vorošilov uplašenim glasom:
Vi imate obzira. A šta bi drugi?
Čudan san. Ko bi ovo zamešateljstvo razmrsio? A sve je tako, u zemlji i ljudima. Vidio si stvarnost, kaže Sergejevna. Halucinacije? Imao ih je u poslednje vrijeme.
Ni Kaganovičeve čizme ne pristaše mojoj nozi.
To ga je iznerviralo, viče: Nije iznenađenje, Kaganovič nije Rus!
Uplašen, Kagnovič pada.
Osvijestiće se – ne brinite. Znam Kaganoviča.
Mikojane, nemoj se izuvati. Tvoje su noge kao u pileta. Mikojan se zatetura, onesvijesti se. Ne usuđuj se da padneš, Molotove! – upire prstom u njega. Jedva održava, pruža čizme. Končano, po mjeri, vičem ushićeno. Hodam sigurno. Molotov ostaje bos. Preplašeni su, boje kreča.

On je značajniji od svih vas – unosi im se u lica. Značajniji! – ponovite. Značajniji od svih nas! – ponavljaju svaku riječ. I od mene je značajniji – ponovite! Umiru, ne smiju da kažu glasno.
Sjajno! – okreće mi se, pita brižnim glasom: Sada mi recite šta je sa vama? Zašto ste mi pisali ono pismo?
Mucam… pišem pozorišne komade, kakava korist?!... U ovom trenutku, na primjer, jedan od mojih komada leži u Hudoženstvenom teatru, odbijaju da ga postave na scenu, neće da plate honorar…

Sačekajte sekund – kaže kao da se izvinjava, uzima slušalicu, okreće broj, pita: Hudožestveni? Ovdje Staljin! Dajte mi Stanislavskog. (Pauza.) Šta? Umro? Kad? Baš sad!
Okreće se, kaže mi: Da ne povjeruješ, umro je kad su mu rekli zovem. Teško dišem, gleda sa žaljenjem, stišan, moli: Strpite se, nema potrebe, sve ću da riješim. Ponovo zove:
Hudožestveni? Ovdje Staljin. Dajte mi Nemiroviča – Dančenka. (Pauza) Šta? I on umro? Kad…? Izgleda da je i on umro – kaže mi ozbiljno.

Nevjerovatno! Svi će umrijeti, dok dogovorim da izvedu neku od tvojih drama…
Budim se, sav u znoju. Nigdje nikoga. Sivi zidovi sobe.
Nećemo nigdje otputovat - kaže. Ne utučeno. Vidim vjeu na njegovom licu, nada u očima.
Čudan san, Elena. Zar ne?
Potvrđuje. Stvarnost je postala san.
Možda bi doktor mogao da protumači.
Nema potrebe – čujem zavijanje vukova.
Počinje da halucinira . U vučje vrijeme, šta bi se drugo čulo, osim vukova?
Mart je 9. probudio se u deset. Glasno nije izgovorio ni jednu riječ. Stenjao je.
Hoću na mjesec, Margarita. Pomozi da uzletim, molim te! Gdje su krila. Ne mogu da uzletim. A čopori gone.

Pomozi Margarita! Slušam ga, halucinira: rukopisi ne gore, knjige gore. Moskva gori! Pomozi. Ne mogu da ih nađem.
Ne brini, porašće – tješi ga šaputavim glasom. Neko mi je spalio krila. Oko mene je pepeo, u meni je pepeo
Zatvara oči, vjeruje da leti onostranim predjelima. Spašen.
Smrt je spas, mili moj majstore. Tamo će ti porasti krila.
Treba umrijeti da bi dobio krila.
Pita: da li ću tamo pisati.
Pisaćeš, kažem. Tamo ti neće moći zabraniti.
Daj guščje pero. Ne puštaj me bez njega. Ako ga ne odnesem?... Guši se. Tamo je sve obezbijeđno. Imaćeš sve što ti je bilo uskraćeno. Izdrži još malo.

Ga, ga, ga... čuje se negdje gavran.
I ja ga čujem Margarita – odgovara na moju pomisao.
Tonućeš u san sa osmijehom na usnama. San će te okrijepiti, steći ćeš mudrost. A da me otjeraš to nećeš moći. Tvoj san ću ja čuvati. Možeš da kreneš, ne boj se. Sad vidim koliko smo bili jedno.
U 17.30. traži svjetlost.
U 21.10. dr Pokrovski konstatuje pogoršanje rada srca. Otok pluća. Hladne ruke i noge.
10. mart. Poslednji dan života Mihaila Afanasejeviča Bulgakova. Od deset ujutro leži – na leđima, lijeva ruka ispružena pored tijela, desna savijena u laktu, naslonjena na jastuk pored glave. Oči skoro zatvorene, usta poluotvorena, disanje neravnomjerno, kratak pa dug izdah s hropcem. Nema pauza. Ne diše glasno. Nema grčeva. Lice, bez paničnog izraza.
Jakov Leontijevič bio je kod nas oko tri i ubrzo otišao.
Miša je umro u 16. i 39, zapisuje Sergejevna.
S.A. Jermolinski ostavlja svjedočanstvo:
Slijedećeg, a možda istog dana, zvoni telefon. Dižem slušalicu. I skretarijata Staljina, neko pita:
Da li je umro drug Bulgakov?
Da, umro je.

Slušalica je spuštena.
A noć uoči smrti, svjedoči Sergejevna, govori:
Elena, puna su mi usta pepela. Izgorjeli su rukopisi. Pepeo se taloži u meni. Gušim se, najdraža.
Rukopisi ne gore – rekla sam.
I spaljeni, rukopisi žive!
Nakon što je izgovorio ove riječi, spokojno je sklopio oči.

MARGARITIN SAN

U noći, nakon što je umro, sanjala sam polje prekriveno gavranovima, koji ne lete, stoje u mjestu, lebde. On trči preko polja, povremeno se okrene, od nekog bježi. Dolazi do zamućene rijeke, kao da je mrtva, jedva teče. Preko trošni most, ljulja se, gotov da padne svaki čas. Što se i događa, čim ga je dodirnuo, most pada. Pred njim je sada rijeki, spora, duboka. Gavranovi se oglašavaju zloslutnim kricima, probudio ih pad mosta.
Sjutra, sjutra, sjutra.... čujem u njihovom glasu.

Ne usuđuje se da skoči u rijeku, u mutnoj vodi gleda svoj lik.
Užasnuta sam. Skače u jednom trenu. Moj krik, miješa se sa kricima gavranova, lete u pravcu rijeke.
Da li će im umaći? – pitam viče.
Ne čujem svoj glas.
Predio u kome se ovo dešava, spržen je, samo kamenja. I jasike, čije lišće treperi, sušeći se na na slabom vjetru. Plačem za jasikom, a u stvari plačem za njim, koji je možda jasika.
Da li je prešao na dugu drugu obalu, ili ga je odnijela mutna voda? Ne dobijam odgovor.

Vidim ga, na drugoj obali. Kako da pređem, voda raste. Sve odnosi.
Gavranovi jednako grakću, ne usuđuju se da prelete rijeku. Nepomični su. Kao da su im krila od olova... Čas mi se učini da ih nemaju, da ih je spržila vatra kojoj je gorjelo sve, i oni.

Pojvaljuje se, mašem, i on meni. Pokušavamo da se sporazumijemo. Pokušaji su bezuspješni.
Jedva razanajem eijwči, kao da pita: da li ću tamo moći pisati?
Moći ćeš – kažem.
Ne zaboravi pero, za svaki slučaj. Nemoj ne me otprati bez njega. I nešto hartije.
Glasmu je vedar, kao iz dana, kada smo se upoznali, siguran... pa smunjičav i tih najednom, njegov, sigurna sam.
Šta je sa knjigom? – pita. – Da li je preživjela?
Potvrđujem pokretom ruke. Nijesam siguran da me čuje. Pokušavam da dam znak, bez glasa. Pružam ruke nebu, ukršam ih, pravim pticu, znak da ne brine...

Da li me je čuo moje riječi?... Da li je vidio moje ruke? – pitam se.

A onda je sve počelo da se pretvara u pepeo: krajolik, jasika, rijeka, Vrapčja brda. Iz pepela su se ukazivala slova. Čitala sam ih. Bili su to rukopisi koje je zapalio.

Šaputala sam riječi iz 32. glave romana. Došle su same.

Bogovi, bogovi moji! Kako je tužna večernja zemlja!Kako su tajanstvene magle iznad močvara! Ko je lutao tim maglama, ko je mnogo patio prije smrti, ko je letio nad ovom zemljom noseći na plećima prekomjerni teret, dobro ovo zna. Ovo zna onaj ko se umorio. I on bez žaljenja napušta zemaljske magle, njene močvare i rijeke. On se lakog srca prepušta smrti, znajući da samo ona donosi mir i spokoj.

E, moj majstore! Sumnjao si, uvijek si sumnjao. Vjeruj da ću roman objaviti prije nego umrem.

ILUMINACIJE

Čudovišni gradovi, beskonačna noći...

Artur Rembo: ILUMINACIJE

Ukrao sam plamen, izazvao bogove. Prihvatio pokletstvo svijeta kao svoje. Teglim ga, kao Sizif kamen, ista sudbina. Poslije raskida sa Verlenom, ostao sam sam. Izdvojen, bez ikoga. Poput svijeće na vjetru, treperio. Činilo mi se da to traje stoljećima.
Sanjao sam bratstvo, koje će spasiti svijet. Sunce koji će osvijetliti tmine, koje čovjek nosi u sebi.
Zapisivao sam neizrecivo. Bezgranično vjerovao, znajući da će me vjera ubiti.

Ne posjedujem ništa, osim dalekih zvijezda, čija me svjetlost razara i obnavlja. Gore su moji posjedi. Na zemlji sam privremeno.
Razdiru me vizije. Ne vidi ih niko osim mene. Sa mnom će otići pod zemlju. Neće se ostvariti. Šteta - za svijet. U njima je ključ sreće.

Progutao sam golemi gutljaj otrova.

Vjerovao u jezik kojim će razgovarati duše.
Ja sama stanovnik pakla. Kako je srećan Verelen? Snaše duše su se savršeno sporazumijevale. Razumio me. Htio sam probuditi neizrecivo, koje ima svako, samo ne zna da ga pronađe.
Obojica smo nosili oreol ukletosti, privelgiju datu izabranima.

Riječi koje bih da darujem svijetu, nikako da izgovorim. Mucam neprestano.

Božanska mucanja! Da sam ih izgovorio, ne bi razumjeli. Da sam se probudio iz sna, ne bih vidio svijet.

Oslobađam se viška vatre, koju krade sunce, da bi moglo da svijetli.

Sebe doživljavam kao sina Sunca, što uistinu jesam. Verlen je iznevjerio. Nije mogao, zato je otišao. Nije imao korak. Nije se usudio. Samo smjeli gaze preko ponora, kako bi se strovalili u njih. Znam šta će se desiti. Kraj sam spoznao na početku.

Putujem kroz nestvarne gradove. Osjećam neobuzdanu ljubav prema ženama. Sjaj njihovih zjenica me zaslepljuje, oganj sažiže. Smrtonosni poljupci. Toliko puta kušani.

Jedna sezona u paklu učinila me vidovitim. Vidim suštine.

Sagledavam Beskraj. Osjećam prisustvo na svakoj tački vaseljene. Progone me Verlenove riječi: ne mogu da ostavim porodicu. Nikako da izbrišem te riječi. Grizu dušu, žešće nego vatre pakla, čiji sam stanovnik.

Patio je od konvencija. Pogađam, napokokon, zašto je nosio štap. Mislio sam: znamenje pjesnika.
Ne! Nije imao oslonca ni na nebu ni na zemlji.
Ne može se sa štapom po bespućima. Bespuća traže krila.

Samoća je moj posjed. Kome da objasnim ovoliku osmaljenost, a da me razumije. Ona je hrana bez koje ne bih mogo.

Svuda nesporazumi. Nije ih moguće riješiti.

Cijena Poezije, morala se platiti. Skuplja od kolonijalnih roba, čijom se prodajom bavim. Poezija je ništavna, dobro je što me više ne opsijeda. Razorila me, bespoštedno.

Morao sam se odreći nje, da bih otkrio život.
Život bez poezije je sreća. Shvatio sam, ali kasno.
Daleke kolonijalne zemlje i divlja plemena, čiji ću biti kralj, osmjehuju mi se. Bude se zemaljske slasti, koju ću tek osjetiti. Dosta sam dušu

nalijevao kukutom, razdirao beskrajima.

Zlato!
Zlato!

Krijepi dušu.
Ono je učinilo da zaboravim na poeziju.
Konačno sam se spasio!
Vjerujem.

Vidim koliko su moji prethodni životi bili mučni. Pakao kojeg sam želio da se oslobodim. Dozivao sam bogove. Nijesu čuli, koliko ni ljudi.

Da li je život san? – pitam se. San koji se raspršio. Dani odu bespovratno, kao da ih nije bilo. Nema toga koji je zaustavio dan i rekao: stani, ne idi. Budi moj dan!
Moj dan je završen prije nego je otpočeo.

Nije san! – kažem. Poričem izgovorene riječi.
Najradije bih darovao vatri – sve što sam napisao!

Ja stanovnik pakla, sa žigom na čelu, koji me čini prepoznatljivim. Nema oka koje ga ne uočava. Zvijezde usmjeravaju sjaj na mene. Jedini svjedoci moje propasti na zemlji.
Veliko oko svijeta, koje sve vidi!
Drhtim u groznici, opijen vječnošću. Kvitesencija, koju je izdržati.

Poezija se hrani krvlju. Nezasita vampirka! Ko će zasititi vječnost? A ko mene. Oboje smo nezasiti.
Bijah Pjesnik. O, prividi! Ponekad mi se čini, dodirujem zvijezde, gutam razarajući sjaj, koji mrači um, parališe čula.
Uprkos mraku, ostao sam sin Sunca.
Izgovaram molitvu: Poezija je veliko ništa! Ponavljam ovih nekoliko riječi.

Verlen je osjetio na vrijeme.

Drugačije je sa Bodlerom, on je kralj, pravi Bog.
Gnušao se Poezije, ali je preživio, zahvaljujući njoj.
To je mogao Bodler!
A ja?

Užad sam razapeo od zvonika do zvonika; vijence od prozora do prozora; zlatne lance od zvijezde do zvijezde, plešem...

Dok zajednička blaga otiču u proslavama bratstva, u oblacima zvoni zvono od ljubičastog plamena.

PROBUĐENI HERETICI

Maku Dizadru
Ima noći kad se čuju glasovi iz grobova…
Kad se usprave ruke iz zemlje, poput klasova…

On ih je čuo, kad su svi na njih zboravili. Nije bio sigurna da li je bio san, kada su se pojavili, ili više java, u kojoj se prepoznaju mrtvi i živi. Nikome u početku nije govorio. Mislio je utihnuće. A možda je moja halucinacija – šaputao je, idući za glasovima. Dolazili su sa raznih strana, sa brda i iz ravnica. Iz kamenja.

Budili su se davno zaćutali. Preglasni, spaljeni. Što su htjeli da budu svoji, na svojoj zemlji. Sada su rasli, kao što raste trava.

Čuo je šta su govorili?
Krivi smo što se nijesmo priklonili ni Rimu ni Konsatnipolju, što smo voljeli našu jedinu zemlju.

Zato su krenuli na nas, i na nju, uždili lomače, kako bi nas uništili.

Još miris paljevine golica čula živih. Iako su minula stoljeća, vjetrovi ga nijesu razvijali. Vjetrovi što vitaluju ovom zemljom, odnoseći sve sa njenog lica. Taj mirs ne mogu odnijeti.

U Srebrnici, Vrh Bosne, u Modriči, svuda isto! – vikali su, išli na nas ognjem i mačem. Sa mržnjom koja je sve kosila, kao požar suho rastinje.
Što smo krivi? Što smo im u oku?

Kuda da se djenemo? Gdje da pobjegnemo? – viče gost Mišljen.
Ovo je naša zemlja! – potvrđuje Rodin.
U oganj s prokletim heretikom! U oganj Hrelju, Stejpana, Dabišu iz Goražda.

Pokušavaju da umaknu paliteljima i mačonosncima. Sa djecom u naručju, bježe u planine, traže pćine, sigurna skloništa.
U ime prave vjere! – viču.
Koja je prava, u čije ime uništavš, one što misle drugačije.
Nijesmo htjeli njihove bogove! – vape iz zbjegova. Ova je zemlja naš bog.
Viče Grgur. Šta bi sa njim? U plamenu završi. Vrsana uhvati buktinja, koja se prenese na Pavla.

Ponosno gorjela, uvjerena da neće izgorjeti.

Vapaji iz gobrova, sa svih strana. Riječi na kamenu uklesane, miču se. Plamen na njih, ne prijanja.

Obilazi mogile, čita zapise sa kamena. Slova se miču, kao živa. Oživljvaju oni čija imena glasno izgovara. Sudbine onih što leže ispod mramorja.

Glasove palitelja i spaljenih, osluškuje.
Bude se iz kamenja, pred kojim pobožno stoji. Drama ne prestaje. Talasaju se kao žito najženo, pred kosom, koja mu u susret ide. Pred olujom!

Duh ne gori! – kaže najrazboritiji. – Kamen gori, zemlja gori, sve gori. Njemu vatra ne može ništa. Uvjerili ste se! – viče. Oni se imenima ne dozivaju. Kako se ne bi znalo, kada sve prođe, ko je to činio. Bez imena, blijede djela.

Sve je zapisano na nebu! – viče dijek iz Prozačca.

Ruke dižu ka nebesima, mole. I dijak umire s nadom da će riječ preživjeti. Ako svi pomremo, ako nas izbrišu sa ove zemlje, ostaće vapaji…

Inkvizicija! Glasovi u planinama. Dozivaju iz zbjegova. Dojavljaju jedni drugima.
Koliko traje ova drama? – pita se – obilazi nekropole, prepsuje s kamenja, uvodi u pjesmu. Prošao je dolinom Lašve, stigao do Vlasenice.

Rijetki su oni, koji su na našoj strani – kažu – oni što progone i pale. Ako ih ima, ljiljani u trnju. Sačuvajte takve! A progonite ostale, koji kao vještice golim grudima hrane svoju mladunčad, propovijedajući zablude i opačine, na štetu stada Gospodnjega.
Ruke, nebu podignute, traže spas!... Mnoge ruke. Sijeku ih srpovima, kosama. Čim stignu. Smetaju im ruke. Ne vole ruke! Mole se svome bogu.

Prokleti babuni. Ne treba ih kopati, ustaće iz zemlje. U vodu, u oganj. Heretici. Korov treba iskorijeniti. Ljutu koprivu i draču što bode. Potrgati, ruže lice ove zemlje.
Glasovi sa jedne i druge strane, preganjaju se.
Sluša ih, u pjesmi otvara prostor za njihove duše.
Budi nesmirene kamene spavače. Kao da su čekali baš njega.
Razumio što govore, čitao sa kamenja, iz vazduha, u kome su treperili glasovi.
Šire herezu zemljom.
Zato što smo svoji!... Izdvaja se glas, u kome su svi ostali... Ućutkajte ga, da se više ne čuje! – viče predvodnik palitelja. Šta čekate? – pita. Plamteći mržnjom.
Ne daju se! – uzvrćaju potpaljivači. – Glasovi ne gore. Čuju se sa svih strana, Bosnom i Humom. Ne daju se ugušiti.
Bosna je leglo svakojake hereze.
Počupajte korov.
Čuje ih. *Glasovi se mogu zapisati* – kaže.
Čupamo i palimo, ali se obnavlja. Čuju se iz zemlje, iz dubina. Ona ih krije u svoja njedra, ne da vatri da ih uništi.

Raskopajte grobove, iz njih se čuju!

Raskopaše nekropole, otvoriše grobove.

I dalje se čuju, javljaju pretpostavljenima.
Izgore hiža gosta Radina. I hiža braće Pribilović.
Raskopasmo je čitavu. Nemamo šta više da radimo. Potucamo se bespućima, gdje nema zvijeri, a kamo li za ljude.

Uništili smo zmijsko leglo!
Slušao je kamene spavače, čitao njihove sudbine. One što su ih progonili. I progonjene, zbog kojih je krenuo na ovo putovanje. Vjerovao je da su ga izabrali. Znao je da duše ne umiru. Duše onih koji su stradali zbog svoje zemlje i pjesme, zbog svog imena i pomena, useljavale su se u pjesme, koje je ispisivao, krstareći putevima kojima su nekada hodili oni, čija su imena na ovom kamenju, i mnogi bezimeni, kojima ime ne zapisaše. Samo su odabarani imali privilegiju – da im se ime ukleše u kamen.

Stigao je do Blagaja, spustio se do vrela Bune... I tamo ih je našao.
Pjevao je i bezimenima. Svima koji su postradali, postajući pjesnik stradalnika. Srećan on i oni.
Prepisivao je sa kamenja.
Putujući od mjesta do mjesta, slušao je glasove, utišane, jedva čujne, davno zamukle. Nad ovom zemljom trepere mnogi glasovi, ukrštaju se i preganjaju. Dopunjavaju i prepoznaju. Blagonakloni i oni koji to nikada nijesu bili. Oni što kao mač sijeku i oni što kao melem blaže.
Spalili smo je! – cerio se predovodnik. Korijena nijesmo ostavili.

Život je u njoj! – šapuće daleki glas, iz zemlje i sa neba, istovremeno. U korijenovima! Čuje glas i unosi ga u pjesmu. Dom koji niko ne može razuriti.

Zbježaše se u planine, neki rasuše po svijetu, odnoseći miris paljevine na odjeći, i u duši. Miris koji se osjeća i danas iz grobova rasutih po bespućima. Zaraslim u zaborav i travu.

Čuju se! – viču oni što su palili, shvatajući da su radili zaludan posao. – Izviru iz pepela, streme nebu.
Sada putuje s knjigom u kojoj su njihove duše.

Ona živi! – viče onaj što je izbjegavao da pali, osim kad nije mogao umaći oku pretpostavljenih.

Vapili su iz otvorenih grobova. Žuborili su poput bistre vode.

Bio je na Radimlji i Boljunima, tamo gdje ih je bilo, a bilo ih je svugdje. Progovorilo je kamenje, on je razumio taj govor. I mrtve, usnule snom pravednika.
Probudi nas! – ponavljalo je mnoštvo, stapajući se u jedan glas. Čitao je slova, neka bijahu blijeda, isprana kišom, sagorjela od sunca. Tamo gdje nije mogao pročitati, pomogli su mrtvi, došaptavajući u kamen zapisano.
A ovdje leži
Na kraju
Ništa...

Sada si pjesma – odgovara.
Budili su se njemu, znajući da će on za njih naći siguran dom. Hižu koju niko neće raskopati, ni sažeći. Pjesnik se zvao Mak, a knjiga KAMENI SPAVAČ. Iz nje govore plamteća sunca, ruke koje nije dotakao plamen. Kola i svadbe… Vinogradi i sijela… Zvijezde koje uklesaše vješti klesari: Bratjen, Samorad, Miogost, Grubač. Sve se stapalo u svuda čujan glas:
Ova hiža je otvorena, za Bošnjane, sve dobre ljude….
Spavači su probuđeni, a sa njim duh zemlje. Svi što spavaju u njoj, rasanili su se. Gledaju širom otvorenih očiju, srećni što su ponovo budni. Što vide svoju zemlju i ona njih.
Prolazile su vođe i vojske, morije koje su sve pored sobom brisale, hiže, ljude, sjećanje. Duh je ostao, pjesnik ga je preselio, u knjigu nespaljivu.
Iz spaljene zemlje, izniklo je cvijeće.…

Ljiljani se nasmiješe u dolu.

Najljepši cvijet niče iz pepela! ― šaputao je pjesnik, milujući cvjetove iz kojih se smiješi Bosna.

I kad je napisao knjigu, nije ih zaboravio. I dalje ih je posjećivao. Na jednom od tih putovanja, ponovo je zastao pred spomenikom gosta Mišljena. Tada je čuo riječi koje je kameni spavač izgovorio čovječijim glasom: Ja sam Mišljen, gost na ovoj zemlji. Svi smo mi gosti na njoj.

Čemu ubijanja?

Čuždome –
Željeti ovoga svijeta...

Mak je ponovio riječi, prije nego je i sam postao kameni spavač.

Pogledaj
Ovaj kamen –
Čiji li je bio?
Čiji li je sada?
Čiji li će bit?

Među glasovima koje je slušao – čuo se njegov glas: Satima sam stajao pred stećcima nekropola ove zemlje, smještenim pod noge pastirskih šuma. Sa kamenih gromada ulazili su u mene raznoliki simboli sunca, isprepeletanog bilja i ispruženih ljudskih ruku. Noću sam opkoljen zapisima sa margina starih knjiga čiji redovi vrište upitnicima apokalipse. U pohode mi tada dolazi spavač ispod kamena. Njegove blijede usne od miljevine otvaraju se da bi njegov nemušti jezik postao zvučan. U njemu prepoznajem sebe...

MISIONARI

Od njih su ostale megalitske grobnice, od tesanog kamena. Djelo džinova. Nakon što se popišu mjesta, sa ostacima grobnica, oslikava se pokazuje se neobična putanja kojom su putovali sunčevi misionari. Po legendi, oni su vjerovali da će ih sunce voljeti, ukoliko mu budu podizali hramove. Nakon što bi izgradili hram, sepcijalnim bodežom prekraćivali bi živote, poslije čega su uziđivani u hramsku građevinu.

Bili su neimari, tajnu nijesu otkrivali. Pred njome su se zaklinjali,
Tekst zakleteve, nađen je u ostacima jedne građevine u Grčkoj.
Bratstvo je u kamen urezivalo sunce, čime su ostvaljali put. Svako urezano sunce, imalo trinaest zraka. Trinaestokraka zvijezda? Značenje nije odgonetnuto.

Bratstvo je nastalao s Mojsijevim bjekstvom iz Egipta. Dugi govore kako njihova misija kreće prije Mojsija. Bio je sunčev misionar.
Ostaci građevina, vidljivi su i danas duž Evrope, Afrike i Azije.
Odakle su dovlačili kamene blokove? Nije razjašnjeno. Po nekim pretpostavkama, koje su proizvoljne, pjevali su himnu suncu. Ona ih je držala na okupu. Kad su prestali da pjevaju, sve što su sagradili – srušilo se.

Ostali su tragovi građevina i riječi Himne....

Hramove kojima su obilježavali put, od Indije preko Sirije, Palestine, Sjeverne Afrike, Španije, Portugalije, Francuske, Irske, Velike Britanije i Sakndinavije, podizali su na neobičnim mjestima. Tajna je kako su birali mjesta za njih. Ništa nije slučajno, kada su oni u pitanju.

Svako odabrano mjesto ima svoju sudbinu i posebnu istoriju. I danas vidljive grobnice, obalama Sredozemnog mora, Atlantika, Sjevernog mora i Baltika, svjedoče o njima.

Rađene na sličnom arhitektonskom osnovu, grobnice povezuje ih isti znak – sunce. Svaki od misionara, pri kraju puta, na građevini je klesao sunce.
Takav znak postoji u megalistkom zidu na Medunu, u blizini Podgorice. Svjedočanstvo da su bili tu, da je građevina njihovo djelo.

Od sunčane misterije, ostao je zid i znak sunca na njemu.

Čudni umjetnici – misle naučnici koji se njima bave
Nijedan nije ostavio ime. Prije nego bi sebe položili na žrtvenik, bio je obavezan osmijeh. U dane kada je zaklonjeno oblakom, odlagan je čin žrtvavanja. Spaljivanje je dokaz da su grojeli, žrtvujući se svom idolu.

Engleski naučnici Pigot, Atkinson i Ston, uzeli su uzorak pepela iz jedne ritualne jame Stounhedža, podvrgili analizi, i utvrdili da pepeo potiče iz 1848. prije Hrista.

Dramatičan trenutak u istraživanjima, preživio je profesor Atkinson. Pokušavajući da na jednoj stijeni fotografiše natpis, namjestio je aparat, kroz vizir ugledao nešto što ga je potreslo: kontura bodeža, u stanju raspadanja.
Karakterisala ga je oštrica i drška, koja se završavala kuglicom, što je navodilo na pretpostavku da je bodež iz Mikene.

Možda je Klitemnestra sa njim usmrtila Agamenona, pomisli profesor. Član bratstva, reče Atkinson, misleći na Klitemnestru.
Ko su ubili sunčani misionari? Tradicija se i danas čuva, a oni su davno usnuli. Kada se probude, probudiće se kamenje njihovih građevina, himna i davno usnule riječi…

Ako se probude graditelji, probudiće se tajna kojom su vezani. Ne ostavlja bez nade uvjerenje – da će se to desiti. Sve što je usnulo, ima sadrži mogućnost buđenje. Tako i sunčani neimari. Sunce ih neće

zaboraviti. Toliko su toga izgradili njemu u čast. A ono vidi sve.
Ako je suditi po fragmentu zapisa na aramejskom jeziku, nađenom u Palestini, jedan je posumnjao. Da zaključiti na osnovu dvije sačuvane rečenice: Ko previše gleda u sunce, oslijepiće. Mene je izgorjelo moje sunce… riječi heretika koji se izdvojio iz reda.
Tutankamon, koji je spjevao najljepšu hiumnu Suncu, bio je njihov brat.

TKALJE

Ah, te takalje, pomisli arheolog R, prebirajući po ostacima taknine, pronađene na zidu prostorije, tek otkrivenog kompleksa drevne kuće u najstarijem gradu na svijetu Katal Hujuku. Iako je to bilo davno, hiljade godina unazad, žene su tkale, isto kao i danas. Potreba koju su iziskivale hladne anadolijske noći i zemljani patosi, koje je trebalo prerkriti vunenom prostirkom, zaštiti se od hladnoće. U jednom grobu, koji su otkrili tokom velike arehološke britansko američke– kampanje, na tom praistorijskom lokaliteu, pronađeni su ostaci ugljenisane taknine, kojom su umotavali pokojnike. Na njoj, kao i na zidu prostorije, bile su vidljive gemetrijske šare, obojene jarkim bojama, sačuvane do časa kada je arheolog dotakao ono što su radilie ruke vrijednih tkalja. Opipavanjem ostataka, uspostavio osjetio je dodire sa rukama, fluid koji je zračio iz tkanine.

Bio je fasciniran otkrićem, sa kojim su došli snovi i vizije.

Mora da je ovdje postojala radionica za izradu tkanina, koje svjedoče o životu tkalja, u ovom drvenom gradu – rekao je kolegama, dok su neumorne ruke kopača nastavljale sa otkopvanjem.

U snu je vidio ruke, pružene kroz stoljeća, kako se dodiruju i vežu u čvorove, kao što su tkalje vezale čvorove na ćilimima. Vidio je kako svojim umijećem vezu raznolike šare na platnu. U svakoj od njih tkalja je utkala svoj život i sudbinu. Šare su tajanstveni jezik – reče arheolog, okupljenim kolegama, koji nijesu skrivali divljenje prema pronađenoj tkanini, koja je mnoga stoljeća provela ispod zemlje. Pomoću njih

sporazumijevale, nove sa prethodnima. Nijemi, ali slikoviti znakovi, premoštavali su ponore. Da bi došli do nas – reče R, ne skrivajući zadovoljstvo, ostacima grada i otkrićima u njemu. U ruševinama su nađena zrna pšenice i ječma, svjedoči da su se služili žitaricama u ishrani, kao mi danas.
Studenti, radnici, svi su vidno uzbuđeni.
Stoljeća su koliko tren, reče R. Da nije ovih ostataka, ne bi znali za njih. Čovjek, bude i prođe. Ovo su svjedoci života. Koliko se pokoljenja ovdje smijenilo – reče upitno R. O njima ne bismo znali da nije ovog zrna pšenice, dodade i zahvati čitavu šaku. Malo se sačuvalo, mnoga su ugljenisana.
Znak da je gorio grad – reče profesor.
Studenti su zrna držali ih na dlanu. Neki su se smijali. Anadolijski seljaci, vrijedni kopači, bili su ozbiljni. Nadnica je bila važna. Ne zrna, ni kako su živjeli prethodnici, koje su osjećali u sebi. Svaki čovjek nosi svoje prethodnike. Sadašnji nose prošle – reče kopač, nastavljajući da se bori sa zemljom.
Radile ruke svih kopača.

Zrna graška, kao juče ostavljena. Zemlja ih je sačuvala.

Kosti magarca – reče seljak onižeg rasta, snažnih šaka. Služili su se njima, kao mi danas. Mrtve su drugačije sahranjivali. Običaj – kojeg se ne vrijedi sjećati. Na insitiranje arheologa – kopač nastavi priču. Arheologu je bila važna.

U jednom trenutku su svi stali i slušali priču.
Pokojnike su stavljali u posebne prostorije, čekali da otpadne tjelesni dio, onda umotavali u taknine, ispod hramskih ploča. Otuda ostaci u tkanini – reče kopač.
Ostaci jelena – uzvikivahu sa drugog dijela lokaliteta. Jeleni u gradu? – ne skrivahu znatiželju.
Donosili su ih iz šuma, nakon lova, za hranu – reče Britanac, koji je u ovoj nauci dostigao najvše stepen napredovanja. – Normlno, kao danas. I nas će neko naći, pa će se čuditi – dodaje sa smijehom.

Vrijeme ručaku. Odložili su alat. Objedovali su kopači i članovi ekspedicije. U tišini, koja je pratila ručak, R nastavi priču o ćilimima. Slušaju sa pažnjom:

Prolazilo je vrijeme, mijenjala su se pokoljenja, šare su preživjele. U tome je smisao jezika, kojeg su tkalje utkale, savlađujući razdaljine i prolaznost. Sve se mijenjalo, osim njihovog jezika. značenja su ostala ista. Tkaljama su stizale poruke prethodnica. Znakovi su odolijevali vremenu.

Sudbine tkalja iz Katal Hujuka – sudbinu je svih tkalja. Platno, na kome je svaka imala svoje mjesto, bilo je polje sudbine, na kome je svaka ostavila svoj trag. Jezik se pretvorio u tajanstveno polje zbivanja. Nijesu ga moglo izbrisati vrijeme, kiše, ni požari. Preživivjelo je, uprkos svemu.

Najstriji među kopačima, koji je nosio u pamćenju tradiciju prethodnika, poznavao je smisao svakog znaka Tumačio je okupljenima. S pažnjom su pratili priču, koja se prenosi s pokoljenja na pokoljenje. I moja žena danas, kao tkalje iz davnjih vremena, čita i tka znakove prethodnica. Priča se ne prekida, kao ni život.

Sa znatiželjom su čekali tajne jezika. Znao je smisao simbola, koji živi na platnu, i u pamćenju. Da nije ovoga, bili bi zaboravljeni – reče kopač. To je svijest o nama, koja nas otima od zaborava.

Ptice su znak duše, cvjetovi jabuka – plodnosti. Zvijezde – znak vječnosti. Zmajevi – zaštitnici drveta života, koje bi bez njih nestalo. Ove kuke i amuleti, koje vidite na platnu što je preživjelo požar – zaštinici su od zla. Njihova moć i danas štiti. Priča je otkrivala novo i nepoznato. Znali su za šare na ćilimima, ne i njihovo značenje.
Otkrivala se tradicija koju bijaše prekrio zaborav.

Čuvar predanja se zagleda u daljinu, obuhvti pogledom beskrajno platno, preko koga su opštila pokoljenja, što su neumorno tkale, ugrađujući dane, osmijehe, ljubavi. Poglede i riječi, događaje, čijim su svjedocima bile. Sve je utkano, reče najstraiji kopač.

Ispod ovoga, što ga držim u rukama, traju nevidljiva zbivanja, dodaje arheolog R. Ona i danas žive.

Život – reče student, slušjući priču. Tkanje koje nije prekidano.
Tako je, uzvrati pripovjedač, nastavljajući sa objašnjenjima ornamenata. Ukazujući na jedan koji je preživio na platnu, kojim su obavijeni ostaci žene. Možda neke od onih što su takale, pomisli R, poslužilo prilikom ukopnog ceremonijala.
Na parčetu koje je držao, dobro očuvana ruža. Baš kao da je sad u vrtu, ili na ćilimu današnje tkalje. – Znak sreće, nastavi kopač, upirući prostom u ružu. Nedaleko od nje, bio je točak.Točak sudbine. Na ostatku drugog platna, na koje naiđoše poslije ručka, bila je rijeka, sa palamama na zelenoj obali. Znak dugog života – objasni starac – dodadajući: predug je život ovih šara i njihovih tkalja.
Zamislite beskrajno platno.
Dugo, kao i život na prostorima Anadolije, reče mladi arheolog. Platno je znak života i dugog trajanja – dodade student iz grupe, okupljene oko starog kopača, dodirujući tkaninu, s osjećajem dugog trajanja ljudi na zemlji, iz koje se budio zaboravljeni grad.

R. iste večeri usni san, u kome je vidio lica tkalja, svako posebno i lijepo na. Stao je dozivati, odazivale su se. Iako daleki, glasovi su se čuli. Čuo je pokrete ruku. Rad razboj, za kojim tkale i šarale platno kome nije bilo kraja. Kao ni onima, koje su se smjenjivale, ostavljajući znakove o svom postojanju. Duga procesja tkalja kojoj se nije nazirao kraj.
Pletivo se nije prekidalo.

Život! – usklilnu arheolog, budeći se. Tog, i narednih dana, pratila su ga lica tkalja, čuo je njihove glasove.

Svaka je ostavila znak.

Život je priča, u kojoj učestvujemo svi. Bez nje, sve bi prekrio zaborav.

Grad je završio u plamenu od neprijatlja koji su došli iznenada. Vrijeme je rasparalo ono što je ljudska ruka gradila. Gradove i hramove. Izbrisalo puteve. Pojelo platno taklja, ne i trajanje u koje je utkano

sve. Platno – zvano život. Koje tku tkalje, nevidljive oku smrtnika.

Do tada aučnik, koji je sve zasnivao na opipljivim činjenicama, sada, spoznavši nevidljivo takanje, koje treperi i živi kroz ovozemaljskih stvari, i ljudi koji su prolazni, ali ostavljaju neprolazni trag, promijenio se iz temelja. Pored vidljivih, čita nevidljive tragove.

Život napreduje, uprkos prolaznosti. Sve ima i one druge - nevidljive živote. Mrtvi su dio nas – šaputao je R, dok ih je čistio iskopane predmete, milujući ih rukama, kao da su živa bića.

Razboj je jedan, takalje dolaze i prolaze. Tkanje nalik rijeci, čije se žubor čuo.

Otkriće u Katal Hujuku je učinilo da spozna tkanje koje se ne prekida.

TAIDA

Najljepša je. Ljubičaste oči. Zavode koga pogledaju.

Svi su očarani. Žene i muškarci. Zaljubljen je Aleksandar.

Druže se u vrijeme dvogodišnjeg boravka u Atini, gdje ga je poslao Filip, da uči nauke. Mislio je na ratne vještine. Hroničari ne izostaju sa tvrdnjama da su bili u nekoj vrsti veze, ne tvrdeći kakvoj. Njegova ljubav, usmjerena je – čitavom svijetu.

Teško da se u njoj moglo izdvojiti mjesto za jednu heteru, pa i najljepšu. Iako je u tim atitnskim danima, mlad a prerano zrio, pokazivao razvrantost, udišući život punim dahom. I mišlju da će bitii kratkog vijeka.

Nije imala propusnicu za njegov svijet.

Tri godine poslije, Filip umire, on nasleđuje prijesto, kreće na put. Uvjeren da su ga ocrtali bogovi. Odlazak bez pozdrava, povrijedio je u njoj ženu. Nije mogla podnijeti – da je neko važniji. Ni makedonsko carstvo, veliko i moćno.

Na šarm i ljepot, i hrabrost koju je posjedoavala – sakuplja odred od hiljadu vojnika. Ide Egipat, predaje se uživanjima, dok Aleksandar osvaja Persiju.

Jednoga dana, u Memfisu sreće Ptolomeja, najhrabrijeg njegovog komandanta. I ljubav na prvi pogled. Prati ga na ratnim pohodima. Viđaju u Vavilonu, i Persepolisu, novoj pristonici osvojene Persije.

Aleksandar gradi raskošni dvorac. Želi da proslavi dotadšnje pobjede, krene u susret onima koje su ga čekale. Gozba je velika, nazdravlja svojim ratnicima, bogovima, svijetu.

Pobjeda nad Persijom, zaslužuje ovakvu gozbu! – viče pijan.
U tom pohodu, poginulo je mnoštvo vojnika. Red je da ih se sjete.

Dovrac u kome se odvijalo slavlje, još ne vidje čovječije oko. Sav od čuda, htio je da i ovo bude neponovljivo. U njemu je spavao beskraj, u buđenju. Morao ga stišavat bitkama, svetkovinama, pogrebnim ceremonijama.

Dvorane sa stubovima, prepune ukrasa, raskošni ćilimi, u čemu Persijanci bijahu bez premca, zlatni pehari, najbolja vina, kojima se nazdravljalo i opijalo, što potanko opisuju grčki hroničari: Diodor, Klitarh i Plutarh, slažući se u mnogo čemu. Osim Klitarha, koji je bio u nju zaljubljen. On tvrdi u svojoj hronici, kako je sjajem iz očiju zapalila palatu u Perspeolisu. A u stvari je istina, u trenutku plesa, bacila baklju natopljenu smolom, u prvcu kedrovih stubova. Isto su činili ratnici. Baklje su išle na sve strane. Vatra je zahvatila palatu. Uspijevaju da spase bočne djelove. Mnogi završili u vatri. Neslavno je okončao pir.

Taida je preživjela.

Aleksandar je otišao dalje, nije je udostojio pogledom. Ostala je s Ptolomjem. Udala se za njega, rodila dva sina Ptolomej dobja u nasledstvo Egipat. Za živoga Aleksandra – to je bilo nezamislivo. Po Anatolu Fransu, u njegovom istoimenom romanu, *Taidu,* krade je pustinjak, odvodi u pustinju – gdje spasava njenu, a svoju dušu.
Pustinjak se zvao Pafnucije.
Antol Frans u poglavlju *Gozba,* potvrđuje njenu ljepotu:
–Kako si lijepa! – reče joj Filina. – Ljepša nijesi bila ni kad si u Aleksandriju došla. Pa ipak, moja majka, koja se sjeća da te je tada vidjela, pripovijeda da je bilo malo žena koje su mogle da ti budu ravne.

***

Poznati francuski egiptolog, donosi u Pariz mumiju žene, prepoznajući u njoj atinsku heteru, o čijoj se ljepoti pričalo sprethodnih stoljeća. Smješta je u Muzej. Brzo se širi vijest o njenom dolasku. Dolaze znatiželjnici, oživljava kult, probuđen nakon toliko stoljeća Postaje zaštitnica zaljubljenih. Obasipaju je cvijećem. Ipsisuju zavjetne riječi na postolju, na kome je stajala mumija, nekada zanosne Taide. Mnogi hoće da je vide i dodirnu, žene i muškarci, srećnii oni kojima je ljubav darovala gorke plodove.
Ponovo je bila živa, kao u dane kada je hodala Atinom. Sada u pričama onih koji su je pogodili.
Zadobila je mnoge obožavatelji, koji su govorili umjesto nje:

Nikada ti neću oprostiti Aleksandre, što si me zaboravio. Otišla sam za tvog komandanta, to je stišalo moju osvetu. Učinila sam da umreš, i to mi ne bi dosta. Magijom koju su mi bogovi dali, srušila sam tvoje carstvo. Ti si to znao, osjećao moju moć, bježao u nemoguće – da osvojiš svijet. To nije pošlo za rukom ni jednom bogu, a kamo li smrtnom čovjeku. Činila sam to ljubičastima očima, kojima se jedino ti nijesi divio. Za sve sam ti se osvetila! Zaboravio si dva nezaboravna proljeća u Atini. Kao da nijesu bila. Ko hoće svijet – gubi sve!

Ove i druge riječi kružile su Parizom.

Zračila je, iako odvano mrtva. Iz tame su svijetlile njene oči.

Pred vratima, uvećavala se gomila znatiželjnika. Opasnost da dovde u pitanje rad Muzeja. Upravnik je morao da se odluči na nešto, što je izazvalo proteste i buru – mumija je smještena u spremište za stare i nepotrebne predmete.
Nećemo popustiti pred mumijom! – vikao je upravnik, tražeći od okupljenih da se udalje, u čemu su pomagli čuvari reda. Okupljali su se i narednih dana, bio je neumoljiv, i oni što su uspostavljali red. Umorila ih je mumija stara davdeset i tri stoljeća. Nekada lijepa hetera u koju se zaljubila Atina.

Sada se u nju zaljubljivao Pariz.
Probudila se ljubav koja je vječna.
Kada se smirio Pariz, stvari su uzeli u ruke naučnici, zaključujući da nije balsamovana, na način kako se radilo u doba faraona. Ptolomej je vladao Egiptom, ali nije bio faraon. Tijelo se održalo, zahvaljajući – prirodnoj mumifikaciji. Slučaj je stvori brojne pretpostavke. Pošto su supruge faraona balsamovane, Taida je mogla biti ljubavnica. Ili je pala u nemilost, te je izostala obaveza, koja se podrazumijeva.

Imala je natprirodnu moć! – reče antroplog Lisijen Fever.
Postoje životi, koji se otimaju činjenicama, traju van njih – dodade istoriča Brodel.
Sjaj njenih očiju, nadživio je Aleksandrovo carstvo.

PLES

Glas dolazi, tešklo je odrediti otkuda. Iz pustinje svakako – kaže Irod. Čujem ga danju i noću. Budi se u svemu, odjekuje Palatom.
Puštali smo na pse, psi ga neće. Umiljavaju se, cvile. Pustinjske zvijeri, lavovi, šakali i zmije, bivaju pitomi.
Zvijeri ga neće! – kaza Irodijada, dodajući: mene zove kurvom vavilonskom, obučenom u grimiz, blud i zlato.
Meni spočitava smrt – dodje on. Nema pogrdniijih i prljavijih riječi od onih koje izlaze na njegova usta.
Ako riječi mogu biti praljve? – odgovra ona.
Mogu – kaže on.
Oboje ćute. Zatim će Irod: gdje je Saloma?
Pusti Salomu. Stalno pitaš za nju! Kao da nešto smjeraš?
Želim da je vidim.
Šta si sanjao?
Onoga, koji govori: pustinja će procvjetati!
U ludim glavama je sve moguće! Dodaje ona
Huli na Rim. Ne boji se centuriona.
Hrani pustinjom, nastavlja ona. – Skakavcima i divljim medom. Osjećam pukotinu, širi se Casrtvom. Gdje je sada?
U bunaru! – odgovara, zadovoljan. Odavno smjerao, stalno odlagao. Rekao sam da ga zatvore u bunar, da ne bljuje oganj Jerusalimom. Priče o čudima njegove pristalice, kako bi učvrstili pokret. Vjerovali da je izmišljen. Živ je, uvjerili smo se. Odrekao se uživanja zeamljskih prigrlio pustinju, i ona njega. Bojim se onih koje pustinja hrani. Njih ponajviše!

Pustinja je upijala njegov glas. Sada je blizu.
U pustinji i ovdje, jednako se čuje. Ma gdje da je – on je blizu.
Taj glas je u meni. Osjećam ga. A ti?
I ja!
Šapuće tiho. Čuje naše riječi. Na svaku odgovara.
Kao što kapi vode dube kamen, otvara pukotinu u nama. Osjećaš li kako se širi? Napraviće od carstva crnu! Zapalio je Judeju i Palestinu. Plamti u ljudima. Bojim se požara. I ti si se uplašio. Vidim strah na tvom licu. Nesigurno djeluješ, uz sve legije.

Treba ga uništiti!

Tek će opsan. Uništeni imaju moć. Njih je nemoguće ućutkati.

Zovi Salomu! Hoću ples sa sedam velova. Ona može rastjerati crne oblake.
Ona je dijete, uspaljeniče.
Hoću ples, Irodijada! Posmatrao sam je, prije neki dan, božanski pleše. Zvijezde okreće, hoću da je gledam.

Kao da je osluškivala razgovor, stala nasred dvorane, bez kupole, pogledala na zvijezde. Počela je, zavodi nebo.
Ne gledaj je! – korila ga.
Pade jedan veo – reče ushićeno, poče da pljeskati. Kao da su njih dvoje jedini na svijetu.

Igraj Saloma – viče. Daću ti sve: Judeju, Samariju, Palestinu. Da upravljaš. Traži… Sve je tvoje!
I drugi veo pade sa njenog tijela. Pljeskao je kao lud. Irodijada je opominjala. Nije je slušao. Vidio je plesačicu i zvijezde.

Nemoj stati, Saloma! Slijede te zvijezde. Ti vladaš, tvoja je vlast. Sve će proći, ne ti!… ples, ni velovi.

Iz bunara viče. Čuje kraljeve riječi.
Pao je treći veo. Sa njim tri zvijezde. Nebo se svlači, ili se učini Irodu.
Popadaše i ostali, a kada sedmi pade, ču se iz bunara:

Tijelo!... Duh! — njegov glas.

Neko mora da pobijedi! – prošaputa Irod. – Duh ili tijelo?!...
Vidjećemo! – dodade Irodijada.
Počinješ da sumnjaš?

Ćutala je.
Glava je donešena na pladnju, pružena Salomi.
Nije je tražila!
Jeste, nijesi čula, obuzeta ljubomorom.
Tražila je i ja je dajem.
Kriknula je, glava se oktrlja dvoranom. Krv je poteče stepeništem.
Irodijda je bila užasnuta, Saloma ništa manje.
Glava je nastavila da govori,
Zatrpajte bunar!
Izvršili su naredbu. Zalud!
Glas je odjekivao Judejom i Palestinom. Ništa ga nije moglo zaustaviti.
Ćutao je, zadivljen Salominim tijelom.

Svih sedam velova su leželi na patosu, umraljani prorokovom krvlju.
Saloma je gola.
Ne vjerujjem da sam je rodila – šapuće Irodijada.
Bunar se ne da zatvoriti! – kriknu Irod, poče da se guši.

GRANICA

Po sjećanju Marije Sambrano

Duga kolona izbjeglica, Španija hoće van sebe. Poraz još ne osjeća. Jedva se miče. Ne zna cilj, u nedoumici je – da li da se vrati ili da nastavi. Ljudi, žene, djeca, starci sa štapovima, zaostaju, usporavaju je. Sa zavežljajima koje su ponijeli. Čovjek nosi ovcu na ramenima. Misli, to je najneophodnije. Suvonjava starica tegli kravu koja se otima, neće naprijed. Sluti da napušta zemlju, čija je trava najslađa.

Ljudi se tiskaju, bez cilja. U koloni sam. Nijesam izgibila nadu. Vjerujem, vartićemo se!

Sve veže ista misao: dobro je što smo zastali, noćimo na našoj zemlji, pod vedrim nebom, prošaranoj januarskim injem. Da li granica dijeli nebo? Granica dijeli: zemlju, biljke, čovjeka... Nikada nije isto iza i ispred nje. Dijeli pomisao.

Još smo na našoj zemlji!

Čujem glasova, pridružujem se veselju.

U gužvi koja nastaje, ugledah Maćada, sa zavežljajem u ruci. Zavežljaj je sve što ima. Poezija je u Španiji. Njoj je potrebna, mislio Antonio.

Trčim mu u susret. Vičem ushićeno: Ti, veliki španski pjesniče! Zbunjen, ne prepoznaje me. A bio je prijatelj mog oca. Da li ste

ponijeli knjige? – pitam. Ne odgovora. Steže zavežljaj, u strahu da ga ne izgubi, da ga neko ne otme. Strah na njegovom licu. Zavežljaj je sve što ima.
Španija će preživjeti! U njoj su vaše pjesme.
Nasmiješio se u trenu.
Ćuti.
Leonor spava ispod čempresa – kaže. Neće nikuda otići. A moj brat, znate li šta je sa njim? On je u Frankovim jedinicama.

Ćutim.

Okreće se, gubi iz vidokruga. Prekorijevam sebe što pominjem poeziju, u posve nerpijatnoj situaciji: na granici, u izbjegličkoj koloni. Nijesam se dodvoravala, idolopokloničkі. Vjerujem, ako sve propadne, pjesme će proživijeti. Njegove pjesema!

Nevažno mu je. Nestaje u gomili.

Zanoćili smo, bez pokrivača, pod vedrim nebom. Na studenoj zemlji, izloženi oštrim pogledima dalekih zvijezda, koje neutješno gledaju.
Kuda je otišao? Nije htio da govori o poeziji.
Shvatam, bio je u pravu, poezija ne ide sa bijedom!.... A naše stanje, ne može biti gore. Bez uslova, u koloni koja ide, a ne zna kuda.

Nepoznati ljudi su nas pustili u improvizovanu kolibu, sklepanu od različitih materjala, za tu noć. Sa mnom je majka, dva nećaka, najstarija služavka i pas Miki. Osjeća neizvjenost, cvili.
Pokušavam da ga smirim, prigrlim na grudi, jednako cvili, otimao se. Hoće kući.

Nebo su prekrili tamni oblaci. Počinje kiša, nevolja za kolonu, koja je na kratko zastala. Još ova noć na španskoj zemlji. Sjutra ćemo preći granicu. Bićemo u Francuskoj, toplo će nas dočekati, ali tamo neće biti naše kuće.

Koliba prokišnjava, iza tankog zida čuje se pjesma ranjenog vojnika, pominje djevojku, Madrid, vjenčanje... Topli dom. Uporno pjevuši, ne da da zaspimo.

Tri je sata, bude nas.
Svi napolje. Izađi i ti! – viče civil. – Dolazi motorizovana jedinica. Izlazimo. U daljini eksplozija bombi. Pas odgovara lavežom, kao da je poludio.

Pokušavam da među onima koji prelaze granicu – vidim Maćada. Nije ga bilo. Ili moje oči nijesu htjele da ga vide.
U času kada sam bila na graničnoj crti, sjećam se pjesme *Zemlja ogoljena*. Navire na usta, glasno govorim, gledaju izobličena lica.

Zemlja je ogoljena
I duša zavija u blijedo obzorje
Kao gladna vučica. Pjesniče,
Šta tražiš u zapadu?

Gorko je putovanje, jer put
Srce pritiska. Ledeni vjetar,
I noć što dolazi, i gorčina
Udaljenosti... Na bijelom putu

Crni se nekoliko stabala ukočenih;
U brdima dalekim
Krv i zlato... Sunce je umrlo... Pjesniče,
Šta tražiš u zapadu?

Stihovi se miješaju sa žamorom, kolona jedva miče, kroz blato i neizvjesnost.
Niko me ne čuje.
Čemu poezija? Izdvoja se glas. Nisam sigurna da je njegov. Možda mi se učinilo... Ili nisam željela da to čujem od najvećeg pjesnika Španije!...

Umro je u izbjegličkom kampu, u mjestu Srebero, mjesec dana nakon što je prešao granicu, kod Port Boua – gdje je godinu kasnije, tačnije u spetembru 1940. umro Benjamin – bježeći preko iste granice, ali u suprotnom smjeru, pred njemačkom okupacijom Francuske. Njihove sudbine će se ovdje ukrstiti. I moja, na neki dublji, metafizički način!

Dana 9. februara piše Bergaminu: „Poslije žalosnog egzodusa prešao sam granicu... pod uslovima koji ne mogu biti gori (nijednog francuskog santima), i danas se nalazim u Kojuru... Zahvaljujući maloj zvaničnoj pomoći, imam dovoljno d*o kraja mjeseca"*...
Živio je još mjesec dana, umro 22. febuara. Dan nakon sahrane stiže poziv iz Kembridža za predavača na tom univerzitetu.
Tužne li sudbine jednog od najvećih pjesnika Španije.

U Sreberu i danas počiva. Duša je u Španiji. Ttreperi na izbjegličkom groblju... I koloni sjenki u kojoj korača njegova sjen...Čeka Leonor. Ona je ispod onog čempresa, zna da neće doći.
Ako bi došla, Maćadao bi oživio – zapisala je Marija Sambrano.
Sanjala je kasnije, u izbjeglištvu, srećnog Antonia. San je bio slikovit, pričala je prijateljima, ali nije uspjela da ga zapiše, i ostavi mogućnost, u kojoj živi srećni pjesnik. A ni da da ispriča.

Bio je to njen san.

U NAPOLIJU

Nijesu mu podigli spomenik. Lovorove što rastu, priroda je sama othranila. Odlomih granu lovorike, sa njegova groba, ponesoh je za spomen.

Šta će vam ta grana, vladiko? – pita Nenadović.
Grana lovora, sa ovog groba, može se jednom ubrati. U njoj je Vergilijeva duša, hoću da zborim sa njom. Rekoh nakon što napustismo grob pjesnika, koji činjahu tri kamena, zarasla u grmlje. Mahovina prekrila ime. Ovđe obilježje nije potrebno. Svi znaju ko tu leži. I znaće, dok je svijeta – rekoh Nenadoviću.

Zaputismo smo se kvartiri, veseli što smo imali lijepi dan. Kada sam ušao u sobu, granu položih na kanabe, ophodeći se sa njom kao sa živim stvorom. Vjerovah da u njoj počiva duša pjesnikova. Carstvo se rasapde, imperatiori postaše prah, njihove palate razvaline. Tako je svako završilo. Prije rimskog, carstvo Sumera, Vavilona nestade, a prije njega, Akađani i Hetiti potonuše. S rimskim se isto dogodilo. Ostade *ENEDIA,* posuda njegove slave, ona neće proći dok bude svijeta. Nju niko neće razbiti tu posudu prepunu duha i mudrosti

Sanjah te noći Vergilija Mara. Micala su se tri kamena. Neka sila ih je popirala, oslobađajući pjesnika. Izašao je iz grobnice. Gledao u zvijezde, koje su se osmjehivale. Zatim je krenuo nesigurnog hoda, ali sa svakim korakom, bivao je uspravniji. Grane od lovora, same se otkinuše s onoga stabla, uspraviše se, spletoše u vijenac oko njegova čela. Nosio je spjev, koji je pisao čitavog, ne dugog života. Sa

namjerom da u njemu očuva Carstvo. Znao je da će zemaljsko postati prah, kao mnoga što su. Zadatak je bio da njegovu slavu i sjaj pretoči u stihove. Brusio ih je, ne odvajajući se od spjeva.
Zakucao je na vrata kvartire, ušao unutra. U prvi mah ne znadoh ko je, priupitah bojažljivim glasom: ko si, čovjek ili sjena? Ti što me pohodiš u ove noćne časove.
Sjena – reče. Bio sam čovjek, u svoje dane. Tada lažnih bogova bijaše vrijeme. Od roditelja iz lomabrdisjkog plemena, rodno mjesto mi bješe Mantova. Rim me poznavaše za Avgusta vrlog, kome sam služio. Minuše moji dani.
Maro? ― upitah.
Bio! – ogovori, pa nastavi: Bih da popravljam *ENEIDU*. Nijesam zadovoljan.
Sjenama nije moguće da rade čovječije poslove, ni da popravljaju stihove. Oni što su otišli, ne uživaju više naklonosti ovoga carstva. Znaj, o Maro!
Moglo je bolje. Dostojniji spjev zaslužuje Rimsko carstvo.
Dostojan je, pjesniče. Ne treba veće slave.
Skide sa glave lovor, htjede da mi ga da. Bi mi nelagodno da primim vijenac, iz njegove ruke, sa njegove glave.
Nijesam ga dostojan! – rekoh i poklonih se sjeni. Pruži vijenac. Uzmicao sam. Idi u svoje carstvo, veliki Maro! – viknuh. Brzo ćemo se sresti, pa ćemo se darivati, i razgovarati.
Ovamo nema razgovora. Ispitao sam Hadovo carstvo. Tolike godine sam u njemu! – prošaputa i stade da se udaljava. Kroz suton, nekog dana, ne znadoh kojeg. Ni godinu ne mogah odrediti. Neki dan… prošao davno.
Dosta mi je ova grana! – rekoh. Požalih što nije ostavio primjerak *Eneide*, pisan rukom. Kao da čita moje misli, reče: od nje se ni u grobu ne razdvajam. Nosio sam je, kada pratih Avgusta na njegova putovanja. U njoj je vidio potvrdu sopstvene slav. Prepisivana je zbog toga u bezbroj primjeraka. Ovo je majka *Eneida*.

A u *VIJENCU,* duh naroda crnogorskoga – rekoh. Ako ga sa zemlje zbriše Omer–paša, ili kakav drugi neprijatelj, preživjeće.

Nenadović zapisuje. Ništa ne propušta.
Oko mene su stalno zapisivali, iako im nijesam uvijek davao povoda.

Probudih se, pogledah na hotel *Roma*, preko puta kvartire, pa na granu lovora. Ona ga je dovela meni. Njegova duša je, sa mnom zborila. Teške me misli spopadoše. Osjetih opasnost što se prema Crnoj Gori valja. Sjen njegova me nije slučajno pohodila. To što je htio da sa svoje glave skine vijenac i da mi ga preda, ne sluti dobro. Poživjeću malo vremena. Što sam ga odbio, znak jekratkoga života.

Zvao me u donji svijet.

Dok obilazih ruševine napuljske, stvori se Gundulić. Javi se i nestade, a ja počeh goviriti stihove:

Ah, čijem si se zahvalila,
Tašta ljudka oholosti
Sve što jače stereš krila,
Sve ćeš paka niže pasti.

Nigde ti stihovi ne pristadoše, kao nad ovim ruševinma – reče Nenadović, na šta dodadoh: iako nije za života bio knjaz među knjaževima, ostao je knjaz među pjesnicima.

Nenadović odobri moje riječi.

Iz bilježnice, u kojoj je zapisivao snove,
od koje je ostalo svega nekoliko listova,
među kojima list na kome je zapisao san
što ga je sanjao u Napoliju

KNJIGA VELIKIH HTJENJA

Pisac: veliki putnik kroz povijest. Kojemu je ilirska, grčka i rimska antika vlastita kuća, egipatska i babilonska prvo susjedstvo, a indijsku i kinesku gleda bez dalekozora.

Knjiga: kolajna s likovima mitskih i povijesnih junaka, pjesnika i filozofa: od Gilgameša, Homera, Odiseja, Joba, do Kavafisa, Borgesa, Jamesa Joycea.

Vijenac pjesama u prozi, povijesnih i pjesničkih eseja, sanjarija i maštarija. Putovanja perom rubom između mogućega i nemogućega, s dragocjenim iskliznućima u nemoguće.

Knjiga velikih htijenja. Da bismo se domogli šifre za njenzino poimanje, najbolje se poslužiti njom samom, mjestom iz ogleda „Šifra“: „šta je ovdje stvarnost, a šta fikcija, niko ne može razlučiti. Jedino Borges, ako se jednom pojavi i događaje i ličnosti postavi na svoja mjesta. Što nije nemoguće.“

Zagreb, 16 travnja 2014.
Petar Gudelj

ERUDICIJA PRETVORENA U KREACIJU

Književni portret Miraša Martinovića dopunjuje se i obogaćuje njegovom novom knjigom "Povratak u Aleksandriju". Pred nama je niz likova, istorijskih i mitskih, datih u kratkim literarnim formama. Autor nas uvodi u njihove sudbine i njihova djela naznačujući kontekst vremena u kojem su živjeli, odnosno stvarali. Zanimljivost sižea i preciznost izraza oslobađa simbolička značenja imanentna datom narativu. Bez obzira na različitost sižea pojedinih priča u knjizi "Povratak u Aleksandriju" je ostvaren kontinuitet po onoj dubinskoj metafizičkoj niti koja odražava temeljna pitanja ljudskoga bića izražena kroz njegovu egzistenciju – o Bogu, o životu, vjeri, sudbini, ljubavi, istini, žrtvovanju... smrti.

U Miraševom književnom postupku, prožima se perceptivno i konceptualno, faktičko i fikcionalno.Pisac koristi faktografske podatke, biografske pojedinosti onih o kojima govori,poziva se na dokument važan za njihovu osobnost na osnovu čega njegova imaginacija kreira uvjerljiv literarni svijet bilo da se radi o antičkim filozofima i mudracima, mitskim herojima, biblijskim likovima, svecima i biskupima, starim ili modernim literatama – Homeru, Odiseju, Sokratu, Irodu, apostolu Pavlu, sv.Augustinu, Danteu, Rembou, Elotu, M.Jursenar... da navedemo samo neke. Svaki od Miraševih "heretika" u knjizi također egzistira kao mikrokozam, kao svijet kojega određuje vlastita sudbina. U takvim sudbinama, san ili vizija kao u slučaju priče "Glava od mermera" daje kompleksnost književnom liku Margaret Jursenar. Božena Jelušić je s pravom Miraša Martinovića odredila kao "lirskog arheologa". Miraš ne istražuje samo lokalitete stvarnog, konkretnog

nalazišta nego pažljivo otkriva i slojeve onih "književnih lokaliteta" u okviru opusa pisca kao što u ovom slučaju sondira teren književne arheologije Margaret Jursenar. Pisac se bavi arheologijom arheologije. Mirašu Martinoviću, piscu postmodernističkog senzibiliteta dovoljan je jedan zapis sna da bi oblikovao imaginarni lik Margaret Jursenar. Impresivna "Mermerna glava" što se pojavljuje u spisateljičinom snu, inicira nastanak njenog remek djela "Hadrijanovi memoari". Ta se ista impresivna imperatorova glava posebno obraća i Mirašu, piscu koji se nadahnjuje antikom, piscu Antičkih gradova-snova i sudbina, autoru Posljednjeg Eshilovog dana...

Kao vrstan književnik Miraš dobro zna što znači ono što navodi Margaret Jursenar kao književni imperativ — "San je tražio produžetak u stvarnosti". On zna također, da i sjećanje traži svoje ostvarenje, otjelovljenje u adekvatnu književnu formu. U "Licu vremena" sveti Augustin pita – "Umire li sjećanje". Puno stoljeća kasnije jedna izuzetna poetska osobnost T.S. Eliot naslućivao je, ili možda znao ko drži ključeve sjećanja. Sjećanje postoji kao kolektivni fenomen što se javlja iz dubine kolektivnog nesvjesnog. Odjednom nastupi, obznani se, poništavajući kategorije prostora i vremena. U priči "U Pustoj zemlji" pjesnik na jednom londonskom mostu idući prema Lojd banci, čiji je zaposlenik,usred svakidašnje uobičajene stvarnosti "čuje glas feničanskog mornara, ratnika iz vremena Punskih ratova". Ulazeći u banku čuje glas "još daljih stoljeća" koji mu govori "Ja sam Tiresija, izbjegao iz podijeljene Tebe". Mirašu je poznato iskustvo takvih javljanja. Zato kaže za Eliota da je "shvatio da istoriju nosi u sebi".

U filozofsko-književnom, odnosno umjetničkom smislu uvijek postoji "sada" u kojemu se zaboravljeno i potisnuto vrijeme i događaji aktuelizuju, s kojima se identifikuje pisac. On intenzivno doživljava to iskustvo pitajući se na onaj floberovski način: "Jesam li ja živio u tom vremenu. Jesam li to zbilja bio ja. Jesam li to ja sada".

Miraš Martinović nije samo hroničar već "učesnik " u događajima i sudbinama svojih likova. On čini da osjetimo živu bliskost onih kojima se bavi.

Miraš spada u red rijetkih pisaca koji erudiciju pretvaraju u kreaciju. Knjiga "Povratak u Aleksandriju" u potpunosti potvrđuje ovu tvrdnju.

Cetinje, avgusta 2014.

Dimtrije Popović

SADRŽAJ

Odisej 3

Pepeo i sjećanje 8

Duga 13

Jov 18

Čempresi 21

Sapfo 24

Ispred kapija Suse 28

Let 30

Tajna 32

Li Po 34

Graditelji 38

Sunce 40

Vapaji 54

Plač 46

San Omara Hajama 51

Na Patmosu 55

Smrt 59
Zvijezda 63
Mudrac iz Efesa 67
Pjesnik 70
Kamenje 75
Šifra 80
Kipovi 84
Svjetlost i sudbina 91
Lice vremena 95
Živi mrtvac 101
U lavirintu 107
Glava od mermera 113
Orfej 117
U Milonovoj kući 123
Eshil i kornjača 126
Homer 130
Nebo bez bogova 135
Knjiga 140
U Troji 143
Povratak u Aleksandriju 147
Glas koji se ne čuje 153
U pustoj zemlji 157

Kavez 162
Krug se otvara 173
Duša 185
Slijepa sova 188
Dolina u plamenu 193
Rukopisi 198
Iluminacije 206
Probuđeni heretici 210
Misionari 216
Tkalje 219
Taida 224
Ples 228
Granica 231
U Napoliju 235
Knjiga velikih htjenja (Petar Gudelj) 233
Erudicija pretvorena u kreaciju (Dimitrije Popović) 235

Izdavači
Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske
Skaner studio d.o.o.

Za izdavača
Radomir Pavićević
Nina Savićević

Urednik
Danilo Ivezić

Grafičko oblikovanje i tisak
Skener studio, Zagreb

Tiraž -500 kom

Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske
ISBN-978-953-7239-49-7

Skaner studio d.o.o.
ISBN-978-953-7080-44-0

Naslovnica
Dimitrije Popović ET IN ARCADIA EGO, bronca, 250x120x19 cm, 1998.

Knjigu sufinancira:
Savjet za nacionalne manjine Republike Hrvatske